

**PRIMOŽ TRUBAR
IN NJEGOV ČAS
VODNIK PO SPOMENIKIH**

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

zbirka
Dnevi evropske kulturne dediščine
Primož Trubar in njegov čas
Vodnik po spomenikih

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

726(497.4)"16"(036)

PRIMOŽ Trubar in njegov čas : vodnik po spomenikih / [avtorji
tekstov Andreja Bahar Muršič ... [et al.] ; avtor uvodnega besedila
France M. Dolinar ; urednica Nataša Gorenc]. - Ljubljana : Zavod za
varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009. - (Zbirka Dnevi
evropske kulturne dediščine)

ISBN 978-961-6420-40-2

1. Bahar Muršič, Andreja 2. Gorenc, Nataša, 1974-
244982784

© 2008 ZAVOD ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE
zbirka DNEVI EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE *zasnova zbirke* JERNEJA BATIČ *avtor*
uvodnega besedila FRANCE M. DOLINAR *avtorji tekstov* ANDREJA BAHAR MURŠIČ,
SIMONA MENONI, DAŠA PAHOR, DANILO TÜRK *izdajatelj* ZAVOD ZA VARSTVO
KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE *zanj* dr. ROBERT PESKAR *urednica* NATAŠA GORENC
lektoriranje ALENKA KOBLER *oblikovanje* Data Com. d.o.o. tisk LITERA PICTA *primarna*
tipografija SCALA & SCALA SANS, FSI *naklada* 800 LJUBLJANA december 2008

Kazalo

Pozdravni nagovor.....	5
Politična in kulturna podoba 16. stoletja	9
Uvod v arhitekturo v času protestantizma	21
Govče: Nekdanja protestantska cerkev.....	28
Leskovec pri Krškem: Cerkev Žalostne Matere Božje.....	32
Rašica: Trubarjeva domačija	36
Slovenske Konjice: Podružnična cerkev sv. Ane	44
Pokopališča protestantov	49
Celje: Nekdanje protestantsko pokopališče ob cerkvi sv. Danijela	51
Ljubljana: Nekdanje protestantsko pokopališče pri cerkvi sv. Petra.....	53
Ljubljana: Relief s portretom Jurija Khisla	55
Vurberk: Pokopališče pri gradu Vurberk.....	57
Stenske poslikave z zametki protestantskih vsebin.....	61
Celje: Poslikava v opatijski cerkvi sv. Danijela	72
Kungota pri Ptujju: Poslikava v podružnični cerkvi sv. Kunigunde	76
Laško: Poslikava severne stranske ladje cerkve sv. Martina	82
Laze pri Velenju: Poslikava iz domnevne kapele gradu Švarcenštajn.....	86
Negova: Poslikava nekdanje kapele v gradu Negova	90
Sevnica: Poslikava Lutrove kleti pri gradu v Sevnici	98

Pozdravni nagovor ob odprtju Dnevov evropske kulturne dediščine na Rašici 20. septembra 2008

Dnevi evropske kulturne dediščine so pomembna akcija in ena od bolj zanimivih iniciativ, ki potekajo po Evropi. Slovenci imamo kaj prispevati in imamo kaj pokazati. V Sloveniji smo veliko bolj samozavestni in veliko boljše volje, kot to kažejo kakšne zgodbe o naši identiteti, podedovane iz preteklih časov in izhajajoče iz drugačnih izkušenj. Naše današnje izkušnje so dobre. So take, da nam dajejo samozavest, in tudi vse tisto, kar doživljamo v Evropi, je pravzaprav samo še dodaten razlog za našo samozavest in za to, da se v Evropi dobro počutimo. Naša kulturna ustvarjalnost je razvita, spadamo med razvite evropske kulturne narode, spadamo med narode, ki znajo ceniti svojo kulturno dediščino, ki znajo razvijati svojo kulturno ustvarjalnost in ki imajo tudi kaj prispevati k evropski kulturni identiteti.

Ob današnji priložnosti bomo posvetili svoje misli in svoja občutja delu te naše kulturne ustvarjalnosti. Ne bomo pa videli vsega, ne bomo se mogli ukvarjati z vsem. In mogoče bi ravno zaradi tega rad dodal neko razsežnost, ki je v današnjem evropskem kulturnem prostoru potrebna nadaljnega razvoja in nečesa, k čemur lahko Slovenci in Slovenke v prihodnosti še kaj prispevamo. Evropa je mozaik različnih kultur, Evropa je prostor nacionalnih držav in nacionalnih kultur. Enotna evropska kultura ne obstaja. Obstajajo prvine, ki tvorijo našo evropsko identiteto. Ampak ta je, kot rečeno, raznovrstna. Vprašanje, ki ostaja za prihodnost, je, v kolikšni meri naj se te prvine, ta naša skupna izročila, razvijajo v skupne kulturne izraze, v skupne umetniške izraze in na katerih področjih naj se to dogaja. Na področju klasične glasbe je evropska identiteta razvita na prepoznaven način. Veliko manj na področjih, ki jih nekako površno imenujemo zabavna glasba, ljudska glasba. Glasba, ki jo ljudje poslušajo ves čas ob delu, za zabavo, ob raznih drugih priložnostih. Kot da je Evropa hotela sebe narediti čim bolj formalno in svojo kulturo čim bolj resno, čim bolj svečano. Evropa živi na način, v katerem je pravzaprav razmeroma malo smeha, razmeroma malo tistega ljudskega sproščenega veselja, brez katerega ni srečne sedanjosti in tudi ne srečne in lepe prihodnosti. Zdi se mi, da je prav na področju tistih kultur, tistih elementov kulture, ki polnijo človeka vsak dan in ki polnijo vsakdan največjega možnega števila ljudi, v Evropi še danes največja raznovrstnost. Največ je tega, kar nas pravzaprav razlikuje med evropskimi narodi. Ni pravih enotnih vzorcev skupnih izrazov. In tudi tu mislim, da imamo Slovenci s svojimi glasbenimi skupinami, svojimi nastopi v zadnjih letih, nekaj takega, kar bomo lahko še s pridom razvili in ponudili v skupen evropski kulturni razvoj.

Namenoma omenjam nekaj, kar ni običajno za razpravljanje in za razmišljanje ob trenutkih, kakršen je današnji, ker se mi zdi, da moramo o kulturi razmišljati čim bolj celovito, čim bolj vsestransko, čim bolj tako, da vemo, da je kultura del našega vsakodnevne- ga bivanja. In ne samo tisto, kar se, kot svečana obleka, od časa do časa obleče ali uporabi.

Seveda pa je kultura še nekaj. In tudi o tem verjamem, da je treba ob dnevih, kakršen je današnji, razmišljati. Kultura je način povezovanja z ostalim svetom, s svetom zunaj Evrope. In tudi tu imamo zanimive začetke. Evropa seveda že dolgo časa živi kot del sveta, vendar je svoj projekt medkulturnega dialoga organizirano začela šele nedavno. To je zavoljo dejstva, ker Evropa razume, da je njena prihodnost v globaliziranem svetu samo v tesni povezavi in dobri primerjavi z vsem, kar se v svetu dogaja. Medkulturni dialog je zaradi tega nujna prvina naše današnje in prihodnje kulturne identitete. Evropa ima marsikaj in marsikateri del njene tradicije je tesno povezan z drugimi deli sveta. Evropa je npr. ponudila svoje univerze za študij študentom z vseh koncev sveta. In tudi iz tega prispevka je nastala pomembna osnova razvoja raznovrstnih civilizacij po svetu in medkulturnega dialoga, ki poteka že dolga desetletja in stoletja. Toda zgodovina se ni končala. Zgodovina se ne ustavlja. Zgodovina se nadaljuje in tudi medkulturni dialog se bo nadaljeval. Zato moramo v Evropi razmišljati o vsem tem, kar že imamo, kar smo že prispevali, in o vsem tistem, kar še lahko storimo, kar še lahko prispevamo s svojim pojavljanjem, s svojim razvojem in svojo ponudbo.

Ob obletnici rojstva našega velikega Slovenca in velikega Evropejca Primoža Trubarja se spominjamo tudi začetkov slovenske umetniške kulture, slovenske jezikovne kulture. Na Rašico prihajamo vedno z željo, da bi ob spominu na tega velikega moža nabrali nove energije, ki nas bodo vodile pri našem delu za naprej. Primož Trubar je dokazal v tistih časih, ko je bil slovenski narod pravzaprav šele na začetku svojega razvoja, da ni prav nobene kontradikcije med projekti, ki razvijajo lastno narodovo identiteto in kulturo, ter projekti, ki nas delajo za sestavni del skupne evropske identitete in skupne evropske kulture. Prav je, da nas to spoznanje vodi tudi v Dnevh evropske kulturne dediščine.

Dr. Danilo Türk,
predsednik Republike Slovenije

Politična in kulturna podoba 16. stoletja

Slovenske dežele so bile v 16. stoletju politično sestavni del Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, državnopravno pa po smrti zadnjega goriškega grofa Lenarta leta 1500 v celoti podrejene habsburški dinastiji. Slednja se je leta 1522 razdelila na špansko in avstrijsko vejo. Ferdinand I. (1503–1564), tri leta mlajši brat cesarja Karla V., je prevzel avstrijske dedne dežele in se naselil na Dunaju. Leta 1526 je postal češki in madžarski kralj in s tem ustanovitelj habsburške donavske monarhije. Odtlej je bila usoda slovenskih dežel neločljivo povezana z avstrijsko – habsburško hišo. Leta 1531 je bil Ferdinand izvoljen za rimskega kralja in leta 1556 je od brata Karla V. prevzel cesarsko krono. Še pred svojo smrtjo leta 1564 je avstrijske dedne dežele razdelil med svoje sinove: prvorojenec Maksimilijan je dobil Spodnjo in Gornjo Avstrijo, češko in ogrsko krono ter po očetovi smrti cesarski naslov. Ferdinand je iz Innsbrucka vladal Prednji Avstriji in Tirolski. Nadvojvoda Karel II. je postal vladar Notranje Avstrije (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Trst in pazinska grofija) in se leta 1571 poročil z bavarsko vojvodinjo Marijo iz rodbine Wittelsbach. Po njegovi smrti leta 1590 ga je po kratkem medvladju leta 1595 nasledil sin Ferdinand, od leta 1619 kot cesar Ferdinand II. Kljub nekaterim posebnostim je bilo dogajanje v slovenskem prostoru tesno povezano z dogajanjem v celotnem cesarstvu, ki je v tem času doživljalo globoko politično, socialno in versko krizo.

Cerkvena ureditev slovenskih dežel v 16. stoletju je bila bolj zapletena. Prevladujoča veroizpoved v začetku stoletja je bila, razen posameznih judovskih skupnosti, rimskokatoliška. Cerkvenoupravno je bilo to ozemlje razdeljeno med štiri metropole: Oglej s sufraganskima škofijama v Trstu in Kopru, ozemlje nadškofije pa je segalo vse do desnega brega Drave. Na levi breg Save je segalo ozemlje Salzburške nadškofije. Salzburškemu metropolitu so bile ob robu slovenskega nacionalnega prostora podrejene

- ◀ Cerkev sv. Martina, Laško
poslikava severne stranske
ladje.

Plastika Primoža Trubarja na Rašici (Drago Tršar, 1984).

tako imenovane »lastniške škofije« Krka (Gurk), Lavant in Seckau. Gornje Prekmurje (Železna županija, Belmurski arhidiakonot, Murska Sobota) je bilo s škofijo Győr vključeno v škofijo Ostrogom (Esztergom), Dolnje Prekmurje (Zalska županija, Beksinski arhidiakonot, Lendava) pa z zagrebško škofijo v metropolijo Kalosca. V osrednjem slovenskem prostoru je bila na ozemlju oglejskega patriarhata leta 1461 (cesar Friderik III.) oziroma leta 1462 (papež Pij II.) ustanovljena Svetemu sedežu neposredno podrejena ljubljanska škofija. Škofija ni imela strnjenegega ozemlja, ampak so se njene župnije raztezale v vseh treh notranjeavstrijskih deželah.

V tem času si je še precej duhovnikov pridobilo solidno izobrazbo na univerzah v tujini. Mnogi med njimi so dosegli akademske naslove in se kot ugledni izobraženci uveljavili doma in v tujini (Lamberg, Ravbar, Slatkonja, Textor). Na razmere v Cerkvi je negativno vplival privilegij, ki ga je papež podelil cesarju Frideriku III. in njegovim naslednikom, da smejo v svojih dednih deželah imenovati kandidate za praktično vse višje cerkvene službe. Pomembnejša mesta v Cerkvi so nato kmalu postala v veliki meri domena plemičev, ki jih je želel vladar nagraditi za njihovo zvestobo v cesarski službi, župnije pa neke vrste »štipendija«, ki je uživalcu, tudi če še ni bil duhovnik, omogočala redne dohodke za nadaljnji študij ali zgolj za udobnejše življenje. Za župnike materialno slabše stoječih župnij in za tiste, ki niso imeli lastne župnije ali so župnije zgolj upravljali kot vikarji v imenu odsotnega župnika, je bilo slabo poskrbljeno. Za preživetje so se morali ukvarjati tudi z necerkvenimi posli, kot so kmetijstvo, vinotoč in trgovanje. Pri tem so se mnogokrat v načinu življenja povsem izenačili z ljudmi, med katerimi so živeli. Zato so postali predmet ostre kritike vizitatorjev, kadar so ti lahko obiskali naše dežele.

Poseben problem so bili duhovniki begunci pred Turki, ki mnogokrat niso obvladali jezika novega okolja. Neustrezno teološko izobrazbo so preprosto nadomestili s »pastoralno prakso« pri kakšnem župniku. Stvari so se še poslabšale, ko je leta 1523 kralj Ferdinand I. razglasil vse cerkvene ustanove in samostane za državno lastnino, cerkveno posest in duhovnike obremenil z visokimi davki, od nezasedenih beneficijev (mnoge med njimi je podeljeval sam) pa v času sedisvakance pobiral dohodke.

Poleg škofijske duhovščine je na ozemlju današnje Republike Slovenije v 16. stoletju delovalo enaintrideset samostanov devetih moških in pet samostanov dveh ženskih redovnih skupnosti, v širšem slovenskem prostoru pa še triindvajset samostanov različnih redov, od tega trije samostani benediktink. Posvetni duh je vedno bolj vdiral tudi za samostanske zidove in povzročil hudo krizo redovnega življenja.

Politično podobo Evrope je v obdobju oblikovanja teritorialnih držav zaznamoval predvsem antagonizem med španskim kraljem Karlom I. (1500, kralj 1516–1556), francoskim kraljem Francem I. (1494, kralj 1515–1547) in angleškim kraljem Henrikom VIII. (1491, kralj 1509–1547) za prevlado v Evropi. Izvolitev španskega kralja za cesarja Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti leta 1519 (kot cesar Karel V. 1519–1556, + 1558) je rivalstvo med njimi stopnjevala do odkritega sovraštva in številnih vojn.

Socialna kriza je imela več vzrokov. Kljub številnim vojnám, selitvi prebivalstva v čezmorske dežele in veliki umrljivosti otrok je število prebivalstva v 16. stoletju nenehno naraščalo. Večina prebivalstva je bila še vedno kmečkega stanu in odvisna od deželnega ali zemljiškega gospoda. Ta sloj je tudi najbolj občutil porast cen hrane, zlasti žita in mesa, ki je slabil njihovo kupno moč. Ker je zemljiški gospod neizprosno terjál svoje dohodke od dajatev podložnikov, te pa so se zaradi številnih vojn in turških vpádov še povečevale, so kmetje za obrambo »stare pravde« segli po skrajnem sredstvu. Zaradi neorganiziranosti, neizkušenosti na vojaškem področju in pomanjkljivega vodenja so bili številni kmečki upori po Evropi in tudi pri nas krvavo zadušeni. Kaznovalni ukrepi so življenjski standard na območju upora drastično znižali na komaj še znosni življenjski minimum.

Socialno krizo so poglobljali številni turški vpádi. Večja ali manjša turška krdela so ropala po deželi, uničevala že tako bedno premoženje prebivalstva in mnoge odpeljala v sužnost. Vojaška obramba proti Turkom je bila večinoma prepočasna in neučinkovita, je pa terjála vedno nove in vedno višje dajatve podložnikov. Leta 1529 so Turki pod vodstvom sultana Sulejmana II. prodrli do Dunaja, vendar jim ga ni uspelo zavzeti.

Socialna kriza je neposredno vplivala tudi na versko krizo, ki je med ljudmi tlela že od visokega srednjega veka. Krščanska družba se na pragu novega veka še vedno ni osvobodila tesne povezanosti med duhovnim in svetnim, med Cerkvijo in državo. Taka povezanost je seveda delovala le v enotnosti univerzalne Cerkve v univerzalni državi, čeprav tudi tam ni šlo brez trenj. Ko pa se je univerzalna država razbila, se je razbil tudi temeljni pogoj srednjeveške povezanosti med Cerkvijo in državo. Kriza fevdalne družbe je poleg kmečkih uporov dobila svoj odmev tudi v radikaliziranju verskega življenja. Nemoč, ki jo je doživljalo ljudstvo ob naravnih nesrečah, kužnih boleznih, turškem pustošenju ter izkoriščanju lastnega zemljiškega gospoda, je še stopnjevala njegove težnje po verskem in nadnaravnem. Ko je zemeljska stvarnost za človeka postala nevzdržna, je vse svoje pričakovanje usmeril v nadnaravno. Svoje želje in pričakovanja je stopnjeval v neštne oblike pobožnosti in verskih navad, ki so slabile Cerkveno avtoriteto ter močno poudarjale subjektivizem in individualizem tudi na duhovnem področju.

Na duhovnem področju si je veliko ljudi iskreno prizadevalo za temeljito duhovno in moralno prenovo Cerkve. Tudi Luther je zrasel v tem ozračju in sprva iskreno verjel v možnost temeljite prenove Katoliške cerkve. Tako možnost je nakazal že Lateranski koncil (1512–1517) še pred Luthrovim nastopom, vendar je bilo v vrhu Cerkve premalo ljudi, ki bi bili pripravljeni sklepe koncila uresničiti s svojim zgledom in avtoriteto. Želja po prenovi Cerkve se je nato preselila med »navadne vernike«. Izražala se je v poudarjeni zavesti grešnosti, potrebi pokore, naraščanju zaskrbljenosti za lastno zveličanje (Luther). Ta verski nemir je hranil številne oblike pristne ljudske pobožnosti, ki so med drugim našle svoj izraz v povečanem številu maš, celi vrsti zunajliturgičnih pobožnostih, številnih romanjih, pretiranem kultu svetnikov in relikvij, številnih

bratovščinah in verskih ustanovah. Nekatere do skrajnosti pretirane oblike ljudske pobožnosti so pri ljudeh prestopile mejo pravovernosti (prekrščevalci, štiftarji). To je bilo zlasti očitno pri odpustkih, saj so se v nedostojno trgovanje z njimi spustili celo nekateri najvišji predstavniki Cerkve.

Vzroki reformacije so bili tako skup dejavnikov na različnih področjih. Na kulturnem področju moramo upoštevati predvsem stanje pismenosti prebivalstva. Pismenost je bila, razumljivo, bolj razširjena v mestih, kjer je bilo na voljo več možnosti šolanja, od župnijskih in samostanskih šol do univerze. Razvoj univerze, v širšem obsegu nekako od 13. stoletja, pa obenem pomeni prehod izobraževalnega sistema s področja Cerkve na laično področje. Pismenost se je razširila z odkritjem tiska. Tiskana knjiga je lahko izšla v neprimerno večji nakladi. Ker je postala cenejša, je spodbudila povečano zanimanje za branje. To so izkoristili in še dodatno motivirali reformatorji z zahtevo po osebnem srečanju človeka z božjo besedo brez posrednikov.

Na bralno kulturo sta že pred reformacijo vplivali sočasni gibanji humanizem in renesansa s svojo usmeritvijo h klasični preteklosti. V tem času se je oblikoval prehod od formalnih kulturnih idealov k programu reforme in od kritike izročila h kritiki ustanov. Potrebe po reformi družbe in Cerkve kot njenega sestavnega dela so se zavedali vsi in so jo bili pripravljeni tudi izpeljati. Do razhajanj je prihajalo zaradi obsega reforme in njene notranje odvisnosti od procesa splošnega dogajanja v družbi. Zato so bili odzivi med humanisti tako različni, ko je Martin Luther leta 1517 s svojo kritiko prodajanja odpustkov zahteval temeljno revizijo teološkega nauka in radikalno notranjo prenavo Cerkve. S tem je sprožil daljnosežne družbene in politične spremembe, ki so zaposlovale Evropo in zlasti cesarstvo do sredine 17. stoletja.

V tem vrenju idej in prepletanju političnih, socialnih in verskih interesov se je oblikovala institucionalna »ozemeljska« država in prevzemala moderno državnost v današnjem pomenu besede. V srednjem veku je politična vladavina temeljila izključno na osebnem odnosu med vladarjem in podložniki. Ta odnos sta urejala fevdno in deželno pravo. Na začetku novega veka se je utrdil sistem ene oblasti, ki je temeljila na določenem (državnem) ozemlju in je to ozemlje upravljala s poklicnimi uradniki. V zahodnoevropskih monarhijah Francije in Španije je bila taka oblika vladanja že ustaljena, v Angliji in v nemškem cesarstvu pa so ob vladarju (kralj, cesar) knezi še vedno uveljavljali svojo lastno institucionalno kneževino.

Med evropskimi silami 16. stoletja je bilo največje cesarstvo Habsburžana Karla V., ki je vladal Burgundiji, Španiji, španski Nizozemski, avstrijskim dednim deželam in nemškemu cesarstvu. S čezmorskimi španskimi deželami je tako vladal ozemlju, v katerem »sonce ni nikoli zašlo«. Krščansko Evropo je ogrožalo Osmansko cesarstvo, ki je v začetku 16. stoletja obsegalo celoten Balkan, Egejsko morje, južno Rusijo, Malo Azijo, območje Črnega in vzhodni del Sredozemskega morja ter je poleg vdorov manjših oddelkov nekajkrat z močno vojaško silo vdrlo v Srednjo Evropo. Leta 1529 so osmanske čete stale pred Dunajem, vendar jim ga ni uspelo zavzeti. So si pa podredile Madžarsko.

Cesar Karel V. je na državnem zboru v Wormsu leta 1521 prisegel, da bo ponovno vzpostavil enotnost Cerkve, vendar je zaradi šibke podpore v cesarstvu in zaradi vključevanja stanov v boj za oblast med Habsburžani in Francijo ter v obrambo cesarstva pred osmansko ekspanzijo v osrednji evropski prostor imel le malo manevrskega prostora nasproti deželnim knezom in državnim mestom. Ko je bil leta 1519 izvoljen za cesarja, jim je namreč obljubil, da se bo o vseh pomembnejših vprašanih posvetoval z njimi. Na državnem zboru v Augsburgu leta 1530 je cesar Karel V. sicer energično zahteval od protestantskih knezov vrnitev h katoliški veri, vendar ni mogel premagati njihove odločne zavrnitve. Z Augsburško veroizpovedjo so protestanti le še strnili svoje vrste in leta 1531 ustanovili tako imenovano Šmalkaldsko vojaško zvezo. Čeprav so v šmalkaldski vojni v letih 1546/1547 doživeli uničujoč poraz, Karlu ni uspelo vzpostaviti konfesionalne enotnosti Cerkve in cesarstva. Augsburški verski mir leta 1555, dopolnjen z določili westfalskega miru leta 1648, je na ozemlju cesarstva vzpostavil enakopravnost katoliške in luteranske veroizpovedi, ne pa tudi osebne verske svobode posameznika. Z določilom, da deželni knez odloča o veroizpovedi svojih podložnikov, so na ozemlju teritorialne države obnovili srednjeveško načelo, da je enotnost veroizpovedi nujen pogoj za enotnost države.

Do zasedanja augsburškega državnega zbora leta 1555 je prišlo že sredi koncilskih razprav v Tridentu (1545–1563). Na obeh zborih je bila razprava burna, stališča razpravljavcev pa je bilo večkrat težko poenotiti. Na državnem zboru v Augsburgu teologi niso sodelovali. Na njem sprejeta zakonodaja je zato, v nasprotju z željami udeležencev tridentinskega koncila, glede verskih vprašanj dala vladarju neomejena pooblastila. S tem je povzročila hude stiske vesti in sprožila duhovno nasilje nad drugače verujočimi tako na katoliški kot na protestantski strani. Severnonemški knezi, ki so se odločili za protestantizem, so neposredno po zasedanju državnega zbora v Augsburgu dosledno izvedli reformacijo in v svojih deželah odpravili vse sledi katolištva.

V deželah na jugu cesarstva, v katerih so se državni knezi opredelili za katolištvo, je bil položaj bolj zapleten. Še pred augsburškim dogovorom so se tudi v teh deželah že razširile Luthrove ideje. Osrednja osebnost slovenske reformacije je bil Primož Trubar (1508–1586), ki se je pri škofu Petru Bonomu v Trstu seznanil s humanistično kritiko takratne družbe, pri ljubljanskem škofu Francu Kazianerju pa je poglobil svojo zavzetost za prenavo Cerkve na Slovenskem. Pridružil se je reformaciji naklonjeni skupini v ljubljanskem stolnem kapitlju in leta 1548 tudi uradno zapustil Katoliško cerkev ter postal luteranski pridigar v Rothenburgu na Tauberi. Po Luthrovem načelu, da se mora vsak človek osebno srečati z božjo besedo brez posrednikov, je dal »ljubim Slovincem« leta 1550 natisniti prvi knjigi v slovenskem jeziku, Katekizem in Abecednik. S tem je položil temelje slovenskemu knjižnemu jeziku in sprožil pravi plaz protestantske literature v slovenskem jeziku. Višek protestantskega literarnega dela je nedvomno celoten prevod Svetega pisma Jurija Dalmatina leta 1584.

Pri nas se je za protestantizem odločalo predvsem plemstvo in meščani večjih mest, ki so imeli intenzivnejše stike z nemškimi deželami. Kralj Ferdinand I., ki je vladal našim deželah, je širjenju

Luthrovih idej ostro nasprotoval in že leta 1527, torej še pred nastopom Primoža Trubarja, ukazal, da morajo vse protestantske knjige nemudoma zažgati. Leto dni pozneje je za avstrijske dežele ukazal cerkveno vizitacijo, ki naj bi ugotovila verski položaj. Poleg privrženecv luteranstva med plemiči sta bili v notranjeavstrijskih deželah razširjeni še sekti prekrščevalcev in štiftarjev, ki sta jih odločno odklanjali tako katoliška kot protestantska stran. Zato je oblast proti njim še posebej strogo nastopala.

Različna izobrazbena in socialna struktura duhovščine je bila že omenjena, učinkovit nadzor nad njo pa sta oteževali, če ne že kar onemogočali, cerkvenoupravna razdrobljenost notranjeavstrijskih dežel in pogosta odsotnost škofov iz škofije zaradi državnih nalog, ki jim jih je nalagal deželni vladar. Povrhu je bila večina ozemlja južno od Drave cerkveno podrejena oglejskemu patriarhu, ki je bival na ozemlju do Habsburžanov sovražne Beneške republike. Zaradi politične napetosti med obema vladarjema patriarhi niso mogli vzdrževati rednih stikov s svojimi duhovniki in verniki na habsburškem ozemlju. Salzburški nadškof je bil hkrati svetni knez salzburske kneževine in zato politično neodvisen od vladarja, avstrijskih dednih dežel, na ozemlje katerega se je raztezal večji del njegove nadškofije. O enotni in učinkoviti pastoralni dejavnosti katoliške duhovščine v tem času ni mogoče govoriti.

Poleg tega so nad večino župnij bedeli še bogati zaščitniki (patroni), ki naj bi skrbeli za pravilno upravljanje cerkvenega premoženja. Za njihovo službo jim je cerkvena oblast podelila privilegij, da so smeli za župnijo pod svojim patronatom izbrati župnika in ga predložiti škofu v imenovanje in potrditev. Tisti plemiški patroni, ki so se odločili za protestantizem, so si prilastili tudi katoliško župnijo, kot da je njihova lastnina. Iz nje so nasilno pregnali katoliškega duhovnika in vanjo brez soglasja škofa namestili protestantskega pridigarja. Na ta način so skušali svojo vero vsiliti tudi svojim podložnikom.

Izredne dajatve, ki jih je cesar zahteval za obrambo proti Turkom, so zemljiški gospodje prevalili na ramena svojih podložnikov. Ker so ta bremena postajala vedno večja in so jih kmetje vedno težje prenašali, je prihajalo do kmečkih uporov, januarja in februarja 1573 celo do skupnega hrvaško-slovenskega upora. Vse upore so plemiči zadušili v krvi. Odpor do zemljiškega gospoda, ki jih je zatiral, je vzbujal odpor kmečkega prebivalstva do »tuje«
veroizpovedi, ki je prihajala iz Nemčije.

Plemiči so vojaško pomoč, ki so jo nudili deželnemu knezu, pogojevali s koncesijami na verskem področju. Z državnopravnega vidika je šlo za protipravno dejanje, upanje na pomoč severnonemških knezov pa je mejilo na veleizdajo. V iskanju skupnega jezika med katoličani in protestanti je cesar Ferdinand I. ob nastopu službe leta 1556 za svoje dedne dežele pridobil iz Rima privilegij, da so tudi katoliški duhovniki smeli deliti obhajilo pod obema podobama, dokler o tej zadevi ne bo odločil tridentinski koncil. Na ta način si je neuspešno prizadeval onemogočiti eno od propagadnih sredstev protestantske reformacije.

Nadvojvoda Karel, ki je našim deželam vladal iz Gradca, je bil trdno odločen v svojih deželah uveljaviti katoliško veroizpoved.

Pomoč si je obetal zlasti od jezuitskega kolegija, ki so ga leta 1572 ustanovili v Gradcu in ga leta 1586 povzdignili v univerzo, ter od papeške nunciature, ki so jo prav tako v Gradcu odprli leta 1580. Vendar je nadvojvoda Karla še bolj kot njegovega očeta pestila turška nevarnost, ker ni imel več političnega in finančnega zaledja celotnega cesarstva. Huda finančna stiska zaradi obrambe proti Turkom ga je leta 1572 prisilila, da je štajerskemu plemstvu priznal versko svobodo in svobodo vesti graškim meščanom. Stanovi so mu v zameno odobrili višje izredne dajatve. Šest let pozneje (1578) je v Brucku an der Mur isto obljubil tudi koroškim in kranjskim plemičem in glavnima mestoma obeh dežel, ne pa tudi Goriški. Vse svoje koncesije je podal v ustni obliki, zato niso imele veljave »državnega zakona«. Zapletlo se je, ko so plemiči privilegije, podeljene njim in njihovim družinam, hoteli raztegniti tudi na svoje podložnike. Poskus organiziranja deželne Luteranske cerkve pod vodstvom deželnih stanov v deželi katoliškega kneza (Trubarjeva Cerkovna ordninga leta 1564) je bil z vidika augsburškega verskega miru poseganje v izključne pravice deželnega kneza oziroma rušenje ustavnega reda države. V boju za oblast so s tem deželni stanovi prekoračili svoja pooblastila in tako nujno izzvali reakcijo deželnega kneza. Ta je bila odločna in brezkompromisna.

Leta 1579 so se v Münchnu sestali bavarski vojvoda Viljem, tirolski vojvoda Ferdinand in notranjeavstrijski nadvojvoda Karel. Na sestanku so se katoliški knezi dogovorili za usklajen nastop proti protestantom in uveljavitev zakonskih pooblastil glede veroizpovedi v svojih deželah, kot jim jih je zagotavljal augsburški verski mir iz leta 1555. Leta 1584 je nadvojvoda Karel za svojega svetnika in državnega namestnika v Gradcu izbral ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja (1580–1597). Tavčar je bil vnet zagovornik cerkvene reforme že kot goriški arhidiakon (od leta 1577). Leta 1578 je postal načelnik reformacijske komisije na Gorenjskem. Z brixenskim in freisinškim škofom, ki sta imela svojo zemljiško posest tudi na Kranjskem, se je dogovoril za skupen nastop zoper protestante. Pomožnemu škofu oglejskega patriarha Francišku Barbari je pri regentinji Mariji Ani pridobil dovoljenje, da je smel leta 1593 opraviti apostolsko vizitacijo v habsburškem delu patriarhata. Vizitator je potrdil veliko razširjenost luteranstva v naših deželah. Tavčar si je prizadeval uresničiti vladarjeve ukrepe zoper protestantske mestne svetnike in sodnike, podpiral je tiskanje protiluteranskih knjig in poskrbel za boljšo izobrazbo svojih duhovnikov, oblikovanju katoliške inteligence pa je bil namenjen jezuitski kolegij, ki se mu ga je posrečilo ustanoviti tik pred smrtjo leta 1597 v Ljubljani.

Po Karlovi smrti je bilo zaradi mladoletnosti njegovega sina Ferdinanda izvajanje sklepov münchenskega dogovora v notranjeavstrijskih deželah nekaj časa odloženo. Stvari so se radikalno spremenile, ko je leta 1595 oblast prevzel nadvojvoda Ferdinand. Pri poklonitvi deželnih stanov decembra 1596 v Gradcu, 28. januarja 1597 v Celovcu in 10. februarja 1597 v Ljubljani je odločno zavrnil izsiljevanje deželnih stanov, naj jim potrdi pravico do verske svobode zase in za svoje podložnike. Napačno bi bilo seveda radikalizacijo katoliških stališč gledati zgolj skozi očala slovenske

kulturne zgodovine. Slovenci smo bili v notranjeavstrijskih deželah v manjšini. Protireformacija in rekatolizacija nista bili naperjeni proti slovenskim knjigam, kot bi se dalo razumeti iz nekaterih poenostavljenih prikazov tega obdobja v slovenski literaturi. Šlo je za boj za oblast na državni ravni, šlo je za pravice deželnega kneza, da v duhu augsburškega verskega miru uveljavi zakoniti red v svoji deželi. Zato slovenski protestanti niso mogli računati na politično podporo severnonemških protestantskih somišljenikov in je tudi niso dobili. Človekove osebne pravice do svobode vesti in veroizpovedi pa v tem času niso priznavali ne na katoliški in ne na protestantski strani. Ta »svoboda« je veljala samo za privilegirani sloj prebivalstva.

Konkretna načela za izvedbo rekatolizacije v notranjeavstrijskih deželah je nadvojvodi Ferdinandu predložil lavantinski škof Jurij Stobej pl. Palmburg (1584–1618), ki je po smrti škofa Tavčarja leta 1597 postal vladni namestnik v Gradcu. Pred imenovanjem je že bil svetovalec Ferdinandove matere Marije Ane Bavarske v času regentstva mladoletnemu sinu. Stobej je 20. avgusta 1598 nadvojvodi Ferdinandu predložil posebno spomenico, v kateri mu je svetoval, naj se rekatolizacije dežele loti takoj, in to skladno z načeli augsburškega verskega miru, ne glede na turško nevarnost. Rekatolizacija dežele je predvidevala temeljito prenovo Katoliške cerkve. Nadvojvoda naj ravna odločno, vendar naj se vzdrži vsakega nasilja. Zato Stobej nadvojvodi tudi odsvetuje, da bi k delu rekatolizacije avstrijskih dednih dežel pritegnili rimsko inkvizicijo, kot je to svetoval graški nuncij. Namesto nje so v notranjeavstrijskih deželah ustanovili posebne protireformacijske komisije. Sestavljali so jih najvišji politični in cerkveni predstavniki posameznih dežel. Prvi so preverjali politično lojalnost podložnikov vladarju, drugi pa so skrbeli za neoporečnost katoliškega nauka med verniki. Protestante so najprej skušali pridobiti s podrobno razlago katoliškega nauka. Če kdo zaradi svojega prepričanja ne bi mogel sprejeti katoliške veroizpovedi, mu je bilo dovoljeno prodati svoje imetje in se izseliti.

Odziv protestantov na načrtovano rekatolizacijo je bil premalo premišljen in je samo še zaostрил razmere. V Gradcu so se vrstili divji napadi na papeža in nadvojvodo, v Celovcu so onemogočili sleherni katoliško bogoslužje, pri Gospe Sveti so fizično napadli katoliške romarje, jih sramotili in oskrunili cerkev, v Ljubljani so z orožjem v roki preprečili procesijo na praznik svetega rešnjega telesa. Kot odgovor na to nasilje je nadvojvoda Ferdinand 19. septembra 1598 ukazal izgon vseh protestantskih pridigarjev in učiteljev iz mest v svojih deželah.

V protireformacijski komisiji na Štajerskem in Koroškem je cerkveno stran zastopal sekovski škof Martin Brenner (1584–1615), na Kranjskem pa ljubljanski škof Tomaž Hren (1598–1630). Brenner si je svojo izjemno teološko izobrazbo pridobil na italijanskih univerzah. Slovel je kot odličen pridigar. Kot duhovni vodja verske komisije je odločno in brezkompromisno izpolnjeval nadvojvodova navodila v odnosu do protestantov. Ljubljanski škof Hren si je prizadeval zlasti za boljšo izobrazbo duhovnikov, ki jih je pošiljal na študij v Gradec in Rim, ter za duhovniške kandidate prenovil

študijski zavod v Gornjem Gradu (Collegium Marianum). V veliko pomoč pri prenovitvenem delu so mu bili jezuiti in kapucini. Ko so deželni stanovi ugotovili, da tokrat nadvojvoda misli resno, so ga 22. januarja 1599 prosili, naj preklične svoje odredbe proti protestantom, sicer se bodo prisiljeni izseliti. Ferdinand je njihove prošnje zavrnil. Prav tako je zavrnil njihovo izsiljevanje, ko so svojo vojaško pomoč proti Turkom pogojevali z versko svobodo.

Protireformacijske komisije so medtem kljub grožnjam z nasiljem v deželnih mestih opravljale svoje delo. Prevzemale so cerkve in cerkveno lastnino, ki so si jo nekoč prilastili protestanti, in uničevale vsa znamenja protestantske navzočnosti v notranjeavstrijskih deželah, vključno z njihovimi knjigami. Šele leta 1627 je nadvojvoda Ferdinand ukazal, naj heretičnih (protestantskih) knjig več ne sežigajo, ampak naj jih izročijo jezuitski univerzi v Gradcu oziroma jezuitskim kolegijem v notranjeavstrijskih deželah.

Protireformacijska komisija na Kranjskem seveda ni sežigala slovenskih knjig zato, ker so bile slovenske. Po nadvojvodovem ukazu so zažigali protestantske knjige kot protidržavne knjige. Takih ukrepov so se režimi pri nas posluževali še vse do konca 20. stoletja. Le obžalujemo lahko, da je ta radikalizacija v tolikšni meri prizadela slovensko kulturno dediščino. Žrtev protireformacijskih plamenov je namreč postala tudi porajajoča se slovenska knjižna kultura.

Kot katoliški škof si je škof Hren seveda goreče prizadeval za prenovo verskega življenja v duhu tridentinskega koncila. Merilo njegovega delovanja so bili koncilski odloki. Do nekaterih sočasnih in poznejših odločitev rimske kurije je bil kritičen. Tako je na primer odločno nasprotoval uvedbi rimske inkvizicije v svoji škofiji in si s tem nakopal jezo in nasprotovanje papeškega nuncija v Gradcu. V proces politične rekatolizacije dežele je bil vključen kot visok državni uradnik (vladni namestnik) in jo tako izvajal določilo augsburškega verskega miru iz leta 1555, da deželni gospod določa veroizpoved svojih podanikov (*cuius regio illius religio*). Prizadetim plemičem (ne vsem deželanom), ki niso bili pripravljene sprejeti veroizpovedi svojega deželnega gospoda, je bila dana možnost, da se iz dežele izselijo.

V jezikovno enovitih deželah (Nemčija) jezikovnih problemov niso poznali. Problem je nastal pri nas, ker so bili protestanti hkrati pobudniki in začetniki slovenske tiskane besede in so s svojim občudovanjem vrednim knjižnim opusom položili temelje slovenskemu knjižnemu jeziku. Ker pa so bile po splošno sprejetem augsburškem načelu protestantske knjige za katoliškega kneza protidržavne, so se morale umakniti. O začetkih slovenskega knjižnega jezika nemško govoreči knez v Gradcu ni razmišljal. In v tej točki je Hren prišel v notranji konflikt, o katerem njegova stanovska kolega, lavantinski škof Jurij Stobej in sekovski škof Martin Brenner, nista razmišljala: Kaj storiti s slovenskimi protestantskimi knjigami, ki so bile razglašene za protidržavne in so zato z drugimi protestantskimi knjigami morale končati na grmadi.

Kot zaveden Slovenec se je škof Hren zavedal škode, ki bo s tem narejena slovenskemu jeziku. Vsega se ni dalo rešiti. Verjetno pa tudi ni bilo v njegovem interesu, da se določena besedila (Cerkovna ordnina, Katekizem) ohranijo. Zavzel pa se je za

Dalmatinovo biblijo, ker Sveto pismo ne more biti »heretično«. V času najhujše politične rekatolizacije in intenzivne katoliške prenove (oboje moramo upoštevati, ko govorimo o protireformaciji) vsekakor ni bilo preprosto v Gradcu pri politični in v Rimu pri cerkveni oblasti doseči dovoljenje, da so smeli slovenski katoliški duhovniki uporabljati Sveto pismo, ki ga je prevedel protestant Jurij Dalmatin. S tem je škof Hren nedvomno pokazal določeno širino duha, ki v tistem času na nobeni strani ni bila samoumevna, in omogočil, da se nam je ohranilo razmeroma veliko število Dalmatinovih biblij vse do današnjega dne.

Sledila je vrsta nadvojvodovih ukrepov, ki so vedno bolj omejevali delovanje protestantov v notranjeavstrijskih deželah. Ko so protestanti uvideli, da ne morejo računati na vojaško in politično pomoč protestantske unije severnonemških protestantov, in jih nista podprla cesarja Maksimilijan II. (1564–1576) in Rudolf II. (1576–1612), je bil njihov boj za versko svobodo v notranjeavstrijskih deželah izgubljen. Maksimilijan II. je veljal vsaj za protestantom naklonjenega, Rudolf II. pa je zaradi grozeče turške nevarnosti leta 1606 le ogrskemu protestantskemu plemstvu priznal pravico do verske svobode. Na Ogrskem, kamor je bilo vključeno naše Prekmurje, se je nato poleg luteranstva močnejše uveljavila tudi kalvinska smer reformacije.

Razmere v notranjeavstrijskih deželah so se še zaostriale, ko je nadvojvoda Ferdinand leta 1619 postal cesar in leta 1620 v znameniti bitki pri Beli Gori strl upor Čehov. S tem je postal popoln gospodar položaja v habsburških dednih deželah, ki so vsaj na zunaj ponovno dobivale popolnoma katoliški videz. Prvega avgusta 1628 je cesar Ferdinand II. podpisal odlok, s katerim je ukazal, da morajo v enem letu tudi plemiči prestopiti v katoliško vero ali zapustiti notranjeavstrijske dežele. Do izteka roka je habsburške dežele zapustilo okrog 800 oseb.

FRANCE M. DOLINAR

fotografija: MARKO GORENC

Literatura

- DIMITZ, AUGUST. *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, III. Theil, Laibach 1875.
- DOLINAR, FRANCE MARTIN. Duhovna podoba slovenskih dežel v 16. stoletju v luči razmer v Evropi, *Sveta Gora 1539–1989* (Gradivo s strokovnega srečanja 27. oktobra 1989), Gorica 1990, 18–25.
- DOLINAR, FRANCE MARTIN. Protireformacija in katoliška prenova v notranjeavstrijskih deželah, *Vita vitae meae. Grajski pisar: Zgodovinski podobi*, Ljubljana 2003, 95–116.
- DUCHHARD, HEINZ. *Das Zeitalters des Absolutismus*, Oldebourg Grundriß der Geschichte, Band 11, München 1992.
- Entstehung des früneuzeitlichen Europa 1550–1648*, Fischer Weltgeschichte, Band 24, Frankfurt 1982.

- GRAFENAUER, BOGO. Poglavitne komponente slovenske zgodovine v 16. stoletju in njihova povezanost, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Obdobja 6, Ljubljana 1986, 43–52.
- GRUDEN, JOSIP. *Zgodovina slovenskega naroda*, 1. del, Celovec 1910.
- HANTSCH, HUGO. *Die Geschichte Österreichs*, 1. Band, Gradec 1969.
- ISERLOH, ERWIN. *Luther und die Reformation*, Aschaffenburg 1974.
- ISERLOH, ERWIN, JOSEF GLAZIK, HUBERT JEDIN, *Reformation, Katholische Reform, Gegenreformation* (Handbuch der Kirchengeschichte, Band IV., Freiburg 1967.
- Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628*, Celovec 1994.
- LORTZ, JOSEPH. *Kleine Reformationsgeschichte*, Herder – Bücherei, Band 342, Freiburg 1971.
- LUTZ, HEINRICH. *Reformation und Gegenreformation*, Oldebourg Grundriß der Geschichte, Band 10, München 1992.
- RUPEL, MIRKO. *Primož Trubar. Življenje in delo*, Ljubljana 1962.
- III. Trubarjev zbornik. *Reformacija na Slovenskem*, Ljubljana 1996.
- ZEEDEN ERNST WALTER, *Das Zeitalter der Gegenreformation*, Herder – Bücherei, Band 281, Freiburg 1967.
- Zgodovina Cerkev*, 5. zvezek, Ljubljana 2000.

Uvod v arhitekturo v času protestantizma

Čas protestantizma se je v slovensko zgodovino zapisal predvsem zaradi prvih tiskov v slovenskem jeziku, za katere so imela za sluge velika imena, kot so Primož Trubar, Jurij Dalmatin in Sebastian Krelj. Čeprav je s tem obdobjem pri pouku slovenščine in zgodovine seznanjen vsak osnovnošolec, pa je le malo znano, da je v času 16. stoletja prav pod vplivom te nove vere po celotnem območju današnje Slovenije nastala cela vrsta svojevrstnih spomenikov, ki pa na žalost v največji meri ni dočkala naslednjega stoletja. Do danes se je ohranilo le nekaj relikvij, raztresenih po celotni deželi, o drugih delih pa pričajo predvsem starejši tiskani in arhivski viri, ki občasno omogočajo tudi rekonstrukcije. Protestantske spomenike so s strokovnega stališča začeli raziskovati šele ob koncu 19. stoletja, kjer sta bila na slovenskem Štajerskem zlasti dejavna Ignaz Orožen in Josef Wastler. Več kot stoletje so umetnostni zgodovinarji z nekaterimi izjemami v glavnem brez bistvenih novih odkritij le povzemali njune ugotovitve, novejša raziskave pa so bile narejene šele v zadnjih letih, ko se je na podlagi nekaterih novoodkritih spomenikov in po ponovnem prebiranju arhivskih virov odprla širša slika o dejavnosti protestantov na področju umetnosti.

Protestantizem zgodnjega 16. stoletja je v prvih korakih pomenil zlasti reformacijo krščanske cerkve z ustanovitvijo nove cerkvene hierarhije brez papeža kot glavne avtoritete. Vera naj bi se ponovno približala ljudem zlasti prek domačih, pogovornih jezikov, pridigar, ki naj bi nadomestil tedanje katoliške duhovnike, pa naj bi bil dobro izobražen človek z lastno družino, ki naj bi deloval tudi kot učitelj. Nova vera je opustila nekatere katoliške običaje in dele cerkvenih obredov: namesto čaščenja svetnikov in Marije naj bi se vernik obračal neposredno na Jezusa, bogoslužje je v glavnem temeljilo na pridiganju in ne na obredih pri oltarju ...

Ker je protestantizem nastal kot reakcija na ustanovo Katoliške cerkve, ki je 16. stoletje dočkala skrajno nestabilna in neorganizirana, se je zaradi svojih nenadnih drastičnih posegov v tradicionalno politično in cerkveno ureditev za svojo uveljavitev moral boriti po skoraj celotni Evropi. Novi nauk se je sicer širil zelo hitro. K temu so pripomogli tiski, pa tudi plemstvo in meščanstvo, ki je potovalo v večja nemška protestantska središča. Ozemlje današnje Slovenije, ki je takrat v največji meri razdeljeno na Koroško, Kranjsko in Štajersko spadalo pod politično tvorbo Notranje Avstrije, je reformacija dosegla že v prvi tretjini 16. stoletja. Tudi na Slovenskem so tako kot na Nemškem naslednja desetletja zaznamovali predvsem poskusi posameznikov, plemičev in tudi meščanov, da bi na domačih tleh uveljavili novo vero. Tako lahko v pridigah Primoža Trubarja čutimo poskuse spreobrnjenja poslušalcev z močnim nasprotovanjem tedanji verski situaciji, v kateri je ljudstvo včasih opravljalo že polpoganske obrede brez resničnega služenja Bogu.

Trubar in sodobniki so med drugim tudi poskušali odvrniti vernike od zapravljanja velikih vsot denarja za gradnjo in krašenje monumentalnih cerkva, kakršne so v tistem času postavljali zlasti na pobudo bičarjev, štifterjev ter na podlagi ljudskega praznoverja.

To pa še ni pomenilo odpora protestantov do umetnosti, kot je to pogosto interpretirano v zgodovinskih knjigah. Protestanti so ustrezno cerkveno opremo potrebovali tudi pri svojem bogoslužju, ki so ga pogosto opravljali prav v starejših katoliških cerkvah. Zelo pomembna je bila prižnica, ki so jo, če je starejši prostor ni imel, dali narediti na novo. Na oltarju je morala stati primerna podoba, povezana s Kristusovim življenjem (zadnja večerja, križanje ...). Tudi druge podobe v cerkvenem prostoru so bile dobrodošle. Te je prvi v vrsti zagovarjal prav Martin Luter, ki je med drugim zagovarjal poučnost slikanih podob in njihovo pomoč pri meditaciji. Protestanti pa so dali navadno odstraniti in uničiti vso drugo cerkveno opremo, ki se jim ni zdela primerna. Med to so sodili zlasti podobe svetnikov in stranski oltarji.

Protestanti so v notranjščine svojih prostorov za bogoslužje prvič uvedli tudi organizirana sedišča, da so verniki lahko poslušali mirno in zbrano. Katoliki do tedaj v cerkvah še niso imeli urejenih sedišč za vernike, saj so ti navadno sedali na improvizirane klopi, na tla ali pa so mašo spremljali kar stoje ali sprehajajoč se po prostoru (posamične klopi so bile navadno namenjene le klerikom, plemstvu ter pripadnikom cehov in bratovščin). Ta uvedba sedišč je pomenila tudi večjo urejenost prostora in koncentracijo le na eno točko v prostoru. Pri protestantih je bila to prižnica. Katoliki so v času cerkvene obnove prevzeli to idejo in usmerili pozornost vernikov celotnega svetišča na glavni oltar; to se je ohranilo do današnjih časov.

Na ozemlju današnje Slovenije se konkretni spomeniki oziroma ureditve prostorov iz tega zgodnjega obdobja protestantizma praktično niso ohranili, lahko pa bi predvidevali, da je bila situacija podobna zgoraj opisani nemški, saj je bilo naše ozemlje skoraj v celoti pod neposrednim vplivom luteranstva. Kot eno redkih arhitektur je treba omeniti današnjo župnijsko cerkev v Leskovcu pri Krškem, ki spada med arhitekturne bisere slovenske arhitekture 16. stoletja in je tudi dober primer spomenika, nastalega v mešanem versko-političnem ozračju. Cerkev, ki je sicer opisana pozneje v ločenem poglavju, je najverjetneje nastala tik pred sredino 16. stoletja. V njeno gradnjo je bila skoraj brez dvoma vpletena cela vrsta protestantskih plemičev in meščanov, vendar cerkev ni bila nikoli mišljena kot protestantska. V tem času namreč protestanti še niso imeli ambicij graditi svoje cerkve. Cerkev v Leskovcu je bila zgrajena kot katoliška na mestu starejše, glavni pokrovitelj pa je bil tamkajšnji katoliški župnik Martin Duelechar, za katerim je pravzaprav stal protestantski plemič Ivan Ungand Žvoneški. Sočasno so v leskovški cerkvi uredili še lepo kamnito prižnico s klesanim napisom močne novoverske vsebine. Znano je, da je s te prižnice od samega začetka pridigal tudi protestantski predikant, ki je bil nastavljen kot Duelaucharjev namestnik.

Ob sredini 16. stoletja se je protestantizem na Slovenskem že močno razširil zlasti med plemstvom in meščanstvom. Desetletje ali dve pozneje se je med slednjima dvema slojema delež katolikov zmanjšal na minimum. Nastopile so tudi že nove generacije, ki so se

rodile protestantskim staršem, obiskovale protestantske šole in nato nadaljevale študij v velikih nemških verskih središčih. Za plemiške otroke so poskrbeli starši, za nadarjene meščanske so bile ustanovljene štipendije. Tem generacijam se ni bilo več treba boriti za enake zadeve, kot so se leta poprej Trubar in njegovi rojaki, temveč so se boji s katoliki, razen občasnih lokalnih fizičnih obračunov, v glavnem preselili na politično raven, kjer se je protestantsko plemstvo formalno bodlo s katoliškim dvorom. Počasi so protestanti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem začeli zahtevati pravico do izgradnje lastnih cerkva, pokopališč in drugih spomenikov. Vse do tega časa so se namreč zadovoljevali s starejšimi katoliškimi cerkvami, kjer pa jim te niso bile dostopne, so pridigali v večjih dvorinah v zasebnih hišah. Za ta namen so bile zaradi dobre akustike in preglednosti primerne tudi nekatere večje kleti. Eden takih prostorov je bila soba v kovačiji v Žalcu, danes znani kot Zottlova hiša, kjer so se vse do gradnje nove cerkve v bližini zbirali protestanti iz širše okolice. Prostor so še v 19. stoletju domačini poznali kot Lutrovsko kapelo.

Prvi so si lastne prostore za bogoslužje začeli urejati plemiči, ki so to brez večjih formalnih in finančnih zapletov lahko storili kar znotraj svojih gradov. V tem primeru seveda ni šlo za prostore za javno bogoslužje, temveč za zasebno. Prve protestantske kapele so začeli graditi v Nemčiji, in sicer šele v sredini 16. stoletja. Tako so si sledile gradnje v krajih Neuburg an der Donau, Torgau, Schmalkalden ... Ideja se je hitro razširila na vsa ozemlja, ki jih je okužila Lutrova vera. Kdaj so nastale prve take kapele na Slovenskem, še ni popolnoma raziskano – prostori so bili do današnjih časov večkrat predelani, natančnejša raziskava morebitnih ohranjenih podatkov pa do sedaj še ni bila opravljena. Morda izvira kapela na fužinskem gradu, ki je bil last družine Khisl, že iz časa 1557, ko je bila stavba postavljena v današnji obliki. Kapele so bile najpogosteje zasnovane zelo preprosto; navadno je bil dvoranski prostor pregleden in je imel dobro akustiko. Pogosto so kapele krasili s freskami protestantskih vsebin. Večje grajske kapele na Nemškem, ki so bile namenjene mnogoštevilnim poslušalcem, so to arhitekturno obliko razvile še korak dlje. Prižnica je bila postavljena na mesto, vidno vsem vernikom. Da bi se pridige lahko udeležilo še večje število vernikov, pa so ob stene v enem ali več nadstropjih postavili empore, tako da je zasnova bolj kot na tedanjo tradicionalno zasnovo cerkva spominjala na gledališča.

Naslednja stopnja v protestantski arhitekturi je bilo postavljanje cerkva za javno bogoslužje. Sprva so se raje kot na starejšo cerkveno arhitekturno zasnovo obrnili na novo obliko, kot so jo dobivale zgoraj omenjene zasebne kapele. Ta ureditev notranjosti z emporami v več nadstropjih in s prižnico v sredini je vodila k centralizaciji prostora. Največ prvih protestantskih cerkva je nastalo v Franciji, kjer so proti starejšim katoliškim oblikam nastrojeni hugenoti še dajali prednost odstopu od starejših cerkvenih oblik. Večina njihovih cerkva je temeljila na okroglem, ovalnem ali večkotnem tlorisu. Take oblike so hitro posvojili tudi v severni Evropi in v Nemčiji. Kdaj so začele nastajati prve tovrstne cerkve na Nemškem, še ni raziskano, vendar pa je že leta 1579, najverjetneje pod vplivom nemških verskih središč, taka cerkev začela rasti tudi na slovenskem Štajerskem. Tega leta je namreč po naročilu celjskih protestantov iz severne Italije pri-

seljeni gradbeni mojster Pietro Antonio Pigrato izdelal model za dvanajsterokotno cerkev v Govčah pri Žalcu, zidati pa so jo začeli leto dni pozneje. Le dvajset let pozneje je bila cerkev, ki se je v slovensko umetnostno zgodovino zapisala kot ena najpomembnejših cerkva, porušena. Njeno rekonstrukcijo omogočajo ohranjeni dokumenti v graškem arhivu. Cela vrsta dokumentov v isti ustanovi govori še o mnogih drugih protestantskih cerkvah in kapelah na Štajerskem, ki so bile uničene leta 1600, vendar pa njihove podobe za zdaj ostajajo še neznane. Tako lahko le ugibamo, kako so med drugim izgledale kapele pri gradu Vurberk (predelana iz starejše osnove), v Slovenski Bistrici in pri Betnavi. Za slednjo je znano, da je bila (vsaj deloma) lesena in da jo je izdelal iz Italije priseljeni Benedikt River (iz Rive), ki je bival v Mariboru. Nekatere cerkve so ob koncu 16. stoletja imenovali »auditorium«, torej prostor za poslušanje.

Na slovenskem Štajerskem se je do danes le ohranilo nekaj protestantskih prostorov. Tako imenovana Lutrovska klet na sevniškem gradu je znana predvsem po svoji poslikavi, kot arhitekturni prostor pa je zasnovana zelo skromno in temelji skoraj na vzoru predhodnih profanih prostorov, kjer so potekale pridige. Notranjščina je prostorna in nerazčlenjena, le oltarni del je zaključen plitko polkrožno.

Do danes se je ohranila nekdanja protestantska kapela družine Khisl v Slovenskih Konjicah. Protireformacijska komisija je verjetno v januarju 1600, ko je v mestu zažgala večje število knjig, ni razrušila, ker je šlo za zasebno kapelo. Ta pa v primerjavi z drugimi sorodnimi prostori ni bila vključena v zasnovo gradu, temveč je stala na oddaljenem mestu in bi jo zato za zdaj lahko označili kot edino ohranjeno prostostoječo protestantsko stavbo na Slovenskem. Pozneje je bila priključena v tamkajšnjo župnijo in posvečena sveti Ani. Kljub dodanima mlajši južni kapeli in zakristiji ta kapela v svoji osnovi zaradi edinstvene zgodovinske pozicije in tudi arhitekturnih členov, ki so bili verjetno delo arhitekta Pietra Antonia Pigrata, odgovornega tudi za cerkev v Govčah, ostaja eden najpomembnejših sakralnih spomenikov poznega 16. stoletja pri nas.

V bližnjem Celju se je prav tako ohranil manjši prostor, kjer so se nekoč zbirali protestanti. To je poligonalni zaključek južne ladje v celjski cerkvi sv. Daniela, ki je danes preurejen v krstno kapelo. Tudi tu namen prostora izdajajo izrazito protestantske freske, vendar pa se moramo na tem mestu kljub temu delno obregniti tudi ob arhitekturo. Obok tega zelo plitvega prostora je visok, vendar pa ni več tradicionalno obokan z rebri, temveč le s plitvimi grebeni, na katerih je izdelana iluzionistična poslikava, ki posnema obliko kle-sanih kamnov. Brez te dekoracije bi bil obok soroden tistemu v sočasno zgrajeni kapeli v Slovenskih Konjicah (o morebitni poslikavi tega prostora ni za zdaj znanega ničesar). Zaključek južne ladje v celjski cerkvi je verjetno nastal v zadnji četrtini 16. stoletja, bržkone pod pokroviteljstvom neke protestantske celjske družine (morda Helfenberg), ki je imela beneficij pri tamkajšnjem oltarju. Celjsko protestantsko plemstvo je bilo namreč zelo zahtevno: že v sedemdesetih letih 16. stoletja je začelo zahtevati gradnjo svoje lastne cerkve, iz Gradca je celo poklicalo tamkajšnjega glavnega arhitekta Franza Maerbla, da bi naredil načrte zanjo, vendar pa se je prvotno ozemlje znotraj mesta izkazalo za premajhno. Rezultat teh prizade-

Strop poligonalne ladje cerkve sv. Tilna v Svetem pri Komnu.

vanj je bila v končni fazi zgoraj omenjena cerkev v Govčah. Brez dvoma so kljub novemu verskemu središču še naprej organizirali tudi obrede znotraj lokalne župnijske cerkve, kjer so si pravico za to lahko izborili na podlagi politične moči.

Zaradi obsežnega ohranjenega fonda v graškem deželnem arhivu so za zdaj najbolj raziskani protestantski spomeniki na območju Štajerske. O teh zgradbah na Kranjskem pa je, nasprotno, poleg imen nekaterih lokacij, kjer so nekoč stale kapele, znanega izredno malo. Ena izmed bolj znanih kapel je stala v Kamniku, vendar pa njena podoba za zdaj ni znana. Podoben prostor za bogoslužje so protestanti ob lastnem pokopališču postavili tudi v Svetem Križu na Krasu, kjer se je protestantizem prav tako hitro razširil. Morda je pod vplivom protestantizma nastala tudi župnijska cerkev sv. Tilna v Svetem pri Komnu, kjer je imel svojo posest eden bolj znanih slo-

Zunanjščina cerkve sv. Tilna v Svetem pri Komnu.

venskih protestantov Peter Pavel Vergerij, po okolici pa je svoje dni pridigal tudi sam Trubar. Cerkev je bila zgrajena ob koncu sedemdesetih let 16. stoletja (nekdanji glavni portal 1579) in s svojo poligonalno obliko ladje in nizkim, krajšim prezbiterijem (danes je predelan v kapelo) popolnoma sodi v čas nastanka številnih centralnih protestantskih cerkva ter bi jo lahko postavili ob bok cerkvi v Govčah, medtem ko kot katoliška cerkev tako po obliki kot tudi po času nastanka stoji precej osamljeno. Tudi cerkev v Svetem naj bi nekoč imela okrogla okna, po čemer bi se še bolj približala obliki govške cerkve. Podrobnejše arhivske raziskave še niso bile opravljene, zato za zdaj lahko zgolj na podlagi časa nastanka te cerkve in njene oblike predvidevamo, da je prvotno nastala kot protestantska.

Koroška v primerjavi s Kranjsko pomeni pravo zakladnico protestantskih spomenikov, vendar pa so se danes vsi ohranili na avstrijski strani. Po goratih predelih današnje slovenske strani se je med ruralnim prebivalstvom namreč še vedno trdno držala katoliška vera. Kljub današnjim političnim mejam pa moramo omeniti vsaj nekaj zelo pomembnih arhitektur na avstrijskem Koroškem. V letih 1581–1591 je v Celovcu nastala ena najmonumentalnejših še ohranjenih protestantskih cerkva v evropskem prostoru. Ko so jo prevzeli jezuiti, je postala stolna cerkev, in to oznako nosi še danes. Zunanjščina cerkve je zaradi svoje med stavbe stisnjene lege skoraj neopazna in nepomembna. Nanjo opozarja le visok, vitek zvonik. Tudi prvoten tloris je bil zelo skromen. Longitudinalni ladji je bil priključen zelo plitev prezbiterij, ki ga je pozneje nadomestil daljši, zaključen polkrožno. Pogled v notranjščino pa v nasprotju s tem takoj razkriva prostor, ki je lahko nastal le v času razcveta reformacije. Po treh stranicah ladje v nadstropju potekajo empole, ki dajejo ladji občutek centralnosti. Ta je bila nekoč poudarjena s potlačenim kornim delom, ob katerem je stala prižnica. Prostor se je skoraj v celoti naslonil le na nekaj desetletij starejše nemške protestantske kapele. Cerkev je glede na svojo zasnovo pomembna za širši geografski prostor, mesto v slovenski zgodovini pa zavzema tudi po tem, da je v njej poleg avstrijskega pridigarja deloval tudi slovenski.

.....
 Arkadne empole v stolni cerkvi sv. Petra in Pavla v Celovcu.

Poleg celovške cerkve se je neposredno ob slovenski meji ohranilo še nekaj zasebnih plemiških kapel, poslikanih s freskami s protestantsko vsebino. Ena takih je (spet prostostoječa) kapela ob gradu na utrdbi Visoka Ostrovica. Družina Khevenhüller jo je dala postaviti okoli leta 1568, pet let pozneje je bil datiran oltar, leta 1576 pa freske. Tudi v tem primeru gre za preprosto arhitekturno zasnovo, ki jo v notranjščini krasijo slike, na zunanjščini pa skromnejše kle-sano okrasje sodobnih oblik. Več protestantskih spomenikov, predvsem fresk, je mogoče najti na severnejšem delu Koroške.

Protireformacijska komisija pod idejnim vodstvom katoliškega nadvojvode Ferdinanda III. in nekaterih cerkvenih veljakov, ki je svoj pohod začela na Štajerskem ob koncu leta 1599 in je južne dele te dežele dosegla v januarju naslednjega leta, je v nekaj dneh uničila praktično vse protestantske spomenike na tem območju, mimogrede pa požgala še vse »krivoverske« knjige. Sledila so uničevanja na Kranjskem in Koroškem.

Nove raziskave prinašajo na dan vedno več fragmentov protestantskih spomenikov tega edinstvenega obdobja v slovenski zgodovini in umetnostni zgodovini. Le upamo lahko, da bodo v prihodnosti poleg fresk in epitafov pravilno konservirani ter prezentirani tudi ostanki nekaterih arhitekturnih spomenikov, kot so temelji cerkve v Govčah in pokopališča pri Betnavi, ki sta ena ključnih spomenikov slovenske umetnostne in kulturne zgodovine.

DAŠA PAHOR

fotografija: MARKO GORENC

Literatura

- CEVC, EMILIJAN. s. v. reformacija, likovna umetnost, *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana 1996.
- CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.
- DEUER, WILHELM. *Die protestantische Dreifaltigkeitskirche in Klagenfurt und ihre Umwidmung in eine Jesuitenkirche, Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628. Katoliška Prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628. Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628*, Celovec–Ljubljana–Dunaj 1994.
- DEUER, WILHELM. *Architektur, Renaissance in Kärnten*, Celovec 1996.
- STELČ, FRANCE. Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1951.
- ŠUMI, NACE. *Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966.
- ŠUMI, NACE. Renesansna umjetnost u Sloveniji, *Renesansa u Hrvatskoj i Sloveniji*, Beograd 1985.
- ŠUMI, NACE. *Arhitektura šestnajstega stoletja in reformacija na Slovenskem, III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija. Reformacija na Slovenskem. Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*, Ljubljana 1996.
- ŠUMI, NACE. *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – obdobje renesanse*, Ljubljana 1997.

Nekdanja protestantska cerkev

<i>kraj</i>	Govče pri Žalcu
<i>čas nastanka</i>	okoli 1580–1591
<i>avtor</i>	Pietro Antonio Pigrato
<i>naročnik</i>	Baltazar Wagen von Wagensperg, Jurij Seifried, Jurij Schratzenbach ...

Ob štajerski avtocesti pri izvozu za Žalec iz ljubljanske smeri na travniku stojijo ruševine nekdanje protestantske cerkve. Kamenje sicer prekrivata zemlja in trava, vendar pa na nekdanjo veličino in obliko zgradbe kažejo drevesa, ki v velikem krogu preraščajo kamenje.

Cerkev pri Žalcu je bila zgrajena za veliko in močno skupnost protestantov na Celjskem. Kar tri generacije tamkajšnjih pripadnikov lutrovske vere, ki jih je med drugim neposredno zaznamovalo tudi delovanje samega Primoža Trubarja, so namreč desetletja poslušale pridige v raznih kletih, manjših dvoranah in občasno v starejših cerkvah. Konec sedemdesetih let 16. stoletja pa so nekateri pripadniki štajerskega plemstva začeli razvijati idejo, da bi postavili lastno cerkev, ob kateri bi zgradili še domovanje za predikanta in protestantsko šolo. Ker je bilo prvotno zamišljeno ozemlje znotraj mesta Celja premajhno, so odkupili domačijo s kosom zemlje znotraj Žalca; ozemlje je bilo primerno, ker so mu bile pred leti podeljene posebne svoboščine in katoliški nadvojvoda nad njim ni imel jurisdikcije. Šola in pridigarjev dom naj bi se uredila kar v starejši graščini. Kmalu po začetku gradnje pa je prišlo do formalnih zapletov, in pobudniki gradnje so bili primorani prestaviti lokacijo. Novo cerkev so po prvotnih načrtih začeli zidati v zadnjih dneh leta 1580 nedaleč stran na posestvu nedavno preminulega Erazma Thumpergerja, v današnjih Govčah pri Žalcu.

Na novem mestu je gradnja potekala nepretrgano. Načrt oziroma lesen model za cerkev je izdelal Pietro Antonio Pigrato (oziroma da Pigna), iz severne Italije priseljeni gradbeni mojster. Pred tem je med drugim deloval tudi v Mariboru, v času gradnje pa je že imel status meščana v Slovenskih Konjicah. Po Pigratovih načrtih je vsa leta vodil gradnjo celjski mojster Peter Salter, za lesene dele pa je bil zadolžen mojster Lovrenc Košir. Računske knjige je do svoje smrti leta 1595 vodil Baltazar Wagen von Wagensperg, gradnjo pa je nadzoroval kar sam predikant za Celjsko: sprva je bil to Jurij Maček, po letu 1591 pa Ljubljančan Janez Weidinger.

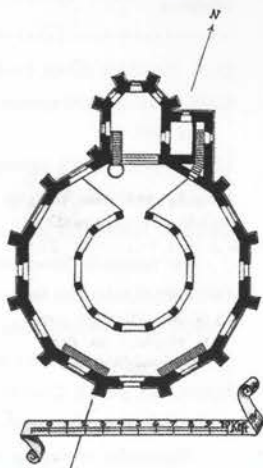
Cerkev je bila zasnovana kot centralno dvanajsterokotno telo, kateremu je bil dodan krajši in malce nižji polignalno zaključen prezbitერიj. V prerezu več kot dvajset metrov dolg centralni del je imel v notranjščini v krogu razporejenih dvanajst stebrov, ki so podpirali ob stenah potekajočo emporo, na zunanji strani pa so bili dodani oporniki. Streha je bila verjetno visoka in zašiljena, cerkvi pa je bil dodan tudi manjši zvonik. Oprema v notranjščini je bila verjetno v veliki meri izdelana iz lesa: na kamnitih stebrih so potekale lesene emporre, izdelani so bili lesena sedala in lesena prižnica, najverjetneje pa bi lahko v delu za vernike predvidevali tudi raven lesen strop. Lesena je bila tudi oltarna menza, na kateri je stal triptih.

Cerkev je bila dokončana leta 1589, vendar so v njej začeli opravljati bogoslužje že pet let prej. Mojster Pietro Antonio Pigrato je naknadno izdelal še načrt za pokopališko obzidje, ki je s štirimi enako dolgimi stranicami z vogalnimi stolpi obdajalo cerkevno stavbo. Na travniku pred cerkvijo so namreč že med gradnjo začeli pokopavati protestante širšega celjskega območja. Ko so leta 1591 dokončevali obzidje, se je pokopališče že razširilo do te meje, tako da so morali odstraniti nekaj grobov. Arhivski viri govorijo tudi o grobovih in epitafih znotraj same cerkve.

Dobro desetletje po začetku gradnje je bil protestantski verski in kulturni center za celjsko na malem posestvu v Govčah zaključen. Vseboval je veliko, nadvse sodobno cerkev, lastno pokopališče, šolo, predikantova knjižnica pa je štela kar okoli 250 različnih naslovov. Leta 1593 je cerkev dobila še par zvonov, ki ju je v Ljubljani vliil Martin Edelmann.

Dne 17. januarja 1600 je v Govče vkorakala protireformacijska komisija, ki je že nekaj tednov dan za dnem uničevala protestantsko lastnino in kulturo po Štajerskem. Morebitni upor domačinov je preprečevala večstoglava vojska. Po treh dneh razbiranja arhitekturnih elementov je komisija v cerkev znosila približno celo tono razstreliva in celoten kompleks zravnala s tlemi.

Čeprav se je cerkev pri Žalcu še stoletja dolgo po svojem koncu omenjala v tisku kot ena najznamenitejših protestantskih zgradb na Štajerskem, je bila njena lokacija pozabljena vse do leta 1877, ko je Ignac Orožen povezal njeno nemško ime (Scharfenau) z Govčami. Opravljena so bila tudi izkopavanja, leta 1890 pa je Jozef Wast-

Rekonstrukcija cerkve
v Govčah pri Žalcu.
(Wastler, 1890)

.....

ler izdelal najverjetnejšo rekonstrukcijo cerkve, ki še danes velja za zelo verodostojno.

Mojster Pigrato je zamisel za centralno, dvanajsterokotno cerkev brez dvoma povzel po naj sodobnejših protestantskih cerkvah. Prve take cerkve bi lahko našli v Franciji, kjer so pripadniki nove vere zidali centralne, bodisi okrogle bodisi večkotne stavbe za svoje bogoslužje takoj v začetku druge polovice 16. stoletja. S to obliko »templjev« so se hoteli kar se le da oddaljiti od podob katoliške arhitekture, hkrati pa je bila oblika primerna za pridiganje, saj so imeli poslušalci z vseh delov dober pogled na prižnico. Ena takih najznamenitejših cerkva je bila zgrajena v Lyonu (okoli leta 1564), ohranjena podoba njene notranjščine pa se je verjetno zelo približala cerkvi v Govčah. V Nemčiji pa tudi na Nizozemskem so protestanti za svoje novogradnje zelo kmalu prevzeli novo praktično obliko, vendar so asketskemu antikizirajočemu francoskemu tipu dodali tradicionalne elemente, kot so bila šilasta okna, poligonalno zaključen prezbitერიj, zunanji oporniki in zvonik. Kdo je dal pobudo za izgradnjo tega zelo naprednega tipa v Govčah, ni znano, vendar pa je bila ta štajerska cerkev zunaj francoskega ozemlja pravzaprav ena prvih; bila je le slabo desetletje mlajša od znamenite lyonske, vendar je za nekaj let prehitela večino ostalih francoskih »templjev« (La Rochelle 1577–1603, Dieppe 1600–1606 ...), prav tako pa so sodobne ali celo nekaj let mlajše večje centralne cerkve v Nemčiji (dvojna cerkev v Hanavu je bila zgrajena do leta 1597 ...). Žal so bile porušene tudi skoraj vse protestantske centralne cerkve 16. stoletja v srednji Evropi in podatki o njih so znani le iz arhivskih virov.

Cerkve v Govčah pri Žalcu kljub obširnim ohranjenim arhivskim podatkom še vedno odpira vrsto vprašanj glede nastanka. Poleg prekritih temeljev, ki še čakajo na izkopavanje in primerno prezentacijo, so se v Celjskem pokrajinskem muzeju ohranili še kapitel, ki je nekoč stal še na neznanem mestu v cerkvi, ter nekaj ženskih avb, najdenih v grobovih nekdanjega govškega pokopališča, ki se je nekoč raztezalo med cerkvijo in obzidjem.

DAŠA PAHOR

Literatura

CEVC, EMILIJAN. *Govče*, Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989.

CURK, JOŽE. *Sakralni spomeniki na območju občine Žalec. Topografsko gradivo*, II, Celje 1967.

VON KHEVENHILLER, FRANZ CHRISTOPH. *Annales Ferdinandeae*, Leipzig 1721–1726.

MAROLT, MARIJAN. *Dekanija Celje*, II, Maribor 1932.

OROŽEN, IGNAZ. *Die Lutherische Kirche in Scharfenu, Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, XXVII, 1879.

OROŽEN, IGNAZ. *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, III, Cilli 1880.

PAHOR, DAŠA. *Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu*, Zbornik za Umetnostno zgodovino, Nova vrsta XLI, 2005.

ROSOLENZ, JAKOB. *Gründlicher Gegenbericht auff den falschen Bericht vnnd vermainete Erinnerung Davidis Rungij, Wittenbergischen Professors, von der Tyrannischen Bägstischen Verfolgung dess F. Evangelij in Steyermark, Kärnden vnd Krain*, Gradec 1607.

ŠUMI, NACE. *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966.

ŠUMI, NACE. *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – Obdobje renesanse*, Ljubljana 1997.

ŠUMI, NACE. *Arhitektura šestnajstega stoletja in reformacija na Slovenskem*, III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija. Reformacija na Slovenskem. Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja (Ljubljana, 9.–13. november 1987), Ljubljana 1996.

WASTLER, JOSEF. *Die Protestantische Kirche zu Scharfeneu bei Sachsenfeld*, Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark, XXXVIII, 1890.

Cerkev Žalostne Matere božje

<i>EŠD</i>	318
<i>kraj</i>	Leskovec pri Krškem
<i>čas nastanka</i>	malo pred sredino 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan delavnic (delno) severnoitalijanskega izvora
<i>naročnik</i>	župnik Martin Duelacher

Župnijska cerkev v Leskovcu sodi med najlepše cerkve na Slovenskem. Čeprav je bila zgrajena kot katoliška cerkev, je njena gradnja potekala v mešanem protestantsko-katoliškem okolju in je bila v prvih desetletjih namenjena obema verskima skupnostma.

Cerkev sestavlja visok in masiven zvonik, ki je vrinjen v zahodno fasado. Ladja je longitudinalna, prezbiterij pa ravno zaključen; prvotno je bil krajši, najverjetneje poligonalno zaključen in glede na dva ohranjena sklepnika (danes vzdana za zunanjščino kora) tudi še obokan na gotski način. Zakristija in kapela sta bili dodani kasneje, prav tako pa so bila v času baroka prezidana okna. Starejša okna so bila visoka, sloka in šilasto zaključena. Del takšnih okenskih okvirov je prezentiran na južni fasadi cerkve.

Notranjščina ladijskega dela je s stebri razdeljena na tri enako visoke ladje, kar daje občutek dvoranskosti prostora. Stebri imajo osmerokotni prerez in se prek geometričnih, renesančnih kapitelov s kanelirami in stiliziranimi akantovimi listi nadaljujejo v križnobreaste oboke. Stičišča reber so poudarjena s sklepniki floralnih ali grbovnihi oblik. Pod orgelno emporo je treba omeniti še okvir vrat s klesano antikizirajočo dekoracijo v obliki medaljonov.

Notranjščina leskovške cerkve je s kombinacijo poznogotsko zasnovanega dvoranskega ladijskega prostora in renesančnih kapitelov izjemna v slovenskem prostoru. Verjetno bi lahko predvidevali, da je pri gradnji sodelovalo tudi nekaj severnoitalijanskih mojstrov, ki so dobro poznali nove klesane oblike v slogu antike, na tem območju pa so se brez dvoma mudili na poti na Hrvaško, kjer so na najjužnejših mejah takratnega avstrijskega posestva gradili proti-

.....
Ladja župnijske cerkve Žalostne Matere božje z južne strani.

Notranjščina cerkve Žalostne Matere božje.

.....

turško obrambo. Ista delavnica je izdelala tudi cerkveno ladjo v Jarenini na Štajerskem ter renesančni двореc Šrajbarski turn, ki stoji v neposredni bližini leskovške cerkve in je eden najlepših na Slovenskem.

O nastanku cerkve še vedno ni znanih mnogo podatkov. Na tem mestu je še v začetku 16. stoletja stala majhna, stara in temačna cerkev z masivnim prostostoječim zvonikom, ki so ga brez dvoma uporabljali kot obrambni stolp, saj je imel pomemben strateški položaj nad dolino. Po nekem uspešnem obstreljevanju turške vojske v prvih desetletjih 16. stoletja so se odločili za izgradnjo nove in

Konzola v cerkvi.

Prižnica v leskovški župnijski cerkvi.

večje cerkve. Od starejše zasnove so ohranili le zvonik in ga vključili v zahodno fasado.

Nova leskovška cerkev je nastala pod pokroviteljstvom takratnega župnika Martina Deulacherja, verjetno v času neposredno pred sredino 16. stoletja. V tem času se je v Krškem že močno razmahnil protestantizem. Že leta 1551 je v mestu delovala tudi protestantska šola Adama Bohoriča, v kateri se je šolal tudi leta 1546 prav v tem mestu rojeni Jurij Dalmatin. Med drugim za vplive nove vere ni bil imun niti župnik Duellacher. Za njim je namreč stala ena najvplivnejših figur v slovenskem protestantizmu, Ivan Ungand Žovneški, med drugim tudi štajerski deželni vladar, ki je nekaj desetletij obvladoval politične, vojaške in verske razmere na širšem geografskem območju. Duellacherju je zaradi svoje koristi pomagal do marsikatero pomembne službe, med drugim tudi do leskovške župnije.

Ob uradnem katoliškem župniku je v Krškem in Leskovcu kot njegov namestnik deloval tudi protestantski pridigar. Znanе so bile pridige v leskovški župnijski cerkvi, ki so se jih udeleževali številni meščani. Bržkone so v ta namen že leta 1545 postavili tudi lepo kamnito prižnico, ki se je ohranila do danes. Na njej je izklesan grb župnika Duellacherja, obdan s sodobnim okrasjem, poleg njega pa je izdelan napis z verzi v nemškem jeziku. Besedilo pojasnjuje simbole v grbu na tretji stranici prižnice (danes neprimerno preslikan) in je izrazito protestantske narave. Vsak simbol namreč povezuje neposredno z vero in z Bogom samim. Pri katoliškem besedilu bi, nasprotno, lahko pričakovali bolj posredno pot do najvišjega, predvsem prek Marije (ki ji je posvečena sama cerkev).

DAŠA PAHOR

fotografija: **MARKO GORENC**

Literatura

- CEVC, EMILIJAN. *Kulturni spomeniki v Krškem in bližnji okolici*, Krško skozi čas, Krško 1977.
- CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.
- CEVC, EMILIJAN. *Leskovec pri Krškem*, Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana 1992.
- COLNER, MIHA. *Arhitektura župnijske cerkve Žalostne Matere Božje v Leskovcu pri Krškem v poznem srednjem veku*, Ljubljana 2004 (diplomsko delo, tipkopis).
- PAHOR, DAŠA. *Župnijska cerkev sv. Device Marije v Leskovcu pri Krškem in njen nastanek v času protestantizma*, Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in Krško, Krško 2006.
- ŠTEFANAC, SAMO. *Leskovec pri Krškem, ž. c. Žalostne Matere Božje*, Gotika v Sloveniji, Ljubljana, Narodna galerija, 1. 6.–1. 10. 1995, Ljubljana 1995.
- ŠUMI, Nace. *Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966.
- ŠUMI, Nace. *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – obdobje renesanse*, Ljubljana 1997.

Trubarjeva domačija

<i>EŠD</i>	615
<i>kraj</i>	Rašica pri Velikih Laščah
<i>nastanek</i>	16., 19. stoletje
<i>prenova</i>	1983–1986, večja vzdrževalna dela 2001, 2004, 2006, 2008
<i>odgovorna</i>	
<i>konservatorka</i>	Andreja Bahar Muršič

Trubarjeva domačija, poimenovana tudi Trubarjevina, s spominsko zbirko, posvečeno Primožu Trubarju – očetu prvih tiskanih knjig v slovenščini, knjižnega jezika in na neki način tudi slovenskega naroda¹ –, v kraju njegovega rojstva na Rašici simbolno obeležuje spomin nanj. Domačija je bila razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena z Odlokom o razglasitvi Rašice za kulturni in zgodovinski spomenik (Uradni list, št. 15/1984), v Registru nepremične kulturne dediščine R Slovenije jo najdemo pod imenom: Rašica pri Velikih Laščah – Trubarjeva domačija.

Spominska domačija stoji na poplavni ravnici ob potoku Rašica. Sestavljajo jo hiša z mlinom in Trubarjevo spominsko sobo, žaga venecijanka na otoku in regionalno značilno gospodarsko poslopje, kjer je v hlevu dobila prostor krčma, v skednju galerija Skedenj, na podstrehi Trubarjeva čitalnica ter v nekdanji kašči še sprejemnica in prodajalna spominkov. V sklop domačije sodita tudi kozolec in parkovno urejen obvodni prostor.

Najstarejši objekt domačije in osrednji pomnik je mlin. Zgodovinski viri govorijo, da ta stoji na mestu ali zelo blizu mesta, na katerem naj bi nekoč stal mlin, kjer se je rodil Primož Trubar. Mlin je zgorel v požaru leta 1528, ko so vas požgali otomanski vojščaki. Ustno izročilo pravi, da so kmalu po požaru domačini mlin spet postavili. Od tedaj naj bi bil ta mlin večkrat predelan. Današnje zunanjo vidno podobo je dobil ob zadnji predelavi v 19. stoletju.

Obstoj mlina na tem mestu potrujeta tudi zaris objekta na vojaških zemljevidih 1763–1787² ter zaris v franciscejskem katastru, kjer na mestu današnjega mlina stoji Temkov mlin.

Do leta 1983, ko so domačijo Rašica 69 odkupili z namenom postavitve zgodovinskega pomnika Primožu Trubarju, je bila tu Temkova domačija.

Najglasnejši pobudniki in nosilci zamisli o postavitvi Trubarjeve spominske zbirke so bili domačini. Še posebno aktivni so bili posamezniki iz kroga kulturnikov, ki so se zavedali in se še zavedajo bogatega literarnega izročila »Trubarjevih krajev«. Sprva so zagovorniki ideje o spominski zbirki naleteli na veliko nerazumevanja in ovir, vendar so jih uspešno premagovali.

¹ Primož Trubar je prvi zapisal ime Slovenec, ko je v pridigah ljudi nagovarjal z besedami »Moji lubi Slovenci«.

² Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 2. zvezek. ZRC SAZU, Ljubljana 1998.

Tudi strokovna javnost najprej ni bila naklonjena zamisli o postavitvi spominske zbirke na tem mestu, saj ni bilo ohranjenih neposrednih materialnih dokazov, ki bi bili povezani z življenjem Primoža Trubarja na Rašici. Mirko Rupel navaja v monografiji o Trubarju (Rupel, 1962), da sta v času Trubarjevega rojstva v vasi obstajala dva mlina, »zgornji« in »spodnji«. Na zgornjem je gospodaril Primožev oče; sin Primož se mu je rodil okoli 9. julija. Rupel tudi navaja, da naj bi Trubarjevi pozneje, leta 1547, opustili mlinarsko obrt in postali posestniki najemne kmetije na vrhu vasi. Od tedaj bržkone izhaja tudi ljudsko izročilo, ki je ohranjeno v vasi še dandanes, češ da je tam stala rojstna hiša Primoža Trubarja, ali kot tudi pravijo, Martina Lutra ali Jurija Kobile. Drugi zgodovinski viri pa govorijo, da je Trubarjev oče gospodaril na »srednjem« mlinu ali »mlinu pod vasjo« – tako naj bi mlin poimenoval tudi Primož Trubar v eni od pridig.

Odkup Temkove domačije in na njenem mestu ureditev Trubarjeve domačije je omogočil splet ugodnih okoliščin pred letom 1986: želja po dostojni obeležitvi 400-letnice smrti Primoža Trubarja, naklonjeno duhovno ozračje v družbi v osemdesetih letih 20. stoletja, možnost odkupa Temkove domačije, saj so njenega gospodarja zapuščale moči, predvsem pa velik interes lokalnega prebivalstva.

Strokovna javnost, predvsem konservatorska in muzejska, je imela sprva veliko pomislekov glede zamisli o postavitvi Trubarjeve spominske zbirke, saj ni ohranjenih materialnih ostalin iz Trubarjevih časov. Ohranjeni objekti tedanje Temkove domačije niso dosegali kriterijev za razglasitev spomenika,³ na drugi strani pa je bila vseskozi prisotna zavest o tem, da gre za spominsko obeležje Primožu Trubarju, ki je dal Slovencem prve tiskane knjige, knjižni jezik in ime.

Ob pregledu dokumentacije, ki jo hrani arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, je mogoče sklepati, da so ključno odločitev glede nadaljnjih korakov in stališča strok sprejeli predstavniki tedanjega Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo, Narodnega muzeja, Tehniškega muzeja ter Zavoda RS Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine na sestanku februarja 1983.⁴ Tedaj je bilo ponovno poudarjeno, da objekti sicer nimajo izjemne historične pričevalnosti, vendar bi po toliko letih od Trubarjevega rojstva težko našli avtentične stavbe iz njegovega časa. Izoblikovalo se je tudi stališče, da je z življenjem Primoža Trubarja neposredno povezana vas Rašica, zato je bil na sestanku sprejet sklep, da se Občini Vič - Rudnik poda predlog za razglasitev vasi »Trubarjeva Rašica« in se v odloku posebej opozori na »Trubarjev mlin«.

³ V zapisniku sestanka z dne 21. 1. 1983 v internem gradivu zavoda v eni od opomb piše: »Povsem vseeno je, za varstvo in razvojne usmeritve, ali je Temkov mlin razglašen za spomenik ali ne – biti razglašen po sedaj veljavnih kriterijih ne more, in ni vzroka, da bi jih spreminjali. Toda na objekt je vezanega toliko izročila, da mu je treba maso in tehnično opremo /da ostane mlin oz. žaga/ ohranjati in da je prav, da dobi tudi neko dodatno kulturno oz. spomeniško funkcijo, da bo stalenemento na velikega moža ...«

⁴ Povzeto po zapisniku sestanka z dne 9. 2. 1983 v prostorih Zavoda RS Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Trubarjev mlin in žaga.

TedANJI Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je pripravil osnutek odloka o razglasitvi, nato pa je bil maja 1984, po uskladitvi in soglasju lokalne skupnosti, sprejet Odlok o razglasitvi Rašice za kulturni in zgodovinski spomenik (Uradni list, št. 15/84).

Kljub širši javni podpori je bila pot do odprtja Trubarjeve domačije trnova. Za realizacijo projekta so si še naprej najbolj prizadevali lokalna skupnost in kulturniki: zbirali so sredstva donatorjev, organizirali akcijo »Trubarjev dinar« in objavljali imena darovalcev v dnevnem časopisju. V projekt so pritegnili tudi slovenske umetnike, da so v ta namen darovali svoja dela.

Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je marca 1984 pripravil »Podrobnejše smernice za sanacijo in adaptacijo kompleksa Temkovega mlina« (Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana). Ker rekonstrukcija stanja izpred 500 let – iz časa Trubarjevega življenja – ne bi bila mogoča, saj ni bilo ohranjenih neposrednih materialnih ostalin, je bila izhodišče obnove sanacija objektov v zunanji vidni podobi iz časa gradnje oziroma prenove mlina v 19. stoletju. Objekti Temkove domačije – hiša z mlinom, žaga, gospodarsko poslopje in kozolec – so bili zgrajeni iz materiala, ki se nahaja v okolici, gradiva pa so reprezentativna tudi glede načina gradnje, stavbnih razmerij, detajlov, oblikovanja portalov in drugih stavbnih členov.

V smernicah, ki jih je tedaj pripravil Ljubljanski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, je bilo izpostavljeno, da ne gre

Izsek iz Franciscejskega katastra, 1823.

Mlin pred obnovo, 1983.

za objekte izjemne historične pričevalnosti, kjer bi bila dopustna le sanacijska in vzdrževalna dela, s čimer bi ohranili objekte ali ambient v neokrnjeni obliki, ampak gre za celoto, ki bo z vsebinsko ustrezno ureditvijo šele postala memorialni spomenik in zato zahteva ustrezen ambient.

V skladu z varstvenim režimom odloka o razglasitvi se je ob obnovi ohranjala predvsem zunanost objektov, medtem ko je bilo mogoče notranjost prilagoditi novi muzejski interpretaciji.

Gradbena plat obnove je bila zaupana Geodetskemu zavodu, v okviru katerega je načrte za obnovo posameznih objektov izdelal gradbenik Tone Klinc.

Mlin

Po nekaterih zgodovinskih virih stoji mlin na Trubarjevini na mestu mlina, v katerem je bil rojen Primož Trubar. Zaradi zgodovinske lokacije predstavlja ta stavba – ki je dom pomembne osebnosti, obenem pa se je v njej na istem mestu več stoletij ohranjala mlinska dejavnost⁵ – osrednji spominski objekt spominskega kompleksa.

Hiša z mlinom na Trubarjevi domačiji je zgrajena iz kamenja, krita z dvokapno streho in ima dve etaži. V spodnji sta mlin in klet, v zgornji pa je danes spominska zbirka.

Temkov mlin je imel v času, ko je deloval, štiri vodna kolesa, ki so bila pokrita z leseno streho. Ko je bila domačija odkupljena, je bil mlin v tako slabem stanju, da je bil potreben obnove. Lesena streha nad kolesi, ki je bila sicer redkost na tem območju, se je sesedla, zato so jo ob obnovi odstranili. Hkrati so odstranili tudi dve vodni kolesi, dve pa so ponovno usposobili za prikaz delovanja mlina. Za izobraževalne namene so lani v mlinu postavili tudi maketo, ki prikazuje prenos v mlinu in stope.

V zgornji etaži Temkovega mlina, kjer so bili bivalni prostori za mlinarjevo družino, so za muzejsko postavitve, v skladu z idejno zasnovo, ki jo je med letoma 1984 in 1986 pripravil arhitekt Mar-

⁵ Nekateri zgodovinski viri postavljajo na to mesto lokacijo mlina že v 12. stoletju.

Žaga pred obnovo.

.....

jan Loboda, porušili predelne stene. S tem so pridobili večji razstavni prostor, ki so ga vsebinsko zasnovali Mestni muzej in profesor Jaro Dolar s sodelavci. Postavitev, ki kaže na čas nastanka zbirke, skuša obiskovalca popeljati v Trubarjev čas in mu predstaviti postaje njegovega življenja.

Pri ureditvi spominske sobe so sodelovali še akademski slikar Veljko Toman, ki je izrisal besedila in stenske poslikave, knjigovez Peter Štaut z replikami knjig, slikarja Tomaž Perko in Bojan Klančar, ki sta izdelala osnutke za poslikavo vitražnih stekel, in steklarski mojster Bojan Višnar, ki jih je izdelal. Kipar Drago Tršar pa je podaril kip glave Primoža Trubarja, ki se nahaja na vhodu v razstavni prostor.

Na otoku reke Rašice stoji žaga venecijanka. Ob odkupu je bila v tako slabem stavbnem stanju, da je bila potrebna večje obnove. Nosilni zidovi in sobica za žagarja so zgrajeni iz kamnja, zgornji obodni zidovi pa so leseni, sestavljeni iz širokih lesenih desk. Streha je dvokapna, členjena in krita z opeko. Ohranjen je mehanizem žage venecijanke, ki jo je mogoče od obnove vodnega kolesa v letu 2004 zopet pognati.

.....

Obnovljena žaga in mlin, 2008.

Spominska soba Primoža Trubarja.

Medtem ko je kakšen mlin ali žaga v okolici Trubarjeve domačije v času, ko je ta nastajala, še spominjal na nekdanjo bogato mlinarsko in žagarsko tradicijo v vodnati dolini reke Rašice, pa je ta dejavnost po drugi svetovni vojni naglo upadala, tako da sta se do današnjih dni ohranila le še mlin in žaga na Trubarjevini v okviru muzejske zbirke.

Skedenj

Sestavljeno gospodarsko poslopje – skedenj – je pod skupno streho nekoč združeval hlev, skedenj, kaščo in senik. Objekt je ob sanaciji ohranil zunanji videz, ki se izraža v gabaritu, materialih in značilni členitvi fasad ter v tlorisnem razporedu prostorov. V skladu z novimi potrebami za muzejsko prezentacijo se je namembnost notranjih prostorov ustrezno spremenila. Tako je v spodnji, iz kamna grajeni etaži hlev preurejen v krčmo, ki še hrani nekatere izvirne elemente, kot so na primer jaslji. Nad hlevom je skedenj, ki ima še ohranjene lesene nosilne stavbne elemente, vendar je preurejen v

Skedenj pred letom 1984.

Skedenj z galerijskimi prostori, 2008.

galerijo Skedenj. V kašči, kjer so stene grajene iz kamenja, sta sprejemnica in prodajalna spominkov. Na podstrehi, kjer je bil nekoč senik, pa sta prostor dobili Trubarjeva čitalnica in pisarna.

Kozolec

V sklop Trubarjeve domačije sodi tudi manjši kozolec s podaljšano strešino na eni strani. Kozolec izhaja iz 19. stoletja in je bil pred obnovo v slabem gradbenem stanju, zato ga je bilo treba utrditi. To vrsto kozolcev na velikolaškem območju redkeje srečamo, saj so pogostejši manjši, sorazmerno ozki in visoki toplarji, kriti s šotorastimi strehami, kot je na primer značilni Ilijev toplar v Dolnjih Retjah.

Trubarjeva domačija od leta 1986 do leta 2008

Za vzdrževanje in obnavljanje Trubarjeve domačije skrbi Občina Velike Lašče. Prvi gradbeni projekti po obnovi stavb in odprtju Trubarjeve domačije so se nanašali na ureditev okolice, prometno ureditev in zagotavljanje parkirnih mest. Med letoma 1999 in 2004 je bila izvedena sanacija žage; v tej od leta 2004 nastaja žagarska zbirka. Leta 2001 je bila zamenjan strešni bobrovec na vseh objektih. Leta 2006 je bil obnovljen mlinski mehanizem. Takrat je bil postavljen tudi model mlinskega pogona in stop.

Da bi bil omogočen ogled spominske zbirke ter delovanje Trubarjeve domačije skozi vse leto, je bila domačija pred nekaj leti opremljena s centralnim ogrevanjem.

Veliko del je bilo opravljenih tudi v jubilejnem letu 2008: urejene so bile poti na domačiji, postavljene so bile varovalne ograje, sanirane so bile lesene brvi, preurejena pa je bila tudi sprejemnica v kašči Trubarjeve domačije.

Trubarjeva domačija danes

Trubarjeva zapuščina – danes Trubarjeva domačija – je resda majhna in zgolj teritorialna, vendar pa predstavlja največ, kar je bilo mogoče najti na Slovenskem v povezavi z življenjem Primoža Trubarja. Trubar je z nastankom Trubarjeve domačije dobil pomnik v kraju svojega rojstva. Od leta 1986 je Trubarjevo domačijo

obiskalo veliko obiskovalcev, z njo so se srečali tudi številni šolarji, saj je bil obisk Trubarjeve domačije do pred nekaj let del obveznega učnega programa osnovnih šol.

Z odprtjem Trubarjeve domačije je tudi vas Rašica dobila pomembnejše kulturno prizorišče, ki ohranja spomin na očeta slovenskega naroda, prve tiskane knjige v slovenščini in knjižnega jezika, Primoža Trubarja, ter obenem nudi prostor za srečevanja in kulturne prireditve, ki so iz občasnih prerastle v stalne.

Zaradi širitve dejavnosti in obsega del je bil v letu 2007 ustanovljen Javni zavod Trubarjevi kraji, ki ima prostore v Trubarjevi domačiji. Njegove naloge so širitev in predstavljanje bogate kulturne dediščine velikolaške okolice ter promocija in usklajevanje prireditev na območju, ki jih je iz leta v leto več.

Muzejska zbirka, posvečena Primožu Trubarju, letno privabi skoraj 20.000 obiskovalcev. Na domačiji potekajo delavnice, povezane s Trubarjevim časom, kot sta na primer tiskarska in knjigoveška delavnica, organizirane pa so tudi druge ustvarjalne delavnice ter likovne razstave, gledališke predstave, tiskovne konference, predavanja, literarni večeri ... Vsako poletje tu poteka tudi likovna kolonija. Trubarjeva domačija je tudi izhodišče kulturnih in pohodnih poti ter naravoslovnih raziskovanj ožje in širše okolice, saj se moški začne že takoj na pragu domačije.

ANDREJA BAHAR MURŠIČ

fotografija: stran 38 zgoraj, 40 spodaj in 42 ANDREJA BAMAR MARUŠIČ; stran 39, 41 spodaj ARHIV ZVKDS; stran 40 zgoraj ARHIV ZAVODA TRUBARJEVI KRAJI; 41 zgoraj VALENTIN BENEDIK

Literatura

Arhiv Republike Slovenije.

Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana.

Arhiv Zavoda Trubarjevi kraji.

Arhiv Zavoda za kulturo in turizem Parnas.

DEBELJAK, JANEZ. *Trubarjeva Rašica*, 2. dopolnjen natis, Velike Lašče 2008.

GRUDEN, JANEZ. *Trubarjeva domačija na Rašici*, Velike Lašče 1989.

JAVORŠEK, JOŽE. *Primož Trubar*, Ljubljana 1977.

PERHAJ, ANDREJ. *Dvajset let Trubarjeve domačije*. Velike Lašče 2006.

PEČNIK, BARBARA. *Vsem Slovincem*, Velike Lašče 2007.

RUPEL, MIRKO. *Primož Trubar: življenje in delo*, Ljubljana 1962.

SEDEJ, MARJAN. *Abečedarium*, Film RTV Slovenija, Ljubljana 1986.

Podružnična cerkev sv. Ane – nekdanja protestantska kapela družine Khisl

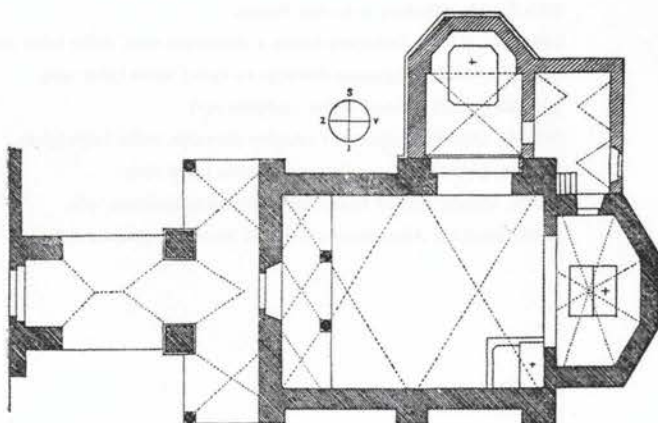
<i>EŠD</i>	3380
<i>kraj</i>	Slovenske Konjice
<i>čas nastanka</i>	med letoma 1572 in 1592
<i>avtor</i>	Pietro Antonio Pigrato (?)
<i>naročnik</i>	Janez Khisl

Cerkev sv. Ane

Današnja cerkev sv. Ane, ki stoji na pokopališču v Slovenskih Konjicah, so zgradili med letoma 1572 in 1592 kot kapelo bližnjega gradu. Arhivski podatki omenjajo kot naročnika Janeza Khisla, ki je bil v tem času lastnik posestva, hkrati pa tudi zagrizen protestant. Med drugim je bil tudi velik pokrovitelj šol in tiska v slovenskem

Tloris cerkve.

Grb družine Khisl.

.....

jeziku. Današnja cerkev sv. Ane je bila torej zgrajena kot zasebna protestantska kapela in kot taka predstavlja edino do zdaj znano protestantsko prostostoječo arhitekturo na Slovenskem, ki je preživela protireformacijsko uničevanje.

Cerkev sestavljata dvopolna ladja in zelo kratek poligonalno zaključen prezbiterij. Na zahodno stran sta dodana odprta lopa, ki se razteguje na tri strani, in masiven zvonik. Severna kapela in zakristija sta bili dodani pozneje in s pogleda s spodnje strani kvarita vtis nekdanje celote. Zunanja dekoracija cerkve združuje nekatere tradicionalne arhitekturne elemente s sodobnimi severnoitalijanskimi. Portal je izdelan v renesančnih oblikah, celotno stavbo na zgornjem delu obdaja nenavaden venčni zidec, ki je oblikovan kot na malih preprostih konzolah počivajoče slepe arkade, okna na ladji so okrogle oblike, na prezbiteriju pa podolgovata in šilasto zaključena. Profilacija okenskih okvirov je preprosta, linearna. Na zvonik je vzišana plošča z grbom družine Khisl.

Notranjščina cerkve zaradi široke in svetle ladje, na zahodno steno prislonjene emfore ter zelo plitvega prezbiterija deluje skoraj

.....

Notranjščina cerkve.

centralno. Tako ladijski kot oltarni del sta obokana s plitko banjo, slonečo na visokih konzolah ter dekorirano le z grebenastimi križnimi rebri, ki spominjajo na obok poligonalnega zaključka južne ladje cerkve sv. Daniela v Celju. Morebitna poslikava ali druga dekoracija se v cerkvi v Slovenskih Konjicah ni ohranila, prav tako ni ohranjen noben del starejše cerkvene opreme. V severno in južno ladijsko steno sta vzdana le dva epitafa; mlajši je bil leta 1594 izdelan za Sigmunda Tattenbacha, starejši pa leta 1627 za Janeza Krištofa Tattenbacha. Ta družina je namreč postala lastnica gradu in kapele po Khislih.

Na prvi pogled se cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah z zasnovo s konca 16. stoletja in detajli, kot so skoraj profano oblikovan portal, nenavaden venčni zidec, okrogla okna na ladijskem delu ter potlačeno izdelan obok na visokih konzolah, zdi časovno in slogovno precej osamljen primer. Kljub temu ji v določenih lastnostih lahko najdemo vzporednice v cerkvi sv. Kunigunde v Gorenju nad Zrečami, ki ima podobno izdelana obok in venčni zidec, vendar pa je izdelana veliko bolj masivno in rustikalno. Verjetno se je cerkvi sv. Ane slogovno še najbolj približala zdaj uničena protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu, za katero je znano, da je na ladijskem delu imela velika okrogla okna. Ali so bila okna na prezbiterju šilasta in ali je bil venčni zidec, ki ga arhivski podatki omenjajo, res enak kot v Slovenskih Konjicah, bo za vedno ostalo uganka. Verjetno pa bi v prezbiteriju govške cerkve lahko predvidevali potlačen obok z grebenastimi rebri, ki bi ga pred bolj tradicionalnim z masivnimi rebri verjetno izbral tamkajšnji arhitekt Pietro Antonio Pigrato. Ne bi bilo nenavadno, da je prav Pigrato izdelal načrte tudi za samo cerkev sv. Ane; v času gradnje je bil namreč že meščan Slovenskih Konjic.

DAŠA PAHOR

fotografije: VALENTIN BENEDIK

Literatura:

-
- CURK, JOŽE. *Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice*, Celje 1967 (Topografsko gradivo IV).
- CURK, JOŽE. *O umetnostni podobi nekdanje konjiške župnije*, Konjiško 850 let pražupnije. 1146–1996, Slovenske Konjice 1996.
- PAHOR, DAŠA, *Podružnična Cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah – protestantska kapela po načrtih italijanskega arhitekta?*, Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta XLII, 2006.
- STEGENŠEK, AVGUŠTIN. *Konjiška dekanija*, Maribor 1909.

HIER WIVET IN DEN
HERFEN DER EITZERE
STAN VOLLGELICH
WOLT DAVERNEIDT
GEWELTERN VNGER
VND DESINERN BARS
AM CLERKELS NAIN
ALLHINZULIN ELCH
ERGET OUBEN FIDEN
STAGELN ARDES 1502
DEIGELTGENIC VND
DINHEISSERNDAS
ENDTILS MORTVM
AMT DHEITTELH
VNDTILS MORTVM

Pokopališča protestantov

Poleg lastnih kapel in cerkva oziroma avditorijev so v protestantski kulturi zelo pomembno mesto imela tudi pokopališča. Protestanti jih niso postavljali le zato, ker so se želeli oddaljiti od katoliških, temveč je njihova uvedba pomenila tudi revolucionarno renesančno idejo na celotnem srednjeevropskem prostoru. Skoraj celotni srednji vek so namreč katolike pokopavali ob cerkvah, ki so s širitvami mestnih jeder pogosto postale del bivalnih okolij. Taki navadno prenasršeni prostori za pokopavanje so pomenili neposredno zdravstveno nevarnost za okolico, kar se je še stopnjevalo v času raznih epidemij. V Italiji so že v 15. stoletju po vzoru antičnih nekropol počasi začeli urejati od naselij ločena pokopališča, v srednji Evropi pa ta ideja še ni bila sprejeta, zagovarjali so jo le nekateri bolj razgledani plemiši. Močan kritični odnos do pokopališč znotraj mestnih središč pa je mogoče zaslediti že v zgodnjih govorih Martina Lutra. Ta oče reformacije je tudi v svojih tiskih začel pozivati k izgradnji ločenih prostorov za pokopavanje, ki naj bi bili umeščeni zunaj naselij, na mirnih mestih, kjer obiskovalec lahko tudi nemoteno meditira. Taka pokopališča naj bi bila ograjena ter okrašena s primernimi freskami ali z epitafi.

Lutrova ideja o zasnovi pokopališč se je zelo hitro razširila po nemškem ozemlju in kmalu so po skoraj vseh večjih protestantskih središčih zrasla pokopališča bolj ali manj enotnih oblik. Navadno so bila ograjena z visokim zidom pravokotnega tlorisa. Po notranji strani so potekale slepe arkade, ki so oblikovale bolj ali manj globoke niše. Nekatera pokopališča so imela ob teh oblikovan celo pokrit obhod. Te niše so bile po Lutrovih navodilih namenjene epitafom in dekoraciji. Arhivski viri pričajo, da so bila nekatera pokopališča poslikana s celimi ikonografskimi programi, druga pa so imela pod arkadami slikane (v tehniki *al fresco* ali na les) ali klesane epitafe. Zlasti slednji so se v 16. stoletju zelo razširili. Gre namreč za spominske plošče, ki so jih dali postavljati posamezniki ali cele družine ter so v primerjavi z najpogosteje zaradi prostorske stiske prekopanimi grobovi ali oddaljenega zadnjega počivališča umrlega (pogosto so bili mrtvi pokopani v tujini, ki bližnjim ni bila lahko dostopna) pomenile primarne prostore za spomin na umrle. Epitafe so postavljali tudi na zunanjščine in v notranjščine cerkva.

Na Slovenskem so danes znane nekatere lokacije, kjer so bila v drugi polovici 16. stoletja postavljena pokopališča po nemških vzorih, ohranila pa se je tudi dolga vrsta epitafov. V zgodnjih devetdesetih letih obravnavanega stoletja je pokopališko obzidje dobila nekdanja cerkev v Govčah pri Žalcu, ki je po svoji zasnovi s štirimi stolpi na vogalih sicer bolj spominjalo na utrdbo. Neposredno pa se je na zgoraj omenjene nemške primere naslonilo pokopališče pri gradu Betnava. Glede na rekonstrukcijo, ki jo omogočajo ohranjeni viri v graškem arhivu, je bilo pokopališče dolgo in široko okoli 29 metrov, na notranji strani pa so potekale 66 cm globoke slepe arkade, v katerih so nameravali napraviti različne poslikave. Pogodbo za po-

.....

◀ Epitaf Wolfa Pauernfeindta na južni steni cerkve sv. Danijela v Celju.

stavitev pokopališča sta leta 1588 podpisala gradbena mojstra Benedikt River (iz Rive) in Nikolaj Kit iz Maribora.

Zelo podobno pokopališče je nastalo nekaj let pozneje ob gradu Križ pri Kamniku. Njegova podoba se je ohranila na dokumentu, hranjenem v arhivu v Vidmu v Italiji. Pokopališče je imelo ovalen ali okrogel tloris, na notranji strani pa je prav tako potekal venec arkad.

Do danes se je na Slovenskem ohranilo mnogo protestantskih epitafov, vzidanih v zidovje katoliških cerkva. Protestante so pred izgradnjo lastnih pokopališč pokopavali ob starejših lokalnih cerkva, pogosto pa so bili zaradi bližine epitafi tja vzidani tudi pozneje. Nekaj protestantskih spomeniških plošč je tako med drugim še vzidanih v frančiškansko cerkev v Novem mestu, ki so jo v 16. stoletju prevzeli protestanti, podobne epitafe hrani tudi cerkev sv. Petra v Ljubljani, kjer je bilo v tem času glavno reformacijsko pokopališče v Ljubljani. Na Štajerskem je ohranjenih največ takih spomenikov: vzidani so na župnijske cerkve na Ptuju, v Mariboru in Celju. Kot celota je zanimiva lokacija nekdanjega pokopališča ob gradu Vurberk, kjer je nekoč prav tako stalo protestantsko pokopališče. Nekdanja kapela je bila pozneje nadomeščena z novo, katoliško, vendar pa so vanjo kljub temu vzidali več protestantskih sepulkralnih spomenikov. Najpogostejši motiv na epitafih je podoba umrlega, ponekod z družino, ki kleči pod križem in zre v Križanega. Po Lutrovih besedilih vernik namreč doseže odrešitev le prek Kristusa, zlasti pomembno pa je, da se v njegovo podobo (ali predpodobo v obliki križane kače) zazre tik pred smrtjo.

DAŠA PAHOR

fotografija: **MARKO GORENC**

Nekdanje protestantsko pokopališče ob cerkvi sv. Danijela

<i>EŠD</i>	57
<i>kraj</i>	Celje
<i>čas nastanka</i>	druga polovica 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	neznan

V cerkev sv. Danijela je vzdanih mnogo epitafov, ki kažejo na to, da so na tem mestu v drugi polovici 16. stoletja pokopavali protestante. Čeprav je bilo v tem času že postavljeno novo pokopališče za Celjsko v Govčah, je verjetno še vedno marsikatera družina dala pokopati svoje bližnje v mestnem središču. Verjetno bi lahko predvidevali, da so nekatere družine na tem mestu dale postaviti le spominske plošče.

V notranjščini se je tako ohranil eden lepših protestantskih epitafov na Slovenskem; izdelan je bil za Sigismunda (Žigo) Schrotta, umrlega leta 1571. Pokojnik kleči pod manjšo podobo Križanega v upanju, da bo z njegovo pomočjo po Luthrovem nauku pred smrtjo dosegel božjo milost. Močno vero je pokojnik prenesel tudi na svoje potomce: njegova hči se je leta 1629 kot sedeminosemdesetletna ženica raje izselila v Regensburg, kot da bi po novem zakonu sprejela katoliško vero. Leto dni pozneje je umrla v tujini.

Celjska cerkev ohranja tudi spomin na ljudi, ki so z malimi dejanji močno pripomogli k širjenju nove vere po Štajerskem. Na južni zunanji steni je vzdian preprost epitaf z grbom in napisom v nemščini, izdelan za leta 1592 umrlega Wolfa Pauernfeindta, celjskega meščana, ki se je v arhive zapisal predvsem zaradi svojega organiziranja protestantskih pridig zlasti v zasebnih hišah široko po Celjskem. Zaradi tega sta s predikantom Jurijem Mačkom, pozneje pridigarjem v Govčah, pogosto zašla v težave.

Epitaf Sigismunda Schrotta
v notranjščini cerkve
sv. Danijela.

.....

Da pa pokopališče okoli celjske cerkve ni bilo izključno protestantsko, kažejo tudi sočasni spomeniki katoliških meščanov, med katerimi izstopa epitaf Mihaela Kupača (Cupitanus), celjskega župnika s konca 16. stoletja, znanega po svojih ostrih obračunih z lokalnimi protestanti. Med drugim je bil tudi močan nasprotnik gradnje cerkve v Govčah pri Žalcu.

DAŠA PAHOR

fotografija: **VALENTIN BENEDIK**

Literatura

.....

Arhiv: Exulantenkartei Doblinger, Familienreihe M–Z, StLA.

Steiermarkisches Landesarchiv, zlasti: Antiquum XI, Sch. 36–38

CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.

Nekdanje pokopališče pri cerkvi sv. Petra

<i>EŠD</i>	915
<i>kraj</i>	Ljubljana
<i>čas nastanka</i>	druga polovica 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	neznan

V Ljubljani so si v 16. stoletju protestanti uredili svoj prostor za pokopavanje ob starejši cerkvi sv. Petra. Med drugim sta bila na tem mestu pokopana tudi Jurij Dalmatin in Gregor Vlahovič. Podobno kot številne sorodne strukture je pokopališče svoj konec doživelo v času protireformacije in katoliške obnove, ki ju je na tem območju vodil ljubljanski škof Tomaž Hren, sicer sin protestantskih staršev. Na mesto nekdanjega pokopališča pri Šentpetski cerkvi opozarjajo le epitafi, ki so danes hranjeni v notranjščini cerkve. Ti so bili izdelani zlasti za meščansko prebivalstvo, njihova kvaliteta in način izdelave pa se razlikujeta od primera do primera.

Sicer preprosto zasnovan grbovni spomenik Marije Foreste iz let okoli 1584 se je v detajlih popolnoma naslonil na sodobne severnjaške oblike, ki se zrcalijo zlasti v iluzionistično izdelanih zavihkih okoli grbov. Epitaf Fabiana Kirchbergerja iz leta 1570 pa na prvi pogled deluje zelo bogato, celo renesančno. V sredinskem polju je izdelan grb v globokem reliefu, obdan pa je z dvema antikizirajočima stebroma s kapiteli, na katerih sloni arkada. Avtor tega dela se je v želji po bogatejši zasnovi brez dvoma naslonil na neko starejšo grafično predlogo, klesani elementi pa kljub temu delujejo malce nerodno.

Med kvalitetnejše spomenike v cerkvi sv. Petra sodijo epitafi Martina Pacobella, mojstra, ki je svoja dela zapustil široko po Sloveniji, deloval pa je tudi na avstrijskem Koroškem v Celovcu. V omenjeni ljubljanski cerkvi je zapustil grbovna epitafa Hansa Warla (1605) in Uršule Pech (okoli 1612), ki sta izdelana v mojstrovni značilni skladnosti med napisnim poljem in grbom z bogato dekoracijo. Pacobello je na tem pokopališču izdelal tudi bogatejši grobni

Epitaf Fabiana Kirchbergerja.

Nagrobni spomenik Hansa Warla.

spomenik Ane Spindler (okoli 1605), žene kranjskega protestantskega superintendenta Krištofa Spindlerja in hčerke zgoraj omenjenega Hansa Warla. Na zgornjem delu tega epitafa plastično izdelan krilati deček v rokah drži dva venca z grbovnimi upodobitvami, v osrednjem polju pa je upodobljen značilen novoverski prizor: pod Križanim kleči celotna družina (v tem primeru tudi še živeči mož in trije otroci), ki se s sklenjenimi rokami ozira proti Jezusu, s čigar pomočjo lahko po Luthrovih besedah dosežejo odrešenje in Božjo milost pred smrtjo. Na spodnjem delu epitafa je napisna plošča v latinskem jeziku. Besedilo je zasnovano zelo čustveno in nosi močno osebno noto; govori o močno užaloščenem možu, ki je ta spomenik »z mnogimi solzami« postavljal svoji ženi, ki je nepričakovano umrla pred njim. Starejši viri pričajo še o nekem drugem napisu na tem spomeniku, zaradi česar lahko predvidevamo, da se do danes niso ohranili vsi kosi epitafa.

DAŠA PAHOR

fotografiji: **MARKO GORENC**

Literatura

CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana 1981.

Relief s portretom Jurija Khisla

<i>kraj</i>	Narodni muzej, Ljubljana
<i>čas nastanka</i>	okoli leta 1615 (?)
<i>avtor</i>	Martin Pacobello
<i>naročnik</i>	družina Khisl

Relief s portretom kranjskega plemiča Jurija Khisla, delo kamnoseškega mojstra Martina Pacobella, je ena najsijajnejših kamnoseških stvaritev svojega časa na Slovenskem. Brez dvoma je danes ohranjeni kos le del nekdanjega monumentalnejšega reliefa. Kamnosek se je pri svojem delu bolj kot na dejansko podobo Jurija Khisla naslonil na grafiko Aegidiusa Sadelerja iz leta 1608, ki je upodabljala takratnega cesarja Rudolfa II.

Jurij Khisl se je v slovensko zgodovino zapisal kot razgledan plemič, ki se je šolal v Padovi in nato v Tübingenu, na Kranjskem pa je v drugi polovici 16. stoletja podpiral protestantske tiske, umetnost in ustanavljanje šol. Posvečenih mu je bilo več glasbenih in tiskanih del, med drugim tudi več izdaj Trubarjevih protestantskih pesmaric Ta celi katehismus ter prav tako poznejši dopolnjeni izdaji, ki sta bili delo Jurija Dalmatina in Felicijana Trubarja. Tudi sam Jurij Khisl je izdal nekaj svojih pisanih del; izšla so pri tiskarju Mandeljcu v Ljubljani.

Khisl je bil med drugim tudi lastnik gradu Fužine in konjiškega gradu. Na obeh lokacijah sta se še ohranili protestantski kapeli; na fužinskem gradu je bil za bogoslužje urejen manjši prostor v prvem nadstropju, ki je bil v celoti poslikan s freskami, v Slovenskih Konjicah pa je dal Jurij Khisl postaviti ločeno kapelo, ki je obravnavana v samostojnem poglavju te publikacije.

Reliefni portret Jurija Khisla.

Khisl je umrl leta 1605 v Polhovem Gradcu, kjer so ga na njegovo željo pokopali v cerkvi sv. Elizabete v Podrebri. V tej cerkvi se je ohranil tudi slikan epitaf njegove družine z ženo in tremi otroki, ki so umrli brez naslednikov in tako zaključili to vejo družine.

DAŠA PAHOR

fotografija: **VALENTIN BENEDIK**

Literatura

CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.

ŽABOTA, BARBARA. *Družina Khisl v času reformacije in protireformacije*, *Stati inu ob-*
stati, 5–6, 2007.

Pokopališče pri gradu Vurberk

<i>kraj</i>	Vurberk
<i>čas nastanka</i>	druga polovica 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	družina Stubenberg

Ob ruševinah nekdanjega vurberškega gradu je ohranjena manjša baročna cerkev (1773–1776), na zunanjščino katere je vzdanih več epitafov iz časa protestantizma. Družina Stubenberg, ki je bila lastnica gradu v 16. stoletju, je bila protestantske vere in je starejšo kapelo poleg gradu, posvečeno leta 1510, priredila za protestantsko bogoslužje. Odstranili so starejšo katoliško opremo ter poleg kapele nastanili pridigarja, ki so mu zagotovili stalno plačo. Okoli cerkve so ustanovili tudi pokopališče, kjer so pokopavali umrle pripadnike nove vere s širšega območja. Osmega januarja 1600 je protireformacijska komisija opustošila pokopališče, vendar starejši viri govorijo o pogrebih na tem kraju tudi v poznejšem času: februarja istega leta je med drugim tamkajšnji predikant v Vurberku pokopal sinčka Adama Koloniča. Zadnji lastnik Jurij Stubenberg je leta 1616 prodal grad, vendar pa je po pogodbi obdržal cerkev in pokopališče. Zaradi svoje vere se je v dvajsetih letih 16. stoletja izselil v tujino, nakar je bilo pokopališče opuščeno, na mestu starejše cerkve pa je bila pozneje postavljena nova. Ohranila se je vrsta kvalitetnih epitafov, ki opozarjajo na mesto nekdanjega pokopališča.

Med drugim je v zunanjščino cerkve vzdian epitaf barona Janeza Wechslerja, dvornega vojaškega svetovalca, umrlega 28. februarja 1619, poleg pa je tudi podobno spomeniško obeležje njegove žene Ane Katarine, roj. Haslinger, ki je preminula deset let pozneje.

Obeležje Ane Katarine Wechsler, roj. Haslinger.

Po kvaliteti izstopa epitaf Hansa Augustina von Siegersdorfa iz leta okoli 1589; na visokem pokončnem kamnu je upodobljena celopostavna figura pokojnika v vojaškem oklepu s praporom in lepo izdelanim grbom ob strani. V cerkveno steno je vzdian tudi bogat epitaf družine Stubenberg, ki ga je leta 1587 izdelal Philiberto Pacobello, na Slovenskem odgovoren za izdelavo še nekaterih drugih spomenikov.

Ob talnem zidcu cerkve sta vzdiana še dva zanimiva večja reliefa spečih putov, ob katerih so postavljeni simboli vanitas, kot sta peščena ura in lobanja. Ti dve kamnoseški stvaritvi, opozarjajoči na minljivost časa, ki slehernika vodi v gotovo smrt, sta bili nekoč morda bolj kot dela nagrobnih plošč namenjeni okrasju protestantskega pokopališča.

DAŠA PAHOR

fotografiji: MARKO GORENC

Literatura

CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.

SLEKOVEC, MATEJ. *Vurberg, krajepisno-zgodovinska črtica*, Maribor 1895.

STOPAR, IVAN. *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1986.

STOPAR, IVAN. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, območje Maribora in Ptuja*, Ljubljana 1990.

VRIŠER, SERGEJ. *Vurberk, umetnostni spomeniki*, Enciklopedija Slovenije, 14, Ljubljana 2000.

Epitaf Hansa Augustina von Siegersdorfa iz leta okoli 1589.

Stenske poslikave z zametki protestantskih vsebin

Večina slovenskih pokrajin je bila v 16. stoletju sestavni del nekdanjih habsburških dednih dežel, te pa so spadale pod nemško cesarsko krono ter bile tako tudi umetnostno povezane s severom, s Srednjo Evropo; to je poleg velike politične nestabilnosti in vpadov Turkov v 16. stoletju zaznamoval predvsem pojav protestantizma, ki je kmalu zajel tudi vse današnje slovensko ozemlje. Z njim so v umetnost prišli tudi nova ikonografija in novi vsebinski poudarki, za umetnostna naročila pa so bili zaslužni predvsem plemiči, ki so prestopili v protestantizem in na svojih gradovih gostili predikante, ter vzpenjajoči se in vedno premožnejši sloj meščanstva, ki je trgoval z nemškimi mesti, oboji pa so bili v neposrednih stikih z velikimi nemškimi protestantskimi središči. Čeprav je reformacija dosegla slovensko ozemlje že v prvi tretjini 16. stoletja, so bila umetnostna naročila na likovnem področju uresničena šele v drugi polovici stoletja, potem ko se je novo gibanje močneje uveljavilo in tudi formalno vpelo v življenje na Slovenskem. Kljub razmahu in pomenu protestantskega gibanja na slovenskih tleh pa je ostala protestantska umetnost na Slovenskem bolj ali manj spregledana; kot je v svojem prispevku o govški protestantski cerkvi opozorila že Daša Pahor, pa je bila velikokrat tudi neupravičeno potisnjena zgolj na raven poljudne ustvarjalnosti (Pahor, 2005, str. 59).

Ta uvodni prispevek bo osvetlil vpliv protestantske misli na ikonografijo stenskega slikarstva druge polovice 16. stoletja na Slovenskem v primerjavi z ikonografskimi rešitvami v izhodišču protestantske misli, torej s tistimi, katerih duhovni oče je bil Martin Luter, ter poskušal jasno razložiti duhovno ozadje protestantizma luteranske smeri, iz katerega je predvsem v zadnji tretjini 16. stoletja, ko je tudi na Slovenskem umetnost reformacije doživljala razcvet, nastalo nekaj izjemno kvalitetnih spomenikov stenskega slikarstva. V posamezne enote vodnika, ki sledijo uvodnemu poglavju, so izbrane le lokacije, kjer je v celotnem ikonografskem konceptu mogoče prepoznati premik poudarka v smeri protestantske verske miselnosti, niso pa obravnavani spomeniki, kjer vsebinski koncept sledi tradicionalni katoliški shemi, vanjo pa je vključen le posamezni motiv s kritično ostjo, ki je blizu protestantskim idejam. V to publikacijo prav tako niso vključeni spomeniki stenskega slikarstva, ki so nastali v 16. stoletju, a povsem sledijo zakoreninjeni srednjeveški katoliški ikonografski shemi, pa tudi ne spomeniki, pri katerih je v arhivskih virih morebiti izpričano protestantsko gibanje, a stenske slikarije ne sledijo novim duhovnim idejam.

Martin Luter se na začetku svojega javnega delovanja podobam po teološki strani ni posebej posvečal, a je po ikonoklastičnih izpadih nekaterih svojih privržencev moral spregovoriti tudi o čaščenju svetih podob. Teh ni izrecno odklanjal, prav tako ni odobral njihovega nasilnega odstranjevanja, saj je opominjal, da je treba ljudem, ki so šele

◀ Poslikava vzhodnega zaključka, Lutrova klet, Sevnica, po letu 1590.

krenili po poti prave evangelijske vere, podobe pustiti, ker se človek ne more odvaditi malikovanja z lastno močjo, marveč le s poslušanjem božje besede. Ob tem pa je ostro zavračal »papistično« čaščenje svetih podob, ki je bilo po njegovem mnenju malikovanje, zatekanje po pomoč k Mariji in svetnikom pa zatemnjevanje Kristusove podobe in spreminjanje Odrešenika v jeznega sodnika. Pri tem je mislil posebno na motiv Deesis, Marije in Janeza Krstnika kot priprošnjikov na slikah Zadnje sodbe ter na podobo Marije s plaščem, pod katerim se zgrinjajo pomoči proseči verniki. Do izteka 15. stoletja je namreč vera v Marijo kot najpomembnejšo priprošnjico in zavetnico človeštva prodrla v vse pore verskega, pa tudi vsakdanjega življenja. Ob obeh temeljnih tipih Marijine zaščitniške in priprošnjiške vloge – Marija zavetnica s plaščem in Marija priprošnjica v motivu Zadnje sodbe – se v našem in sosednjem avstrijskem prostoru v zadnji četrtini 15. stoletja aktualizira še tako imenovana Kužna slika ali slika nadlog, kjer se oba ikonografska tipa spajata. Nad takimi predstavami poznega srednjega veka se je Luter izdatno zgražal in jih v svojih besedilih docela odklanjal. Posebno nevarno pa se mu je zdelo prepričanje vernikov, da z ustanavljanjem cerkva, oltarjev in samostanov, z romanji, molitvijo rožnega venca in psalterja lahko kupijo opravičenje. Luter je bil namreč tisti, ki je prvi prodorno in jasno izrazil osnovno reformatorsko sporočilo, da sta opravičenje in odrešenje mogoča samo po veri – sola fide –, da je človek osebne milosti po Kristusu deležen brez osebnih zaslug, torej brez soudeležnosti s svojimi zaslužnimi deli ali dejanji. Po njegovem mnenju namreč nekemu, ki nima vere, nobeno dobro delo ne pomaga k pobožnosti in odrešenju, hkrati pa ga tudi nobeno zlo delo ne naredi hudobnega in ga ne pogubi; nevera je tista, ki osebo dela slabo ter jo pripravi k temu, da opravlja hudobna in pogubna dela. Zato se to, da nekdo postane pobožen oziroma zloben, ne začne z deli, ampak z vero (Luther, 2001, str. 186). Na drugi strani namreč katolicizem gleda na človekova dejanja kot zaslužna pred Bogom in torej soodločajoča pri človekovem opravičenju, odrešenju in zveličanju (Kerševan, 2001, str. 28, 35); iz tega sledi vrsta naročil za gradnjo cerkva in njihovo bogato opremo, ki pa posamezniku iz protestantskega gledišča torej ne morejo pomagati pri odrešenju.

Protestantizem luteranske smeri torej ni nasprotoval upodabljanju umetnosti, kot je bilo v preteklosti velikokrat narobe razumljeno,¹ je pa izrecno nastopal zoper čaščenje slik in zoper prepričanje, da se s plačevanjem gradnje cerkva in cerkvenih podob da zaslužiti oziroma kupiti zveličanje. Luter je tako vernikom naročal, naj ne častijo podob, hkrati pa je svetoval slikarjem, naj upodobitvam dajo novo vsebino, naj bodo slike predvsem didaktični pripomočki, da jih ljudje ne bodo samo občudovali in častili, torej ne smejo biti zgolj za okras, temveč naj skupaj s pisano besedo utrjujejo v ljudeh biblično besedilo in s tem vero. Umetnost je torej presojal kot teolog in ne kot esteta ali njen poznavalec, zato jo je imel za povsem podrejeno teologiji ter ji kot taki seveda ni puščal svobode, temveč je morala vsebinsko slediti evangeliju.

1 Emilijan Cevc je, denimo, zapisal, da je protestantizem v sakralni umetnosti nastopal zaviralno (Cevc, 1996, str. 169) in da je bil odnos protestantov do likovne umetnosti bolj odklonilen kot pozitiven (Cevc, 1996, str. 141).

Postava in milost, Lucas Cranach st., olje/les, ok. 1551 (Lutherhalle Wittenberg), reprodukcija iz <http://www.rpi-virtuell.net/artothek/impulse/cranach/cranach.htm>.

Slikar Lucas Cranach st., Lutrov prijatelj, se je pod Lutrovo teološko taktirko prvi lotil ustvarjanja nove ikonografije, ki naj bi zajela protestantski verski nauk in ga vernikom približala. Med novimi ikonografskimi motivi je najbolj reprezentativen motiv tako imenovani postava in milost, kjer gre za preprosto antitetično upodobitev temeljnih poglavij iz stare (obdobje postave) in nove zaveze (obdobje milosti). Z izbranimi starozaveznimi in novozaveznimi prizori pa je izpostavljeno osnovno reformatorsko sporočilo o opravičenju in odrešenju samo po veri. Na starozavezni strani kompozicije se slikana zgodba začne z Izvirnim grehom (I), nadaljuje z Izgonom iz raja (II), Mojzesom s tablam postave (III) in Bronasto kačo (IV) v ozadju prizora ter štirimi starozaveznimi preroki (V), stoječimi ob Mojzesu, s prerokom Izaijo v ospredju, saj je ta napovedal Marijino brezmadežno spočetje (VI) – upodobljeno je na novozavezni strani upodobitve – in Kristusovo trpljenje ter odrešitev po njem. Na desni nas v novo zavezo uvaja prvi pridigar in glasnik, ki je pripravljal pot Gospodu, torej Janez Krstnik (VII), ki se obrača h Križanemu (VIII) s kazečo gesto, običajno pojasnjeno z napisom iz Janezovega evangelija: »... zakaj postava je bila dana po Mojzesu, milost in resnica je prišla po Jezusu Kristusu« (Jan 1,17). Križani, Jagnje Božje, se ponuja Adamu, stoječem neposredno ob njem, in mu obljublja odrešitev po veri, kar se prefigurira v omenjenem starozaveznem motivu bronaste kače. Da pa je smrt zares premagana in smemo z neomajno vero zaupati v vstajenje in večno življenje, nam kažeta Vstali Kristus (IX) ob praznem sarkofagu, stoječ na hudiču in okostnjaku, torej smrti, in Kristusov Vnebovход (X).

Obravnavanega motiva v do zdaj odkritem gradivu stenskega slikarstva ni bilo mogoče najti, ga pa v reducirani obliki najdemo na epi-

Reducirani motiv postave in milosti na epitafu Janeza Krstnika Valvasorja, kaplanijska hiša v Laškem, okoli 1581.

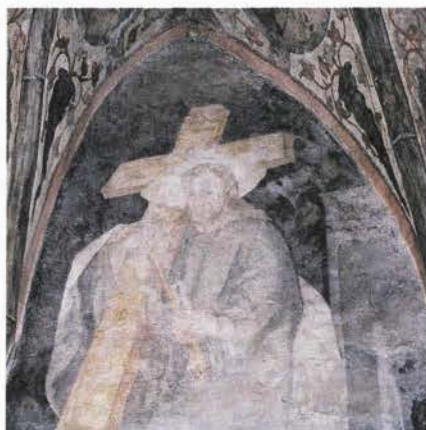
Pogled na kapelino zahodno steno z antitetično postavljenima prizoroma Bronaste kače in Križanja, grajska kapela, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja.

.....

tafu Janeza Baptista Valvasorja iz časa okoli leta 1581; danes je vzidan na zunanjščini kaplanijske hiše v Laškem, nekoč pa je bil v tamkajšnji špitalski cerkvi, ki so jo leta 1833 podrli. Od epitafa je ohranjena preprosta pravokotna reliefna plošča, razdeljena v ožje spodnje polje s poškodovanim biografskim napisom, nad njim pa sta v osrednjem polju upodobljena klečeča pokojna Janez Krstnik Valvasor in njegova prva žena Emerencijana Khisl. V ožjem zgornjem pasu je v sredini upodobljen prizor Kristusovega vstajenja, ob straneh v ozadju pa manjša prizora iz stare zaveze: Mojzes, ki sprejema postavo, in prizor z bronasto kačo. (Cevc, 1981) Pred kratkim se je izkazalo, da celoten ikonografski koncept poslikave v nekdanji kapeli gradu Negova – poslikava je verjetno nastala v zadnjem desetletju 16. stoletja – sledi ideji tako imenovane postave in milosti; gre za enega izmed redkih izrazito protestantskih ikonografskih motivov, ki se je s pomočjo grafike, še zlasti nekaterih Lutrovih biblij, zelo hitro razširil po vsej srednji Evropi ob koncu dvajsetih let 16. stoletja, ko je Lucas Cranach st. izdelal prvi dve sliki s tem motivom. Za poglobitev vere in dejansko spreobrnjenje v srcu pa je Luter dajal prednost premišljevanju o Kristusovem trpljenju, seveda če ga človek ugleda pravilno, saj kot pravi, »takšno premišljevanje človeka spremeni v vsem njegovem bitju in ga skoraj kakor krst vnovič rodi«. (Luther, 2001, str. 276–284) Luter torej preoblikuje poznosrednjeveško meditacijo o Kristusovem trpljenju: motrenje moramo čutiti v srcu in ne le z zunanji simboli skesanosti. Meditacija srca naj ne vodi le v strah in tožbo, kar se zdi, da je bilo osnovno vodilo poznosrednjeveških upodobitev Kristusovega pasijona, temveč naj, nasprotno, prikazovanje Kristusovega trpljenja v srcu prebudi sprejetje ljubezni, ki sta nam jo s pasijonom pravzaprav izkazala Bog in Kristus. Po Lutru naj torej upodobitev Kristusovega trpljenja vernikom omogoči resnično spoznanje Boga, ki ni oblasten in ustrahujoč, marveč dober in ljubeč. To postavljanje Kristusa v ospredje – v protestantskem svetu je posebej priljubljeno upodabljanje verujočega posameznika neposredno pred Kristusom – kaže na razliko med rimskokatoliškim in protestantskim pojmovanjem razmerja do Cerkve. V rimskokatoliškem je Cerkev – kot skupnost, ustanova, hierarhija – nadrejena posameznikom, vernikom, je posredovalka božje besede in božje milosti z besedo in zakramenti. Tako je razmerje posameznika do Kristusa

odvisno od njegovega razmerja s Cerkvijo. V protestantizmu pa je – ravno nasprotno – razmerje posameznika do Cerkve odvisno od njegovega razmerja do Kristusa.² Kot piše Marko Kerševan (Kerševan, 2001, str. 20), bi primerjalno religiološko lahko rekli, da ima v rimskem katolištvu Cerkev kot ustanova primat, kar pomeni, da so krščansko verujoči in odrešeni tisti, ki so in ker so v Cerkvi – ni zveličanja zunaj cerkve –, po protestantskem pojmovanju pa je Cerkev tam, kjer so verujoči, poklicani in odrešeni. Cerkev je potemtakem skupnost vernikov, pri čemer posameznikova vera, poklicanost in odrešenost niso pogojene s Cerkvijo kot ustanovo ali skupnostjo, ampak so zadeva med Bogom in posameznikom; s tem je razložena še ena izmed temeljnih postavk protestantizma – *solus Christus*.

Čprav na Slovenskem srečamo upodobitve molečega pokojnika pred ali pod Križanim ali Kristusovim vstajenjem le na reliefih naših protestantskih nagrobnikov in epitafov,³ pa tovrsten motiv srečamo

Klečeči naročnik poslikave, ki se obrača h Kristusu s križem, opatijska cerkev sv. Danijela, Celje, konec 16. stoletja.

-
- 2 Opredelelitev razlike po protestantskem teologu Schleiermacherju (1768–1834) (Kerševan, 2001, str. 20).
 - 3 Luter je dal navodilo tudi za podobe na nagrobnikih, ob katerih naj vernik zbrano premi_ljuje o smrti, sodbi in vstajenju. Tudi nagrobniki naj torej pridigajo s kipi in slikami ter z izreki iz biblije. Upodobitve naj ne bodo zgodovinsko ilustrativne, marveč naj poglobljajo v bibliji izpričane verske resnice, ki so skrite člove_kim očem. Pri tem gre posebno mesto utrditvi nauka o odre_enju po veri v Kristusa in o vstajenju (Cevc, 1981, str. 81).

Lisica romarica, podružnična cerkev sv. Urha,
Maršiči, 1515.

tudi v stenskem slikarstvu iztekajočega se 16. stoletja, in sicer v sklopu poslikave vzhodnega zaključka južne stranske ladje celjske opatijske cerkve sv. Danijela, ki razkriva povsem novoversko vsebino. Na severozahodnem področju oboka se je namreč dal v monumentalnih dimenzijah upodobiti naročnik poslikave, ki se z rokami, sklenjenimi v molitev, obrača k celopostavni stoječi figuri Kristusa s križem v rokah; to je glede na ikonografijo doslej odkritih stenskih poslikav na Slovenskem v 16. stoletju edinstven, v srednjeevropskem protestantskem svetu pa precej pogost tip upodobitev. Gre namreč za upodobitev enega izmed omenjenih temeljnih protestantskih načel – solus Christus –, ki ga ponazarja osebno iskanje resnice, torej brez posredovanja Cerkve kot ustanove ali skupnosti.

Zanimiva in na Slovenskem edinstvena ikonografska posebnost, ki je blizu protestantskim idejam, pa je motiv lisice romarice iz cerkve sv. Urha v Maršičih (1515) (Mikuž, 1991, str. 52-53). V kardinalsko opravo odeta lisica se je s popotno palico in molkom odpravila na romanje. Kardinalski klobuk je okrašen s parom prekrižanih ključev – simbolom rimskega papeža –, iz popotne torbe, ki ji visi okrog vratu, pa moli glava kokoši, ki jo je očitno spotoma zadavila. V času reformacije so krožili med ljudmi številni pamfleti s kritičnimi idejami, ki so z besedili in ilustracijami – velikokrat tudi s slabimi lastnostmi izbrane živali – naperjene proti vedenju in načinu življenja fevdalnih in cerkvenih dostojanstvenikov. V primeru lisice romarice gre torej za kritiko in svarilo pred hinavstvom dvoličnežev na najvišjih cerkvenih položajih, saj lisica že od najzgodnejših časov kot žival simbolizira slabe lastnosti, kot so zvitost, hinavščina, dvoličnost, prevara in zahrbtnost, pozneje pa tudi hudiča samega. Protestantizem je namreč kritično gledal na romanja; lisičja pot zablja vernike k napačni službi božji, odpustkom ter romanjem k papežu. Kljub množici tiskanih podob s kritičnimi ostmi, naperjenimi proti Katoliški cerkvi, ki so v tem času krožile po Evropi, pa nas presenetli monumentalna upodobitev tovrstne kritike v podeželski podružnici že leta 1515.

Luksurija s hudičem,
podružnična cerkev
sv. Kunigunde, Kungota
pri Ptujju, 1588.

Nič manj zanimiva pa ni upodobitev Luksurije na severni steni podružnične cerkve sv. Kunigunde v Kunguti pri Ptujju iz leta 1588, saj je tudi v tem primeru zanimiva domneva, ki jo poznamo za primer Luksurije – detomorilke pri Svetem Tomažu na Velikih Poljanah nad Ortnekom. (Mikuž, 1991, str. 53–57) Čeprav namreč motiv sodi v sklop srednjeveškega pojmovanja pregreh in nečimrnosti z idejo minljivosti, pa je v času reformacije mogoče ta sicer cerkveni, a nepravoverni motiv razumeti kot napad na Cerkev samo, tako kot razumemo tudi omenjeni motiv lisice romarice iz cerkve v Maršičih. Ob tem torej, da je šlo v srednjeveškem besednjaku pri motivu Luksurije za didaktično moralizirajoč motiv versko npravnega opozorila na nevarnost skušnjave mesa in na minljivost telesnih užitkov – brez globljega pomenskega akcenta bi si čutno upodobitev golega ženskega telesa, ki ga v prsi in mednožje grizejo kače, seveda le s težavo predstavljali na cerkvenih zunanjščinah ali notranjščinah –, bi morebiti v Kungoti smeli motiv resda razumeti kot kritiko slabosti in pregreh, v katerih so se takrat bohotili predstavniki katoliškega stanu, torej kot opozorilo, ki je blizu protestantskim idejam, saj je tudi sicer v poslikavi mogoče zaznati premik poudarkov v smeri protestantske verske miselnosti. Zgolj za ilustracijo tovrstne kritike nemoralnega npravnega življenja duhovščine z nemškega govornega območja, kjer med drugimi personifikacijami pregreh nastopa tudi Luksurija, pogledjmo le-sorez Sebalda Behama iz leta 1521, ki je bil brez dvoma ustvarjen kot

Luksurija – detomorilka pri Svetem Tomažu na Velikih Poljanah
nad Ortnekom, (MIKUŽ, 1991).

Alegorija meništva, Sebald Beham, lesorez, 1521 (München, Staatliche Graphische Sammlung, Inv. Nr. 819400), (HOFFMANN, 1983).

propagandni letak. Personificirane pregrehe Napuh (Superbia), Razvrat (Luxuria) in Pohlep (Avaricia) so prignale meniha do kmeta, ki ga preganja personifikacija Revščine (Paupertas), ta pa meniha grabi za čelo in ga sili pojesti odprto knjigo – po vsej verjetnosti rodovniških zaobljub; motiv brez dvoma izraža luteransko pozicijo do kritike razpuščenega in pregrešnega življenja duhovščine v primerjavi z revnim življenjem preprostega ljudstva. (Hoffmann, 1983, str. 250)

Zraven poslikave v nekdanji kapeli gradu Negova, kjer ikonografski koncept dosledno sledi ideji postave in milosti, pa sicer v gradivu slovenskega stenskega slikarstva druge polovice 16. stoletja na Slovenskem sledimo le premiku ikonografskih poudarkov v smeri reformirane verske miselnosti. Najznamenitejša poslikava, kjer je jasna ikonografska navezava na katoliško izročilo, a so poudarki premišljeno izbrani drugače, je poslikava Lutrove kleti pri gradu v Sevnici iz zadnjega desetletja 16. stoletja. Premik se kaže z izpostavitvijo sv. Pavla, čigar Pismo Rimljanom (1,1–16,27) je bilo Lutrovo teološko izhodišče, in prvega pridigarja Janeza Krstnika ter z vključitvijo figur iz stare zaveze (Mojzes s tablam postave, Elija na ognjenem vozu, starozavezni kralji in preroki), predvsem pa z osre-

Lutrova klet, Sevnica, po letu 1590.

dotočenjem na podobo Križanega. Za vsebinski premik so pomembni tudi napisi, ki spremljajo upodobitve evangelistov pri pisanju evangelijev. V katoliških prezbitenarijih so namreč podobe evangelistov običajno opremljene z napisi začetkov njihovih evangelijev, največkrat pa le z njihovimi imeni. Tu so napisi nedvomno premišljeno izbrani drugače; posebej pomenljive so Markove začetne besede poročila o Odrešenikovem vstajenju: »Ko je minila sobota ...« (Mr 16,1) in Matejev začetek poročila o zadnji večerji: »Prvi dan opresnikov pa so učenci pristopili k Jezusu in rekli: 'Kje, hočeš, da ti pripravimo pasho?'« (Mt 26,17) Čeprav se torej ikonografska sestava motivov naslanja na katoliško izročilo, lahko glede na najmočnejše izražene poudarke v danem ikonografskem sestavu brez dvoma sklenemo, da je duh, ki se izraža v celoti slikarije, protestantski.

O tem, da je v primeru Lutrove kleti v Sevnici nedvomno šlo za poslikavo prostora, namenjenega protestantskemu bogoslužju, pa nas prepričuje še – seveda ob premišljeno izbrani ikonografiji prizorov – v poslikavo prefinjeno umeščena upodobitev vrtnice, Lutrove rože. Vrtnica zavzema osrednje mesto v cvetlični in vitičasti ornamentiki. Prepreda zahodno stran loka banjastega oboka, kjer je premišljeno postavljena ob bok motivu Vera icon, torej Kristusovi podobi na temenu loka z upodobitvami pametnih in nespametnih devic; s tem je jasno izražena ne le pripadnost Lutrovemu nauku, ampak tudi ena izmed poglobitvenih dogem protestantizma – solus Christus. Lutrovo heraldično znamenje je kot prepoznaven simbol za luteranstvo znano od leta 1519, ko je Wolfgang Stöckel v Leipzigu objavil Lutrovo pridigo Ein Sermon gepredigt zu Leipzig auf dem Schloß am Tag Petri und Pauli im 19. Jahr z naslovnim lesorezom; ta prikazuje Lutrovo podobo, obdano z napisom ter grbom z Lutrovo rožo. (Immenkötter, 1983, str. 174) Medtem ko v Sevnici upodobljena vrtnica ne sledi natančnemu Lutrovemu opisu emblema in njegovega teološkega pomena – vendar tudi ta zaradi izbrane lokacije bržkone ni brez globljega pomenskega akcenta –, pa na loku emporine odprtine nekdanje kapele v gradu Negova najdemo barvno in likovno dosledno upodobitev Lutrovega izbranega simbola. Tega bi morebiti smeli videti tudi v obočni poslikavi severne stranske ladje župnijske cerkve sv. Martina v Laškem, kjer je v prevladujočo rastlinsko dekoracijo na zahodni obočni poli vključeno mrgolenje angelov, vpletenih v prefinjeno izrisano elegantno vitičevje; to se na svojih vršičkih in izrastkih zaključuje v različne sade-

Lutrova roža na naslovnem listu Lutrovega spisa An die Radherrn aller stedte deutsches lands, das sie Christliche schulen auffrichten vnd hallten sollen, Wittenberg 1524 (Germanisches Nationalmuseum, 8° W. 1551 Postinc.), reprodukcija iz SEEBAR, 1983.

Lutrovo heraldično znamenje, grajska kapel, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja.

že ali drobne cvetove, med katerimi se nekateri izrisujejo v premišljeno oblikovano vrtnico, v kateri bi lahko prav tako prepoznali Lutrovo heraldično znamenje.

Po doslej odkritem in ohranjenem gradivu stenskega slikarstva 16. stoletja na Slovenskem pa kažejo edinstven izbor motivov freske, odkrite leta 1995 v prvem nadstropju stolpiča pred južno fasado gradu Švarcenštajn v Lazah pri Velenju. Severno steno domnevne grajske kapele sta krasila prizora iz starozavezne zgodbe Judite in Holoferna (sl. 14) ter prizor Suzane v vrtu, južno pa Job na kupu gnoja in Velika gostija. Tako Juditina knjiga (Jdt 1,1–16,31) kot Suzanina zgodba iz Danijelove knjige (Dan 2 13,1–14,2) spadata med tako imenovane devterokanonične ali apokrifne knjige, ki jih je Martin Luter v wittenberški Bibliji leta 1555 zbral na koncu Stare zaveze kot dodatek ter jih pojmoval kot vsebinsko poučne in koristne za branje, a neustrezne za teološko utemeljevanje. Ob Jobovi zgodbi (Job 1,1–42, 17), ki je bila Lutru še posebej ljuba, spadata med priljubljene starozavezne protestantske teme tudi Juditina in Suzanina zgodba, vse pa je Luter s somišljeniki zaradi njihove sporočilnosti – kreposti in neomajnega zaupanja v pravičnost Boga – izredno cenil. Juditina, Suzanina in Jobova zgodba namreč učijo, da nesreče ne zadevajo pravičnega kot kazen, temveč kot satanove preizkušnje, iz katerih jih reši le vera. Upodobitev prizorov iz Juditine zgodbe pa moramo med drugim razumeti tudi kot versko-politični motiv, ki je dobil politično osnovo 27. februarja 1531, ko je bila v Schmalkaldnu ustanovljena tako imenovana schmalkaldenska zveza protestantskih plemičev in mest v boju proti katoliškemu Karlu V. Zveza je za svojo zaščitnico izbrala ravno Judito, ki z zaupanjem v pravovernost izraža protestantsko voljo za obrambo svoje vere.

Čas razcveta reformacije je torej tudi na Slovenskem čas kvalitetnih umetnostnih dosežkov, ki jih je naročilo v glavnem protestantski

Domnevna stilizirana Lutrova roža, severna stranska ladja p. c. sv. Martina, Laško, druga polovica 16. stoletja.

Prizor iz Juditine zgodbe na sneti freski z gradu Švarcenshtajn v Lazah pri Velenju, Muzej Velenje, tretja četrtina 16. stoletja.

veri naklonjeno plemstvo, ki se nikakor ni zadovoljevalo le z nižjo umetnostno produkcijo. Prepričani smo lahko, da bodo sledila nova odkritja, ki bodo po sistematičnih analizah ustvarila celovitejšo sliko kulture in umetnosti protestantskega gibanja na Slovenskem.

SIMONA MENONI

fotografije: strani 63 spodaj, 65 **TOMAŽ LAUKO**; strani 64, 68 **MATEJA NEŽA SITAR**; strani 65, 67, 70 **VALENTIN BENEDIK**; stran 71 **SIMONA MENONI**

Literatura

- CEVC, EMILIJAN. *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.
- CEVC, EMILIJAN. s. v. renesansa, reformacija, likovna umetnost *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996.
- HOFFMANN, KONRAD. Die reformatorische Volksbewegung im Bilderkampf, Martin Luther und die Reformation in Deutschland, Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, Veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte (Herausgeber: Gerhard Bott), Nürnberg 1983.
- IMMENKÖTTER, HERBERT. Zeit der Entscheidungen: Luther 1517–1520, *Martin Luther und die Reformation in Deutschland*, Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, Veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte (Herausgeber: Gerhard Bott), Nürnberg 1983.
- KERŠEVAN, MARKO. Protestantizem in protestantsko načelo, *Poligrafi, Revija za religio-logijo, mitologijo in filozofijo*, 21/22, letnik 6, Ljubljana 2001.
- LUTHER, MARTIN. O kristjanovi svobodi (1520), *Izbrani spisi*, Ljubljana 2001.
- MIKUŽ, JURE. *Podobe Gallusovega časa*, Ribnica 1991.
- PAHOR, DAŠA. Protestantiska cerkev v Govčah pri Žalcu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XLI, Ljubljana 2005.

Poslikava v cerkvi sv. Danijela

<i>ESD</i>	57
<i>kraj</i>	Celje
<i>čas nastanka</i>	konec 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	neznan

Območje srednjeveške župnije v Celju je sprva spadalo v okvir prazžupnije v Šempetru v Savinjski dolini oziroma nekoliko pozneje v Žalcu. Šele v 12. stoletju – ko so na gornjem gradu v Celju svoj sedež utrdili grofje Vovbrški – je bila s posredovanjem oglejskega patriarha v Celju ustanovljena samostojna župnija. (Orožen, 1971, str. 275) Prva znana omemba župnika v Celju (»Rubpertus plebanus de Cilie«) je iz leta 1229, (Blaznik, 1986, str. 87) posvetitev cerkve pa se omenja leta 1306. Čeprav v tej listini ni izrecno navedeno, za katero cerkev gre, saj se župnik cerkve sv. Danijela omenja šele leta 1318, je zelo verjetno, da se omemba nanaša prav na prvo gradbeno fazo današnje celjske župnijske cerkve; ta je bila zaradi naslova opat, ki ga je celjski mestni župnik dobil v 18. stoletju, imenovana tudi opatijska cerkev.

V današnji cerkvi je jedro prvotne triladijske ravnostropane slopne bazilike s prvotnim kvadratnim oltarnim prostorom in ravnimi zaključki kljub številnim poznejšim prezidavam v ostenju še dobro ohranjeno. Na podlagi odpustkov, ki jih je leta 1379 podelil tedanji nuncij kardinal Bonaventura vsem tistim, ki obišejo župnijsko cerkev in ji pomagajo, (Stopar, 1971, str. 48 in Peskar, 2005, str. 183) ter na podlagi podatka, da velja za ustanovitelja cerkve grof Herman I. Celjski (vladal med letoma 1360 in 1385), je mogoče sklepati, da so v zadnji četrtini 14. stoletja pri celjski župnijski cerkvi potekale prezidave, ki so ji dale današnjo podobo. Takrat je cerkev dobila gotski križnorebrasto obokani dolgi kor; oboki v ladjah ter zvonik v severovzhodnem kotu so verjetno nastali v prvih letih 15. stoletja. Ob koncu 14. stoletja so ob severno stran prezbiterija prizidali kapelo, ki je bila prvotno posvečena Sv. trem kraljem, po njeni obnovi v času ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, ki je kot posestnik leta 1623 semkaj prenesel konjiški beneficij Velike Marijine bratovščine na Dravskem polju, pa so jo posvetili Žalostni Materi božji. (Orožen, 1880, str. 249 in Höfler, 1982, str. 15–16) Poznejši prizidki – predvsem baročne kapele ter zakristija – niso bistveno spremenili značaja stavbnega jedra, (Štefanac, 1995, str. 53–54 in Peskar, 2005, str. 183–186) zaradi česar je zgradba ostala eden najpomembnejših celostnih spomenikov slovenske gotske umetnosti; k temu je prispevalo tudi odkritje nekaj pomembnih srednjeveških poslikav. Med obnovo, ki jo je v letih 1963–1969 pod vodstvom konservatorja Ivana Stoparja izvedel takratni celjski Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, je bilo med drugim odkritih tudi nekaj poslikav, ki datirajo v 16. stoletje; med temi je predmet našega zanimanja poslikava vzhodnega zaključka severne stranske ladje.

Poslikava vzhodnega zaključka severne stranske ladje, opatijska cerkev sv. Danijela, Celje, konec 16. stoletja.

Poligonalni oltarni prostor na vzhodni strani južne stranske ladje naj bi bil – skupaj s slavalokom – cerkvi prizidan v 16. stoletju. (Peskár, 2005, str. 183–186) Čeprav so prezidave cerkve iz 16. stoletja časovno težko opredeljive, lahko pri zaključku južne ladje sklepamo, da so nastale sočasno s stenski poslikavami, kar celoto postavlja na konec 16. stoletja. France Stele (Stele, 1965, str. 208) in Jože Curk (Curk, 1966, str. 7–8) sta kot najverjetnejšo letnico nastanka slikarije omenjala leto 1622, pri čemer nista navedla, kje in v povezavi s čim sta letnico zasledila. Vendar je že Curk (Curk, 1966, str. 7–8) podvomil o njej, menceč, da poslikava motivično kaže na konec 16. stoletja; temu mnenju moramo pritrditi, saj slikarija z izborom tipično protestantske ikonografije gotovo ne bi mogla nastati v tretjem desetletju 17. stoletja, ko je protireformacija že končevala svoj zmagoviti pohod po deželi in ko je po uničenju molilnice v Govčah v začetku leta 1600 poniknila protestantska dejavnost tudi na tem koncu Slovenije.

V obočni poslikavi so v prevladujočo vitičasto rastlinsko ornametiko vključeni medaljoni z apostolskimi glavami, ki so na temnem ozadju izvedene v tehniki grisaille. Nad oknom zaključnice je z zavojčevjem okrašen medaljon z antikizirajočo podobo Kristusa v profilu, levo in desno pa ga spremljata angela z arma Christi. Na polju nad jugovzhodnim oknom je prav tako posebej okrašen medaljon; v njem je upodobljeno žensko doprsje v čistem profilu, s katerim se obrača proti medaljonu nad oknom zaključnice. Na severozahodni steni se je dal – seveda po premišljenem vsebinskem konceptu celotne poslikave – v monumentalnih dimenzijah upodobiti naročnik poslikave. Donator kleči na šahastih tleh in se z rokami, sklenjenimi v molitev, obrača k celopostavni stoječi figuri Kristusa s križem in po vsej verjetnosti s svečo v rokah, ki ga označuje kot evangelijsko luč (Nihče ne prižiga svetilke in jo postavlja na skrit kraj ali pod mernik, ampak na podstavek, da tisti, ki vstopajo, vidijo svetlobo« (Luka 11,33)). Glede na ikonografijo doslej odkritih stenskih poslikav na Slovenskem v 16. stoletju, je to edinstven, v srednjeevropskem protestantskem svetu pa pogost in priljubljen tip upodobitev, kar izhaja iz v uvodnem poglavju natančneje razložene razlike med rimskokatoliškim in protestant-

Ecce homo z molečim
Heinrichom Gerdesom,
Hans Kemmer, olje/les, 1544
(Lübeck, Museum für Kunst
und Kulturgeschichte der
Hansestadt
Lübeck, Inv. 1916/104)
Keoplin, 1983.

.....

skim pojmovanjem razmerja do Cerkve. V nasprotju s tovrstnimi srednjeveškimi upodobitvami, kjer se je naročnik dal upodobiti v zaščiti mogočne in dominantne figure svojega zavetnega svetnika, sta v novem duhovnem kontekstu postavljeni nebeška prisotnost – bodisi v podobi Križanega ali trpečega Kristusa – in zemeljska portretna figura v enakovredni velikosti, seveda pa gre v duhovnem smislu še vedno za jasno diferenciacijo vlog. Zanimivo je še, da se v teh tipih upodobitev ne srečujeta pogleda naročnika in Kristusa; portretiranec je običajno zazrt vase, prejkone v meditacijo ali branje, saj protestantizem predstavlja »religiozno iskanje Boga v lastnem občutenju, doživetju, mišljenju in hotenju«, (Kerševan, 2001, str. 14) Kristus pa je z

Kristusovo vstajenje,
opatijska cerkev sv. Danijela,
Celje, konec 16. stoletja.

.....

brezčasnim in brezcilnim pogledom duhovno prisoten v vsakomer izmed nas. Gre torej za upodobitev enega izmed temeljnih protestantskih načel – solus Christus –, ki ponazarja osebno iskanje resnice, torej brez posredovanja Cerkve kot ustanove ali skupnosti. Ob tem ni brez globljega vsebinskega pomena še prizor, kjer je – ožarjen z nebeško svetlobo – upodobljen vstali Kristus z vstajenjskim praprom v rokah; od spečih vojakov ob sarkofagu sta žal ostala le del čelade na levi in ščit na desni strani upodobitve, ki kažeta brezmejno vero naročnika v vstajenje in v večno življenje po veri v Kristusa.

Vsebinska celota poslikave je brez kakršnega koli pomisleka zgleden primer protestantske ikonografije, pri čemer pa v tem trenutku žal ni mogoče reči, kdo se skriva v upodobljenem naročniku poslikave. Kot je zapisala že Daša Pahor (Pahor, 2006, str. 123–135), so arhivski viri za protestante v Celju skopi, zato vemo le to, da je bila protestantska skupnost v okolici Žalca, Slovenskih Konjic in zlasti Celja številna in močna, saj so jo v 16. stoletju zaznamovale pomembne osebe slovenskega protestantskega gibanja. (Pahor, 2005, str. 59)

SIMONA MENONI

fotografija: stran 73 VALENTIN BENEDIK; stran 74 spodaj SIMONA MENONI

Literatura

- CURK, JOŽE. *Topografsko gradivo: I: Sakralni spomeniki na območju občine Celje, Celje 1966.*
- BLAZNIK, PAVLE. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, Maribor 1986.*
- HÖFLER, JANEZ. *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana 1982.*
- KOEPLIN, DIETER. *Reformation der Glaubensbilder: Das Erlösungswerk Christi auf Bildern des Spätmittelalters und der Reformationszeit, Martin Luther und die Reformation in Deutschland, Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, Veranstalter vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte (Herausgeber: Gerhard Bott), Nürnberg 1983, str. 354*
- KERŠEVAN, MARKO. *Protestantizem in protestantsko načelo, Poligrafi, Revija za religio-logijo, mitologijo in filozofijo, 21/22, letnik 6, Ljubljana 2001.*
- OROŽEN, IGNACIJ. *Das Bisthum und die Diöcese Lavant, III, Gradec 1880.*
- OROŽEN, JANKO. *Zgodovina Celja in okolice: od začetka do 1848, Celjski zbornik (posebna izdaja), Celje 1971.*
- PAHOR, DAŠA. *Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu, Zbornik za umetnostno zgodovino, XLI, Ljubljana 2005.*
- PAHOR, DAŠA. *Podružnična cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah – protestantska kape-la po načrtih italijanskega arhitekta?, Zbornik za umetnostno zgodovino, XLII, Ljubljana 2006.*
- PESKAR, ROBERT. *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti v Ljubljani), Ljubljana 2005.*
- STELE, FRANCE. *Slikarstvo v Sloveniji v XVI. in XVII. stoletju, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. VII, Ljubljana 1965.*
- STOPAR, IVAN. *Opatijska cerkev v Celju, Celjski zbornik (posebna izdaja), Celje 1971.*
- ŠTEFANAC, SAMO. *Celje, opatijska cerkev sv. Danijela, Gotika v Sloveniji (Ljubljana, Narodna galerija, t. 6.–1. 10. 1995, ur. Janez Höfler), Ljubljana 1995.*

Poslikava v podružnični cerkvi sv. Kunigunde

<i>ESD</i>	3008
<i>kraj</i>	Kungota pri Ptujju
<i>čas nastanka</i>	1588
<i>avtor</i>	neznani
<i>naročnik</i>	Jurij Žiga Stubenberg (?)

Kraj Kungota naj bi se v virih prvič omenjal že leta 1328 (Losserth, 1991, str. 35), in čeprav letnice do navedbe Jožeta Koropca (Koropec, 1986, str. 117-136) pisci niso navajali – ta se namreč ni ohranila v originalu, temveč se zgolj omenja v inventarju vurbereškega popisa listin iz leta 1543 –, novejši zgodovinarji menijo, da podatku lahko povsem verjamemo (Hernja Masten, 2004, str. 43). Starejša literatura kot prvo arhivsko omembo Kungote po fevdni knjigi Friderika III. upošteva leto 1443, ko se omenja, da je Viljem Guntschaher imel v fevdu tri hube, ležeče v Gerečji vasi pri sv. Kunigundi v župniji sv. Martina. (Blaznik, 1986, str. 369)

Splošna literatura (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 510; Krajevni leksikon Slovenije IV. Podravje in Pomurje, 1980, str. 403, Priročni krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1997, str. 161) nastanek cerkve postavlja v leto 1520, a je ladja v osnovi vsaj iz prve polovice 14. stoletja, k njej pa je bil omenjenega leta prizidan poznogotski tristrano zaključen prezbiterij. Letnica 1520 naj bi namreč bila – po besedah ključarja Martina Panikvarja – že pred prenovo napisana na slavoločni steni in so jo leta 1999, ko so prebelili notranjščino cerkve, zakrili ter nato vnovič napisali. (Vnuk, 2004, str. 173) Zadnja obnova cerkve je – v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo Maribor in pod nadzorom restavratorja Viktorja Gojkoviča – potekala v letih 1987 in 1988. V notranjščini so se pod beležem pokazali sledovi stenske poslikave, a zaradi pomanjkanja sredstev ni bila odkrita celotna poslikava, temveč le tisti njeni deli, kjer so se ostanki stenske slikarije pokazali že prej. Tako je bil v celoti odkrit le en prizor na severni steni cerkvene ladje, čeprav je treba računati, da se pod beležem skriva obsežnejši cikel slik. V prezbiteriju so odkrita tri poslikana področja, eno na severovzhodni strani in dve na južni strani prezbiterija, poslikava pa je k sreči tudi datirana, saj je pod odkritim prizorom na severni ladijski steni jasno razberljiva letnica 1588.

Polidor Montagnana (Höfler, 1982, str. 81) v popisu cerkva na oglejskem delu Štajerske iz zadnje desetine 16. stoletja cerkev sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptujju navaja kot podružnico sv. Martina v Hajdini – katere vikar je bil takrat Anton Jarmenič –, a nas s podatki, ki bi nam širše osvetlili dogajanje v času nastanka slikarije, ne osreči. Bržkone pa je naročnika poslikave prej kot pri cerkvenih dostojanstvenikih treba iskati med gospodarji danes žal propadle graščine Ravno polje (Ebensfeld) v bližini Kungote. Na mestu, kjer je bila pozneje zgrajena graščina, je že leta 1265 omenjena pristava gospodstva Vurbek, pri čemer je že iz prve omembe Kungote in

Pasijonski prizori s severne strani prezbiterija, 1588.

pristave Ravno polje vidna povezanost z gospostvom Vurberk in Ptujskimi gospodi. Po smrti zadnjega moškega potomca rodbine Ptujskih, Friderika Ptujskega, sta veliko posest Ptujskih podedovali sestri Neža, drugič poročena z Leopoldom Stubenbergom, in Ana, poročena Schaumberg. Neža Stubenberška je poleg številnih drugih posesti dobila tudi vurberško posest in s tem tudi pristavo Ravno polje, ki je tako prišla v last rodbine Stubenberg. (Hernja Masten, 2004, str. 43) Ta pristava se je med letoma 1572 in 1586 osamosvojila kot samostojno gospostvo z lastnim višjim sodiščem in patronatsko pravico nad kungoško podružnično cerkvijo. V opisu meja zbelovskega deželno knežjega sodišča leta 1586 je namreč omenjeno grajsko pomirje Ravno polje, last Stubenberških, pa tudi krvno sodstvo na tem območju.¹ V času osamosvojitve gospostva in torej tudi v času nastanka poslikave v kungoški podružnični cerkvi je bil gospodar graščine grof Jurij Žiga Stubenberg (1570–1631). Tako kot domala večina štajerskega plemstva je tudi del plemiške družine Stubenbergov prestopil v protestantizem; med njimi je bil tudi Jurij Žiga, ki je tudi po vseh pritiskih protireformacije in katoliške preнове ostal zvest svojemu prepričanju ter je moral zaradi tega po letu 1628 zapustiti deželo.² Glede na patronatsko pravico gospostva Ravno polje nad podružnično cerkvijo sv. Kunigunde v Kungoti, bi naročnika poslikave bržkone res smeli videti v samem Juriju Žigi Stubenbergu ali v njegovem ožjem krogu; k temu nas prepričuje tudi vsebinski premik poudarka v smeri protestantske verske miselnosti, čeprav je res, da ikonografska sestava motivov v ničemer ne odstopa od katoliškega izročila.

1 »Ebensfeld, den Stubenbergern gehörig, soll auch einen Burgfried haben, dazu das hohe Gericht auf allen beseinen Gründen« (Pirchegger, 1962, str. 79).

2 (Janisch, 1885, str. 1026–1028) Iz sočasnih dokumentov je že razvidno, da je v času lastništva Stubenbergov postal tudi njihov bližnji grad Vurberk pomembna postojanka novega duhovnega gibanja; od tam so luteranske ideje našle pot na Ptuj in v širšo okolico. Na Vurberku so med drugim našli svoj poslednji mir mnogi okoliški luterani, ki jih niso smeli pokopavati »v blagoslovljeni zemlji« (Mlinarič, 2003, str. 53).

Pasijonski prizori z južne strani prezbiterja, 1588.

Po severni in južni steni prezbiterja se zvrstijo prizori iz Pasijona. Na severni steni si sledijo: Jezusa primejo, Jezus pred velikim duhovnikom, Jezus pred Pilatom in Jezus pred Herodom. Na južni steni se cikel nadaljuje z Noli me tangere, Jezus se prikaže apostolom, Vnebovhod in Binkošti, pri čemer je na smiselno manjkajoče prizore ali vsaj na Križanje ali Vero icon treba računati pod ometom ostalih neodkritih delov prezbiterja. Žal je sklop slednjih štirih prizorov slabše ohranjen (sekundarna vzdava okna, ki je bilo nato ponovno zazidano), zato je vsebinska identifikacija upodobitev otežena; predlagana je bila ikonografska interpretacija prizorov z legendo sv. Kunigunde (Vnuk, 2004, str. 185), čemur pa po natančnejši analizi ne moremo pritrditi, saj se na južni steni brez dvoma nadaljujejo pasijonski prizori s severne strani. Na jugozahodni strani prezbiterja pasijonskemu ciklu sledi Zadnja sodba z močno uničenim napisom v poznogotski minuskuli spodaj, ki slikano celoto didaktično krepi: »Kommet Gesegneten

Zadnja sodba, 1588.

Luksurija (detajl), 1588.

und nehmet ins Besitz...« (Mt 25,34) (Pucko, 2004, str. 169) Ikonografska kompozicija motiva ne odstopa od srednjeveške ikonografske sheme, le da se v njeni zasnovi med posameznimi pasovi ne zarisujejo v srednjem veku običajne naslikane cezure. Edina novost, ki jo v primerjavi z gradivom srednjeveškega stenskega slikarstva prinaša kungoška upodobitev Poslednje sodbe, sta tik ob polkrožnih robovih upodobljeni personifikaciji vetrov. Čeprav motiv vetrov vsebinsko korenini v evangeliju (»In ob močnem glasu tromb bo poslal svoje angele in zbrali bodo njegove izvoljene od štirih vetrov, od kraja do kraja neba« (Mt, 24, 31), smemo v doslej odkritem in ohranjenem gradivu stenskega slikarstva na Slovenskem ti dve personifikaciji označiti za edinstveni. Med ostalimi v cerkvi odkritimi in prezentiranimi prizori je treba omeniti še upodobitev personifikacije Razvratnosti – Luksurije – na severni steni ladje; pod njo je napisni trak z letnico 1588 (sl. 4). Gre za priljubljen srednjeveški didaktično moralizirajoč motiv versko nravnega opozorila na nevarnost skušnjave mesa in na minljivost trenutnih telesnih užitkov, ki prav tako kot Zadnja sodba spada med eshatološke teme. Kljub slabi ohranjenosti prizora v Kungoti lahko razberemo obrise dveh celopostavnih figur; ob Luksuriji je namreč tradicionalno upodobljen še hudič, ki razuzdanko mami v skušnjavo in jo vleče v pogubo. Peklenski ogenj je Luksuriji že objel stopala, kljub uničenosti prizora pa je mogoče zaznati še sledove razuzdankinih dolgih razpuščenih las, ki so že sami po sebi znamenje razvrata, ter kač, ki jo grizeta v prsi in se ovijata okrog njenega golega telesa. Prizor je postavljen v preprost pravokotni okvir; o tem, da je tudi pod beležem severne ladijske stene mogoče pričakovati obsežnejši cikel slik, pa nam pričata preprosta naslikana stebra, ki obravnavani prizor očitno ločujeta od predhodnega in naslednjega prizora.

Kot že rečeno, bi upodobitev Pasijonskega cikla in tudi Zadnje sodbe lahko naročil tako katolik kot protestant, kajti Luter motiva sodbe ni odklanjal. Odklanjal je le srednjeveški način prikazovanja

Kristusa kot srditega in maščevalnega sodnika, pred čigar jezo nas morata braniti priprošnjika Marija in Janez Krstnik, vendar pa je bil motiv Deesis v ikonografskih predstavah že tako zelo zakoreninjen, da je večkrat obstal tudi v luteranskem krogu; za to imamo primer tudi na Slovenskem, in sicer Zadnjo sodbo v Lutrovi kleti pri gradu v Sevnici. V prid poudarka v smeri protestantske vere govori preprostost in nazornost upodobitev, saj je Luter zagovarjal le jasne in povsem nedvoumne likovne uresničitve, ki se naslanjajo na svetopisemska besedila, ter ob tem priporočal, naj natančen pomen slike pojasnjuje še spremljajoče besedilo; temu sledimo tudi v Kungoti, žal pa so napisi pod prizori že povsem uničeni. V izbor motivov, ki bi govoril o protestantskem duhu celote, pa na prvi pogled ne moremo vključiti motiva Luksurije, ki kot personifikacija nima neposrednega izvora v Svetem pismu in je tako ne srečujemo znotraj poslikav prostorov, namenjenih protestantskemu bogoslužju. Vendar pa je tudi v tem primeru zanimiva domneva, ki jo poznamo za primer Luksurije detomorilke pri Svetem Tomažu na Velikih Poljanah nad Ortnekom, namreč da je ta sicer cerkveni, a nepravoverni motiv, čeprav sodi v sklop srednjeveškega pojmovanja pregreh in nečimrnosti z idejo minljivosti, v času reformacije mogoče razumeti kot napad na Cerkev samo, tako kot razumemo tudi motiv Lisice romarice iz cerkve sv. Urha v Maršičih iz leta 1515. (Mikuž, 1991, str. 52-53) Ob tem torej, da je šlo v srednjeveškem besednjaku pri motivu Luksurije za didaktično moralizirajoč motiv versko npravnega opozorila na nevarnost skušnjave mesa in na minljivost telesnih užitkov, bi morebiti v Kungoti smeli motiv resda razumeti kot kritiko slabosti in pregreh, v katerih so se takrat bohotili predstavniki katoliškega stanu, torej kot opozorilo, ki je blizu protestantskim idejam.

Skleniti torej smemo, da ikonografska sestava motivov resda v ničemer ne odstopa od katoliškega izročila, da pa bi glede na povedano v poslikavi vendarle smeli videti odraz protestantske verske miselnosti.

Risba, ki je skorajda povsem osiromašena plastičnosti in modelacije, nas s preprostostjo in nazornostjo ter razkrojem podedovanega srednjeveškega scenarija na prevladujoč vtis dekorativnosti spomni na fresko Zadnje sodbe na notranji severni steni ladje v župnijski cerkvi sv. Lamberta v Radišah na Koroškem iz druge polovice 16. stoletja. (Vilhar, 2002, str. 34-35, sl. 21 in 22) V omenjeni župnijski cerkvi ob Poslednji sodbi prev tako srečamo upodobitev Luksurije. Personifikacija razvratnosti je v Radišah oblečena, a po njej plezajo kače in druge nakaze, po kačah pa plešejo hudički, ki jih kače pravzaprav simbolizirajo že same po sebi. Zapeljiva kača namreč predstavlja izvirni greh, zato je poosebljeni hudič. Ob celopostavni Luksuriji z jabolkom v desnici, kar jo seveda označuje kot zapeljivo grešnico – vanj se je zagrizla ena izmed kač –, stoji še majhen otrok; to jo kljub nežni gesti levice, s katero se steguje k otroku, bržkone označuje kot detomorilko. Poslikavama kljub mnogim sorodnostim ne moremo pripisati istega avtorstva, prejkone pa smemo sklepati, da sta se avtorja posluževala sorodnih grafičnih predlog. O tem, da slikarju v Kungoti niso bila neznana niti nekoliko starejša dela severne nemške renesanse, priča še ožarjen golob

na prizoru Binkošti, ki prihaja iz motivične zakladnice nemškega slikarstva Dürerjevega časa.

Vsekakor gre za eno izmed sicer ne najkvalitetnejših, a zanimivejših poslikav poznega 16. stoletja na slovenskih tleh, ki je zaenkrat še brez kakšnih otipljivih vzporednic pri nas, a bi nam kaj več gotovo razkrilo že celovito odkritje poslikave, ki se v veliki meri še skriva pod poznejšim ometom.

SIMONA MENONI

fotografija: stran 78 spodaj, 79 VALENTIN BENEDIK, stran 77, 78 zgoraj

SIMONA MENONI

Literatura

- BLAZNIK, PAVLE. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, Maribor 1986.
- HERNJA MASTEN, MARIJA. Kungota in Ravno polje, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, n. v. 40, Maribor 2004.
- HÖFLER, JANEZ. Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana 1982.
- JANISCH, JOSEF ANDREAS. *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*, 3, Gradec 1885.
- KOROPEC, JOŽE. Srednjeveški Vurberk, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 4, Maribor 1968.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije IV. Podravje in Pomurje*, Ljubljana 1980.
- LOSERTH, JOHANN. *Das Archiv des Hauses Stubenberg (Supplement II)*. *Archivregister von Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543 nebst einem Wurmberger Schlo, inventar von 1525*. Veröffentlichungen des Historischen Landes-Kommission für Steiermark, Gradec 1911.
- MIKUŽ, JURE. *Podobe Gallusovega časa*, Ribnica 1991.
- MLINARIČ, JOŽE. Ptujška župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške preнове, *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Statut mesta Ptuj iz leta 1513* (Mednarodni simpozij Ptuj 5.–7. november 1997), Ptuj 2003.
- PIRCHEGGER, HANS. *Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962.
- Priročni krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana 1997.
- PUCKO, IVAN. Podružnična cerkev sv. Kunigunde pri Kungoti na Dravskem polju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, n. v. 40, Maribor 2004.
- VILHAR, BREDI. *Dies irae. Upodobitve Poslednje sodbe na Koroškem*, Celovec 2002.
- VNUK, BRANKO. Podružnična cerkev sv. Kunigunde, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, n. v. 40, Maribor 2004.

Poslikava severne stranske ladje cerkve sv. Martina

<i>EŠD</i>	309
<i>kraj</i>	Laško
<i>čas nastanka</i>	druga polovica 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznani
<i>naročnik</i>	neznani

Cerkev sv. Martina v Laškem sodi med najstarejša cerkvena središča slovenske Štajerske, v samem kraju pa je bil sedež velikega in zemeljsko zaokroženega gospostva, ki je v 11. ali 12. stoletju nastalo iz dela Savinjske krajine in prešlo v last štajerskih mejnih grofov Otokarjev. Čeprav prva posredna omemba cerkve sega šele v leto 1257 (»Leopoldus... archidiaconus Saunie et plebanus in Tiuer«), (Blaznik, 1986, str. 404) je bila prazupnija, tudi glede na patrocinijski sv. Martina, brez dvoma ustanovljena vsaj v 11. stoletju. (Höfler, 2004, str. 121)

Čeprav je bila cerkev v gotiki in baroku močno prezidana, je ena izmed najpomembnejših romanskih cerkva na Slovenskem. Prvotni enoladijski stavbi, katere nastanek v 11. ali 12. stoletju dokazuje novo odkriti stranski portal, ki zdaj vodi iz južne stranske ladje v prostor pod zahodno emporo, so okoli leta 1220 ali 1230 na vzhodu prizidali tako imenovani korni zvonik s križnorebrasto obokanim pritličjem. Nekoliko pozneje so cerkev povečali s stranskima ladjama in prostornim prezbiterijem, ki je bržkone nadomestil prvotno romansko apsidno, v baroku pa so ob vzhodnem delu srednje ladje dodali še bočni kapeli.

Med dolgoročno obnovo notranjščine cerkve, ki jo je celjski zavod za kulturno dediščino začel v letu 1999,¹ so med drugim v severni in južni ladji odkrili obsežne površine stenske poslikave. V novem duhovnem kontekstu je za nas zanimiva tista iz severne ladje, ki datira v 16. stoletje, brez dvoma pa je veliko odkritje tudi kvalitetna in celovito ohranjena poslikava južne stranske ladje, ki slogovno kaže italijanske poteze na tradicionalni podlagi 14. stoletja; gre za tako imenovani mešani slog, kakršnega na Štajerskem poznamo z Brdinj nad Kotljami in s Koritnega, kjer sta delovala prav tista slikarja, ki sta okrasila južno ladjo v Laškem. (Höfler, 2004, str. 121, 122)

V prevladujočo rastlinsko dekoracijo je na zahodni obočni poli vključeno mrgolenje angelov, v glavnem muzikantov, med njimi pa je tudi angel z odprto knjigo na kolenih. Angeli so premišljeno vpleteni v prefinjeno izrisano elegantno vitičevje, ki se na vršičkih in izrastkih zaključuje v različne sadeže (grozde, granatna jabolka, hruške, jabolka, limone ...) ali v drobne cvetove; med slednjimi se

1 Za informacijo se zahvaljujem mag. Alešu Sotlerju, konservatorsko-restavratorskemu svetovalcu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, ki je vodil konservatorsko-restavratorska dela na poslikavah v župnijski cerkvi sv. Martina v Laškem.

Angeli muzikanti med rastlinskim vitičevjem, obočna poslikava severne stranske ladje, druga polovica 16. stoletja.

.....

nekateri izrisujejo v premišljeno oblikovano vrtnico, v kateri bi glede na ustrezne primerjave smeli videti Lutrovo heraldično znamenje, tako imenovano Lutrovo rožo, prepoznaven simbol za luteranstvo. Zavite vitice nosijo lahkotne pute, ki se, igrajoči na pihala, godala, brenkala in tolkala, s telesci obračajo na mnoge domiselne načine. Tudi skrajno vzhodno obočno polo križnorebrastega oboka – njen vzhodni in zahodni del – polnijo angeli muzikantje, tokrat obdani s puhastimi oblaki. V severni in južni del vzhodne obočne pole sta razporejena po dva izmed celopostavnih apostolov z atributi, preostalih osem pa v parih polni osrednjo polo križnorebrastega oboka severne stranske ladje. Tudi apostoli so razporejeni med kopastimi oblaki in so tako kakor angeli tudi sami označeni kot prebivalci nebes, česar v bogatih vsebinskih sklopih srednjeveških sten-

.....

Angel z odprto knjigo na kolenih, druga polovica 16. stoletja.

Apostoli, obočna poslikava severne stranske ladje, druga polovica 16. stoletja.

skih poslikav ne najdemo, saj so dvanajsteri v srednjem veku tradicionalno razporejeni po stenah prezbiterija.

Čprav slikarija razkriva bogat spekter renesančnih elementov, med katerimi kaže izpostaviti prefinjeno dekorativno rastlinsko vitičje s sadnimi in cvetnimi izrastki, lahko pestrost in igrivost, ki veje iz obočne poslikave, pa v poslikavi ne moremo prezreti pozno-srednjeveške tradicije, ki se kaže v figurah apostolov. V obrazih, gubanju draperij in domiselnih postavitvah apostolov namreč vidimo, da je slikar kot predloge uporabil grafične liste iz pomembne serije stoječih apostolov znamenitega bakrorezca Martina Schöngauerja. Slogovno izjemno sorodne muzicirajoče in igrajoče angele med bogatim rastlinskim vitičevjem ali med puhastimi oblaki pa srečamo na celi vrsti naslovnih lesorezov Lukasa Cranacha st. in njegove delavnice za tiske Martina Lutra, ko je mojster med letoma 1520 do 1521 deloval v Wittenbergu. Za primerjavo vzemimo le detajla iz naslovnega lista pridige Eyn Sermon auff den vierden sontag nach Ostern Martina Lutra iz leta 1523, ki je okrašen z igrajočimi in muzicirajočimi puti med vitičevjem in cvetovi (sl. 4 in 5). (Koeplin, Falk, 1974, str. 323-326) Glede na splošno razširjenost grafike kot motivične in slogovne predloge, v tem primeru v tiskanih knjižnih izdajah Martina Lutra, je zelo verjetno, da so grafične ilustracije nemških, natančneje wittenberških tiskov vplivale na izbor moti-

Angela muzikanta, detajla z naslovnega lista pridige Eyn Sermon auff den vierden sontag nach Ostern Martina Luthra iz leta 1523, delavnica Lucasa Cranacha st. (Koeplin Falk, 1974)

vov obravnavane poslikave. Ta je namreč z upodobitvijo apostolov na oboku, pa tudi z Lutrovo rožo, ki je vključena v vitičasto rastlinsko ornamentiko, tipično protestantska, a na tej ravni raziskav glede identifikacije njenega naročnika vnovič ni moč reči ničesar določnejšega.

SIMONA MENONI

fotografija: TOMAŽ LAUKO

Literatura

BLAZNIK, PAVLE. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, Maribor 1986.

HÖFLER, JANEZ. *Srednjeveške freske v Sloveniji, Vzhodna Slovenija*, Ljubljana 2004.

KOEPLIN, DIETER; FALK, TILMAN. *Lukas Cranach, Gemälde, Zeichnungen, Druckgraphik*, Band I, Basel 1974.

Poslikava iz domnevne kapele gradu Švarcenštajn

<i>ESD</i>	4336
<i>kraj</i>	Laze pri Velenju
<i>čas nastanka</i>	tretja četrtina 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	Adam in Marta Trebniška (roj. Windischgrätz) (?)

Kraj Laze se prvič omenja leta 1436, kar trikrat v letu 1441 in ponovno okoli leta 1460. (Blaznik, 1986, str. 409-410) Po prvi listinski omembi gradu Švarcenštajn leta 1360 (»Ott der Fläming von Schwarzenstein«) (Pirchegger, 1962, str. 208) se utrdba prvič izrecno omenja šele leta 1428 in nato ponovno leta 1436, ko so jo grofje Celjski skupaj s pritliklinami podelili v fevd Andreju Trebniškemu s Trebnika pri Konjicah. Leta 1441 je grof Friderik Celjski grad sicer prodal Ulriku Moshaimaju, toda Trebniški so posredno še vedno ostali na gradu, saj je bil Moshaimer poročen z Ano, hčerjo Ahaca Trebniškega. (Zahn, 1983, str. 434 in Pirchegger, 1962, str. 208-209) Po letu 1436, ko je na Švarcenštajnu živel prvi izmed članov družine Trebniških, Andrej, je bil grad v upravi in pozneje v lasti Trebniških vse do dvajsetih let 17. stoletja, v vsem 16. stoletju pa je bil v njem pomemben sedež protestantizma v Šaleški dolini. Kot priča zapisnik deželnoknežje vizitacije leta 1528, je namreč že takratni graščak Jurij na gradu gostil protestantskega duhovnika. (Mlinarič, 1983, str. 9) Jurijev domnevni sin Adam se v virih pojavi leta 1542, ko je svoj grad Schwarzenstein ocenil na 500, preostalo posest pa na 380 funtov. (Pirchegger, 1962, str. 209) Čeprav arhivski viri tega izrecno ne izpričujejo, je bil gotovo tudi Adam protestant, saj so bili novi veri naklonjeni tako njegov oče Jurij kot tudi njegova sinova Jurij Seifrid in Hektor. Jurij Seifrid je imel ugledno politično funkcijo, bil je štajerski deželni oskrbnik in odbornik deželnega kneza, poleg tega pa je bil še član tako imenovanega nadzornega odbora pri izgradnji molilnice v Govčah. (Orožen, 1971, str. 627) Jurijev brat Hektor je prispeval finančna sredstva za izgradnjo molilnice na Betnavi v Mariboru. (Richter, 1974, str. 89-105) V drugi polovici 16. stoletja je na Švarcenštajnu deloval tudi višji protestantski predikant Ivan Dolianski, ki ga prištevamo med pomembnejše protestantske učitelje na Štajerskem – dve leti je deloval tudi v protestantski cerkvi v Govčah pri Žalcu. (Orožen, 1880, str. 60)

Iz vsega navedenega smemo sklepati, da je bil grad v 16. stoletju zares pomembno središče protestantizma v Šaleški dolini, v kateri naj bi bilo po pričevanju deželnoknežje vizitacije iz leta 1528 vse polno gradov in dvorcev, domala vsi njihovi lastniki, višji in nižji plemiči, pa so bili pristaši protestantizma. (Mlinarič, 1983, str. 9 in Orožen, 1884, str. 26) Zadnja lastnika gradu iz vrste Trebniških, Erazem in Julij, sta grad leta 1614 prodala Hansu Ludviku Sauerju, ki je bil v tem času tudi lastnik velenjskega gradu. (Pirchegger, 1962, str. 209)

Suzana pri kopeli, snete freske iz gradu Švarcenštajn, Muzej Velenje, tretja četrtina 16. stoletja.

Leta 1995 so bile v prvem nadstropju gradu v stolpiču pred južno fasado odkrite freske, zaradi zavarovanja pa so jih po snetju in restavratorsko-konservatorskih posegih shranili v Muzeju Velenje. Glede na biblično vsebino prizorov smemo sklepati, da je poslikani prostor služil za grajsko kapelo. Severno steno sta krasila prizora iz starozavezne zgodbe Judite in Holoferna ter prizor Suzane v vrtu, prizora z južne strani pa upodabljata Joba na kupu gnoja in novozavezno priliko o kraljevi svatbi.¹ Posebej pomenljiva za čas nastanka slikarije pa sta naslikana grba zakoncev Adama in Marte Trebniške (roj. Windischgrätz), ki nastanek slikarije postavljata v tretjo četrtino

Detajl prizora Joba na kupu gnoja, snete freske iz gradu Švarcenštajn, Muzej Velenje, tretja četrtina 16. stoletja.

¹ Od novozaveznih prizorov naj bi bilo upodobljeno še Marijino obiskovanje in mučeniška smrt nekega svetnika, izpod ometov pa naj bi se kazale že skupine plemenito oblečenih ljudi in angel v belem oblačilu, vendar so podatki o omenjenih fragmentih zabeleženi le v literaturi in jih torej ne moremo vključiti v obravnavo (Poles, 1998, str. 670–671).

Prilika o kraljevi svatbi, snete freske iz gradu Švarcenštajn, Muzej Velenje, tretja četrtina 16. stoletja.

16. stoletja, ko je bil grad Švarcenštajn med letoma 1542 in 1576 v njihovi lasti (sl. 4). (Ravnikar 1998, str. 20)

Tako Juditina knjiga (Jdt 1,1–16,31) kot Suzanina zgodba iz Danijelove knjige (Dan 2 13,1–14,2) spadata med tako imenovane devterokanonične knjige, torej knjige, ki jih niso imeli vedno in povsod za navdihnjene od Boga. Že v 1. stoletju so jih Židje in v 16. stoletju protestanti izločili iz kanona, vendar je prav Martin Luther v wittenberški Bibliji iz leta 1555 na koncu Stare zaveze zbral devterokanonične ali apokrifne knjige kot dodatek; prej so bile namreč razkropljene med starozaveznimi knjigami. Med apokrifne knjige, ki so vsebinsko poučne in koristne za branje, a neustrezne za teološko utemeljevanje, je uvrstil: Juditino knjigo, Knjigo modrosti, Jezusa Siraha, Baruha, Knjigi Makabejcev, Tobijo ter del Esterine in Danijelove knjige. (Vidmar, 2003, str. 19) Ob Jobovi zgodbi (Job 1,1–42,17), ki je bila Lutru posebej ljuba, torej spadata med priljubljene starozavezne protestantske teme tudi Juditina in Suzanina zgodba. Luter in njegovi somišljeniki so jih kot vsebinsko poučne cenili zaradi sporočilnosti, saj poudarjajo krepost in neomajno zaupanje v pravičnost Boga ter učijo, da nesreče ne zadevajo pravičnih kot kazen, temveč so satanove preizkušnje, iz katerih jih reši le vera; to pa je tudi osrednja in vodilna misel poslikav iz gradu Švarcenštajn. Upodobitev prizorov iz Juditine zgodbe pa je bila utemeljena tudi politično: 27. februarja 1531 so protestantsko plemstvo in mesta v boju proti cesarju Karlu V. v Schmalkaldnu ustanovili tako imenovano schmalkaldensko zvezo, ki je za svojo zavetnico izbrala ravno Judito; ta namreč z zaupanjem v pravovernost izraža protestantsko voljo za obrambo svoje vere. Novozavezni prizor, prilika o kraljevi svatbi (Mt 22,1–10; Lk 14,15–24), pa morebiti smemo razumeti kot odkriti namig o veri v to, kdo bo naposled okusil Gospodovo večerjo, saj je Svatba pripravljena, a povabljeni je niso vredni. Pojdite torej na razpotja in povabite na svatbo, katere koli najdete, mnogo je namreč poklicanih, a le malo izvoljenih.

Žal je bila poslikava ob odkritju v sila slabem stanju, pri konservatorsko-restavratorskih posegih pa (pre)močno retuširana, kar nam onemogoča resnejšo slogovno analizo. Sklenemo lahko, da slikar kljub napredni slogovni usmeritvi, ki se kaže v modnih oblačilih z

napihnjenimi rokavi in draperijah, gubajočih se v slogu tako imenovanih vzporednih gub, z uporabo renesančno okrašenih kapitelov ter na nekaterih prizorih s poskusom realističnih pogledov v krajine ni presegel solidne obrtniške ravni.

SIMONA MENONI

fotografije: SIMONA MENONI

Literatura

- BLAZNIK, PAVLE. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, Maribor 1986.
- MLINARIČ, JOŽE. Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585–1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–1619, *Acta ecclesiastica*, 5, Ljubljana 1983.
- OROŽEN, IGNAC. *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, III, Gradec, 1880.
- OROŽEN, IGNAC. *Bisthum und Diözese Lavant, Dekanat Schallthal*, Gradec 1884.
- OROŽEN, JANKO. Zgodovina Celja in okolice: od začetka do 1848, *Celjski zbornik (posebna izdaja)*, Celje 1971.
- PIRCHEGGER, HANS. *Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962.
- POLES, ROK. Grajske kapele, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, Velenje 1998.
- RAVNIKAR, TONE. *Sakralna dediščina Šaleške doline med romaniko in barokom*, katalog ob razstavi, Velenje 1998.
- RICHTER, JAKOB. Maribor v reformacijski dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, XLV, Maribor 1974.
- VIDMAR, TATJANA. *Biblijski cikel fresk z gradu Švarcenštejn pri Velenju, Profano stensko slikarstvo na območju Slovenije v 16. stoletju* (diplomska naloga), Ljubljana 2003.
- ZAHN, JOSEF ANDREAS. *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Dunaj 1893.

Poslikava nekdanje kapele v gradu Negova

<i>EŠD</i>	484
<i>kraj</i>	Negova
<i>čas nastanka</i>	konec 16. stoletja
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	Anna Stubenberg, rojena Trautmansdorf (?)

Naselje Negova se je na starih kulturnih tleh razvilo že zgodaj, prvič se z imenom *Negoinezelo* (Kos, 1915) namreč omenja že leta 1106. Kraj je tedaj imenovan med posestmi, ki jih je v ptujski marki mejni grof Engelbert Spanheimski podelil šentpavelskemu samostanu v Labotski dolini na Koroškem v zameno za posesti v dolini Krke na Koroškem. (Pirchegger, 1962, str. 50) Poldrugo stoletje pozneje, leta 1265, se kraj omenja z imenom *Negowe*, (Zahn, 1893, str. 353) šele leta 1425 pa se vas omenja v neposredni zvezi z gradom (»dorf gen. *Negaw vnder dem haws daselbs*«) (Zahn, 1893, str. 353), tega leta se kot *vest Negaw* (Zahn, 1893, str. 353) prvič izrecno omenja tudi grad.

V času prve omembe je bil grad bržčas že v posesti deželnega glavarja na Štajerskem, Hansa Windenskega, ki ga kot prvega znane lastnika gosposčine srečamo pred letom 1431. Njegovi hčeri Ana Lihteneška in Katarina Volkersdorf sta grad leta 1431 prodali svojemu stricu Viljemu Perneškemu. (Pirchegger, 1962, str. 50) Grad je bil svobodna posest, zaradi bližine ogrske meje pa je bila utrdba nenehno izpostavljena napadom. V vojni med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matijem Korvinom je med drugimi posestmi med Dravo in Muro za krajše obdobje prišla v ogrske roke tudi Negova; (Kos, 1955, str. 327) Ogrji so namreč trdnjavo osvojili malo pred letom 1488. (Pirchegger, 1962, str. 51) Ko je leta 1490 kralj Matija umrl brez potomcev, so Habsburžani dobili svoje posesti nazaj (Kos, 1955, str. 327) in tako je leta 1492 cesar Maksimilijan gosposčino izročil prejšnjemu lastniku Jerneju Perneškemu, (Mlinarič, 1975, str. 201) vendar tokrat le kot zakupno posest. Kdaj je grad spet postal svobodna last, ni znano. Viljem, poslednji Perneški, ga je leta 1532 zapustil svoji vdovi Marijani Gutenberški, ta pa je posest leta 1542 zapustila svoji sestri Katarini, soprogi Adama Trautmansdorfa. Grad je nato vse do konca druge svetovne vojne ostal v lasti rodbine Trautmansdorf, ki je imela obsežne posesti na Češkem in na današnjem avstrijskem Štajerskem.¹ Družina Trautmansdorfov ni živela na negovskem gradu, temveč na sedežih drugih svojih posesti, in le od časa do časa, zlasti poleti, so posamezni člani te rodbine prihajali na svojo tukajšnjo posest. Upravne posle gosposčine je v imenu lastnikov opravljal vsakokratni oskrbnik. (Mlinarič, 1975, str. 201)

¹ Več o rodbini: Pirchegger, 1955, str. 11, 159, 162.

Južna zunanjščina grajske kapele.

V sklopu sicer arhitekturno zanimive celote gradu ima znotraj stenskega slikarstva posebno mesto grajska kapela, nekdanj posvečena sv. Ani. Kot pričata ohranjeno tridelno kamnito šilastoločno okno v njeni južni steni in kamniti talni zidec, ki jo obteka na južni strani, se je kapela nekdanj kot samostojna stavba prislanjala k severnemu traktu, njeno južno fasado pa sta šele pozneje zakrila mlajša prizidka: zahodni stanovanjski trakt in stopnišče. Ivan Stopar (Stopar, 1991, str. 89), ki je v literaturi edini doslej opozoril na obstoj fresk v prostoru nekdanje kapele, je po Janischu, (Janisch, 1878, str. 339) ki piše o naslikanem kronogramu – »DIC, qVo anno renoVatVM pVtas« –, temeljito obnovo in okrasitev kapele s poslikavo postavil v leto 1621. Po njegovem mnenju naj bi takrat kapela dobila svoj današnji križnorebrasti obok v stilu retardirane gotike, ki naj bi zamenjal prvotni ravni leseni strop, obenem pa naj bi jo tudi okrasili s poslikavo, za katero je Stopar navedel, da je še ohranjena pod beleži. (Stopar, 1991, str. 89–90) Tudi drugi avtorji, ki so se ukvarjali z gosposčino Negova, pišejo o kronogramu nad vrati kapele; Ivan Fras (Fras, 2006, str. 68) ga v Negovi posvečenem zborniku prebere kot »DiCqVo saeCVLo renoVatVM pVtos 1775«, Lidija Hamler (Hamler, 2006, str. 88) pa v isti publikaciji navaja kronogram »DIC qVo saeCVLo renoVatVM pVtas«, ki torej sporoča letnico 1776, ko naj bi bila po njenem mnenju kapela obnovljena. Kljub razlikam v navedbah je jasno, da gre pri vseh avtorjih za isti kronogram, ob tem pa je tako iz opisa Stoparja kakor tudi iz opisa drugih dveh avtorjev razvidno, da je bil kronogram naslikan na plast beleža, s katerim so slikarje zakrili, in je evidencialno neko drugo obnovo kapele v 17. stoletju ali po navedbah slednjih dveh avtorjev celo v 18. stoletju, ter nam tako ne more služiti pri časovni umestitvi nastanka poslikave v grajski kapeli. Imenitno, a žal ponekod slabo ohranjeno ter tu in tam močno poškodovano slikarstvo v nekdanji kapeli gradu Negova pa bo treba glede na slogovne karakteristike in premišljen ikonografski koncept, ki izpričuje protestantsko miselnost naročnika, postaviti predvidoma v zadnje desetletje 16. stoletja, ko je bila, glede na arhivske vire med letoma 1589 in 1598, lastnica gosposčine Negova Anna Trautmansdorf, poročena z Wolfom Stu-

Naslovna stran računske knjige iz leta 1594, Pokrajinski arhiv Maribor, gosposčina Negova, št. 136.

benbergom, Stubenbergi pa so v 16. stoletju veljali za eno izmed najpomembnejših protestantskih plemiških rodbin na Štajerskem. V drugi polovici 16. stoletja je namreč tudi sicer potekala velikopotezna prezidava in obnova gradu v znamenju novodobne renesančne rezidence: gradnja renesančnega arkadnega hodnika, nadstropje vzhodnega trakta in renesančna predelava gotskega severnega trakta.² Ob temeljiti renesančni obnovi gradu so pravilno orientirano srednjeveško kapelo zaradi renesančne prezidave enonadstropnega gotskega trakta na severu, ki je na južni strani dobil elegantno pokrito arkadno stopnišče, orientirali proti zahodu. Stopnišče je vodilo do novo zazidane plemiške empole na vzhodni strani kapele – nanjo stopimo čez takrat prebito šilastoločno odprtino –, potem pa se je spustilo naprej do kapelinega srednjeveškega vhoda. Zaradi nove orientacije so v kapelini zahodni steni prebili šilastoločno okno; križnorebrasti obok, ki se razteza na dveh polah oboka, je skupaj z zazidanim tridelnim oknom v južni steni in ohranjenim globoko žlebljenim šilastoločnim portalom še iz poznega 14. ali verjetneje zgodnjega 15. stoletja.³

Poslikava notranjščine grajske kapele razkriva preišljen ikonografski koncept. Tik nad šilastoločnim vhodom v kapelo je v medaljonu upodobljen Kristus. Z razprostrtimi rokami sega izven kartušastega okvirja medaljona, po njegovih rokah pa ob straneh segata dva monumentalna, v bogato vihrajočo tkanino ogrnjena angela, ki Kristusa spremljata v prostor kapele. Angela stojita na kamnitem zidcu, neke vrste balustradi, okrašeni z renesančnimi groteskami, na vsaki strani vrat pa se naslikani zid oblikuje v imitacijo rene-

² Natančneje o prezidavah in obnovah gradu Sulič Urek, 2006, str. 127–129.

³ Za okvirno datacijo srednjeveških arhitekturnih elementov se zahvaljujem dr. Robertu Peskarju, direktorju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Adam in Eva, detajla s prizora Izvirni greh, južna stena grajske kapele, zadnje desetletje 16. stoletja.

sančne školjkasto zaključene niše, v kateri sta postavljeni naslikani figuri sv. Pavla na levi in sv. Petra na desni.

Slikana zgodba se, ko stopimo v prostor kapele mimo dveh velikih cerkve, nadaljuje, pravzaprav začenja, na kapelini južni steni. Prizor, ki je ujet v površino zazidanega gotskega okna in prikazuje izvirni greh, je žal močno uničen. Na desni strani drevesa spoznaja, ki simetrično razpolavlja prizor na dva dela, stoji Eva z dolgimi razpuščenimi lasmi, na drugi strani drevesa pa sedi Adam in z desnico sega proti Evi, ki mu bržkone ponuja grešno jabolko. Trenutku slabosti sledi Izgon iz raja, kjer se Adam, s hrptom obrnjen proti gledalcu, in Eva, v agoniji sklepajoča roke pred seboj, ob spoznanju svoje golote pokrivata s plapolajočo draperijo, nad njima pa lebdi ukazujoči angel.

Prizori iz stare zaveze se zaključijo na zahodni, po spremembi orientiranosti kapele torej kapelini čelni steni, kjer je na južni strani okna upodobljen starozavezni prizor Bronasta kača. Antitetično temu prizoru je na drugi, torej severni strani okenske odprtine upodobljeno močno poškodovano in težko berljivo Križanje. Kljub uničenosti upodobitve se zraven v pokrajino razporejenih križev dasta razbrati še fragmentarno ohranjena stoječa figura na levi strani Kristusovega križa ter predvsem mladi Janez Evangelist, ki v svojem naročju pridržuje omedlelo Marijo Magdaleno. Novozavezne prizore pa pravzaprav v slikano celoto uvaja Kristusovo rojstvo na kapelini severni steni. Prizor obvladuje centralno postavljena monumentalna Marija, ki se ozira proti detetu na plašču pred seboj. Nad Kristusom otrokom so zbrani angeli, ki iz razprte knjige pojejo nebeško glorio. Angeli so v nebeški svetlobi zbrani tudi tik pod vrhom prizora, desna stran upodobitve pa je žal skorajda povsem uničena; razbrati je mogoče le celopostavne figure, po vsej verjetnosti pastir-

Izgon iz raja, južna stena grajske kapele, zadnje desetletje 16. stoletja.

Kristusovo rojstvo in Vstajenje, severna stena grajske kapele, zadnje desetletje 16. stoletja.

je. Za osrednjim dogajanjem se odpira delno zidan, delno lesen hlev, za Marijinim hrbtom pa se na lesena vratca z desnico naslanja in si ob tem podpira glavo starec Jožef.

Na vzhodnem polju severne stene je upodobljeno Kristusovo vstajenje, ki se pred gledalca dvigne takoj po vstopu v mistični prostor kapele. Kristus se ožarjen z nebeško svetlobo dviga nad kamnitim, v prostor diagonalno postavljenim sarkofagom, prestrašeni vojščaki ob njem pa švigajo na vse strani. Zadnja sodba, ki zavzema emporino čelno steno, je premišljeno razdeljena na dva dela. Na čelnem delu je upodobljeno Vstajenje mrtvih z že nakazano delitvijo na pogubljene in blažene je skupaj z blaženimi na poti v Nebeški Jeruzalem na Kristusovi desni in prekletimi pred peklenkim žrelom na Kristusovi levi. Ob pogledu skozi polkrožno odprtino pa vidimo skrajno vzhodno steno emporje, kjer je upodobljen še nebeški del sodbe, torej Kristus sodnik, ob njem prva priprošnjika Marija in Janez Krstnik, pod njimi pa sedeči apostoli. Plemiška družina, ki je obredu v kapeli pri-

Zadnja sodba, empora grajske kapele, zadnje desetletje 16. stoletja.

Poslikava oboka, grajska kapela, zadnje desetletje 16. stoletja.

sostvovala sedeča na empori, je tako že na tem mestu simbolično izvoljena, torej izbrana v Kristusovo nebeško slavo.

Poslikava obočne sheme, torej dveh pol križnorebrastega oboka, korespondira z upodobitvami na stenah kapele. Nad južno steno, na kateri so razvrščeni starozavezni prizori, najdemo upodobljene starozavezne preroke, nad severno, kjer so novozavezni prizori, pa štiri evangeliste. Tik nad prizorom Bronasta kača je upodobljen Mojzes s tablami postave, vzhodno od njega sledijo prerok Izaija, Jeremija, Ezekijel in Danijel. Nad severno steno je tik nad križanjem na oboku upodobljen prvi pridigar, Janez Krstnik, ki mu proti vzhodu sledijo pišoči štirje evangelisti, Matej z angelom, Marko z levom, Luka z volom in Janez Evangelist z orlom. Ob slednjem po napisnem traku in križu prepoznamo še apostola Andreja, preostalih treh figur, ki krasijo skrajni vzhodni del druge obočne pole, pa žal zaradi uničenosti spodnjih delov z napisnimi trakovi ali morebitnih atributov ne moremo natančneje identificirati. Preostale razpoložljive dele oboka zapolnjujejo angeli, igrajoči se z draperijami, ki si jih ovijajo okrog svojih razgibanih teles. Tik nad oknom zahodne zaključne stene se dviga ožarjen golob Sv. duha, nad njim Bog Oče, ki pred svojim razgrnjenim plaščem – pri tem mu pomagajo angeli – pridržuje križanega Kristusa ter z golobom Sv. duha sestavlja Sv. trojico.

Celoten ikonografski koncept sledi ideji tako imenovane postave in milosti, enemu izmed redkih izrazito protestantskih ikonografskih motivov, ki se je s pomočjo grafike, še zlasti nekaterih Lutrovih biblij, zelo hitro razširil po vsej srednji Evropi ob koncu dvajsetih let 16. stoletja, ko je Lucas Cranach starejši izdelal prvi dve sliki s tem naslovom. Gre za preprosto antitetično upodobitev temeljnih poglavij iz stare (obdobje postave) in nove zaveze (obdobje milosti). Z izbranimi starozaveznimi in novozaveznimi motivi pa je izpostavljeno osnovno reformatorsko sporočilo o opravičenju in odrešenju samo po veri. O tem, da je poslikava kapele gradu Negova nedvomno rojena iz luteranskega duhovnega prepričanja, pa priča še v poslikavo – na loku emporine odprtine – umeščena upodobitev Lutrovega heraldičnega znamenja, tako imenovana Lutrova roža.

Slogovna analiza poslikave kaže slikarjevo natančno poznavanje italijanske visoke renesanse, saj nekatere njegove figure kažejo nasklon na vzore njenih najvidnejših protagonistov, kot sta Raffaello (Marijino obličje) in Michelangelo (evangelisti in preroki). Kot je glede na dobro ohranjene računske knjige gosposčine Negova za obdobje od leta 1607 do leta 1617 ugotovil Jože Mlinarič (Mlinarič, 1975, str. 217), so kot pri drugih gradovih tedanje dobe na Štajerskem bili tudi pri prezidavah negovskega gradu močno zastopani Italijani, zlasti člani graškega zidarskega ceha. (Curk, 1965, str. 37 in Pahor, 2006, str. 38–40, 42–46) Med zidarskimi mojstri so bili močno prisotni tudi mojstri iz Radgone, prav tako italijanskega rodu, tudi kamnoseška dela so v glavnem vodili Italijani. (Mlinarič, 1975, str. 217) Glede na podatke iz prve tretjine 17. stoletja je tudi pri prezidavah gradu v drugi polovici 16. stoletja moč računati na vidnejši delež italijanskih gradbenikov, glede na slogovno analizo poslikave negovske kapele pa je velika verjetnost, da je imel tudi njen slikar italijanske korenine ali pa se je vsaj šolal v Italiji. Natančni podatki o tem, kdaj sta potekali prezidava kapele in njena okrasitev s poslikavo ter kdo je njen avtor, pa brez dvoma skrivajo računske knjige gosposčine Negova, ki jih bo v prihodnosti tudi za drugo polovico 16. stoletja treba bolje raziskati. Če bi se v prihodnosti morebiti izkazalo, da je poslikavo kapele treba vendarle datirati šele v 17. stoletje – kar je sicer tako glede na slogovno kot tudi ikonografsko analizo zelo malo verjetno –, velja omeniti še znan podatek, da se med pleskarji in slikarji v zgodnjem 17. stoletju omenjata Hans Wolf Wechinger, ki je za slikavo dveh grbov Trautmansdorfov in druga slikarska dela na gradu leta 1612 prejel 22 goldinarjev, ter Baltazar Merhardt iz Gradca, ki je slikal v Freudenauu, ko pa je umrl, je njegovo delo nadaljeval mojster Bernard iz Radgone. (Mlinarič, 1975, str. 217)

SIMONA MENONI

fotografija: MATEJA NEŽA SITAR razen stran 92 SIMONA MENONI

Literatura

- CURK, JOŽE. Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, VII, Ljubljana 1965.
- FRAS, IVAN. Zanimivosti iz Negove v času Trautmansdorfov, *Nagova skozi čas, zbornik*, Negova 2006.
- HAMLER, LIDIJA. Negovska župnija, *Nagova skozi čas, zbornik* (ur. Ivan Rihtarič), Negova 2006.
- JANISCH, JOSEF ANDREAS. *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*, II. zv, Gradec 1878.
- KOS, FRANCE. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, IV, št. 22, Ljubljana 1915.
- KOS, MILKO. *Zgodovina Slovencev v srednjem veku*, Ljubljana 1955.
- MLINARIČ, JOŽE. Gosposčina Negova na začetku 17. stoletja, *Ptujski zbornik*, IV, Maribor 1975.
- PIRCHEGGER, HANS. *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters II*, Gradec 1955.

- PAHOR, DAŠA. *Tradicija gotike v arhitekturi 16. in 17. stoletja na Slovenskem* (doktorska disertacija), Ljubljana 2006.
- PIRCHEGGER, HANS. *Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962.
- STOPAR, IVAN. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji II, Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*, Ljubljana 1991.
- SULIČ UREK, NEVA. *Grad Negova, Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih, Dnevi evropske kulturne dediščine*, Ljubljana 2006.
- ZAHN, JOSEF ANDREAS. *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Dunaj 1893.

Poslikava Lutrove kleti pri gradu v Sevnici

<i>EŠD</i>	13753
<i>kraj</i>	Sevnica
<i>čas nastanka</i>	po letu 1590
<i>avtor</i>	neznan
<i>naročnik</i>	Janez Khisl (?)

Poslikava znamenite Lutrove kleti pri gradu v Sevnici je bila v preteklosti večkrat deležna pozornosti strokovne javnosti (Stele, 1952, str. 144-146; Rozman, 1964, str. 59-60; Stele, 1965, str. 207-208 in Cevc, 1996, str. 130-133), a o njej gotovo še ni bila izrečena zadnja beseda. Gre namreč za enega izmed najpomembnejših slikarskih spomenikov pri nas, ne le zaradi izjemne kakovosti, temveč tudi zaradi svoje ikonografske dognanosti, ki celovito in gostobesedno izpričuje protestantsko versko miselnost. Oblika prostora enostavne pravokotne dvorane, kjer je samo z lokom prek banjastega oboka in z zaokrožitvijo na vzhodu naznačen kulturni del prostora, kaže v Lutrovi kleti v Sevnici tretji zanimiv primer samostojne rešitve novi veri ustreznega prostora pri nas. Po dosedanjih raziskavah Daše Pahor se je namreč zraven Lutrove kleti v Sevnici od izključno za protestantsko bogoslužje zgrajene arhitekture na Slovenskem ohranila le še nekdanja grajska kapela, ki je bila pozneje preimenovana v podružnično cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah iz poznega 16. stoletja (Pahor, 2006, str. 123-136), znana pa je tudi arhitekturna zasnova porušene protestantske cerkve v Govčah pri Žalcu (Pahor, 2005, str. 59-97).

Poslikava je spretno vkomponirana v živahno razgibani arhitekturni okvir in pokriva ves sprednji, ožjemu kulturnemu prostoru ustrezajoč prostor od tal do temena. V osi je Križani z obema Marijama in Janezom Evangelistom, nad njim v sosvodnici pa Bog Oče, ki ga na sosednjih poljih spremljata sv. Pavel na levi in sv. Janez Krstnik na desni. V dolbini severne stene je Poklon pastirjev, v dolbini južne pa Polaganje v grob. Ves obok zavzema velika kompozicija Poslednja sodba na loku, ki deli vzhodni zaključek od zahodnega dela prostora, so dopasne podobe pametnih in nes-pametnih devic z Vero icon na temenu, na zahodni strani loka pa so angeli z orodji mučenja. V sosvodnicah nad okni v vzhodni in v obeh stranskih stenah so evangelisti s svojimi simboli (sl. 5), pod okni pa po tri dopasne podobe apostolov. V preostalih štirih sosvodnicah stranskih sten in v obeh vogalnih sosvodnicah so štiri sedeče figure pod šotori, predstavljajoče starozavezne kralje (Savla, Davida, Salomona, Absaloma), na severni steni nad prizorom Kristusovega rojstva pa prepoznamo še Mojzesa s tablamii postave in na južni nad prizorom Polaganje v grob Elijo na ognjenem vozu. Med sosvodnicami na oboku so še štiri figure s poudarjenimi gestami rok, nedvomno upodablajoče starozavezne preroke. Poslikava na zahodnih poljih sten zaradi neznane cezure v času ni bila nikoli

Polaganje v grob po letu
1590.

izvedena, domnevamo pa lahko, da je bila na severni steni predvidena upodobitev oznanjenja, na južni pa v celotni poslikavi vsebinsko očitno manjkajoči prizor Kristusovega vstajenja.

Poslikava, ki sicer sledi ikonografski navezavi na katoliško izročilo, kaže z izpostavitvijo figur sv. Pavla, čigar Pismo Rimljanom (1,1–16,27) je bilo Lutru teološko izhodišče, in prvega pridigarja Janeza Krstnika ter z vključitvijo figur iz stare zaveze, predvsem pa z osredotočenjem na podobo Križanega jasen premik poudarkov v smeri protestantske duhovne miselnosti. Za vsebinski premik so pomembni tudi napisi, ki spremljajo upodobitve evangelistov pri pisanju evangelijev. V katoliških prezbiterijih so namreč podobe evangelistov običajno opremljene z napisi začetkov njihovih evangelijev, največkrat pa le z njihovimi imeni. Tu so napisi nedvomno premišljeno izbrani drugače, posebej pomenljive so Markove začetne besede poročila o Odrešenikovem vstajenju: »Ko je minila sobota ...« (Mr 16,1) in Matejev začetek poročila o zadnji večerji: »Prvi dan opresnikov pa so učenci pristopili k Jezusu in rekli: 'Kje,

Zadnja sodba.

Angeli z orodji mučenja.

.....

hočeš, da ti pripravimo pasho?'« (Mt 26,17) Druga dva napisa na napisnih trakovih v rokah angelov sta bila interpretirana kot slovanska v glagolici in cirilici (Janisch, 1878, str. 96) – prej omenjeni so namreč v nemščini –, latinski napis, ki naj bi bil nekoč na belem pasu pod sodbo, pa ni več viden. (Cevc, 1996, str. 132)

Čeprav se ikonografska sestava motivov naslanja na katoliško izročilo, lahko glede na najmočnejše izražene poudarke v danem ikonografskem sestavu brez dvoma sklepamo, da je duh, ki se v celoti slikarije izraža, protestantski. O tem, da je v primeru Lutrove kleti v Sevnici nedvomno šlo za poslikavo protestantskemu bogoslužju namenjenega prostora, pa nas prepričuje še – seveda ob premišljeno izbrani ikonografiji prizorov – v poslikavo prefinjeno umeščena upodobitev vrtnice – Lutrove rože. Sevnisko poslikavo namreč med figuralnimi prizori zapolnjujejo severnjaško uglašeni cvetlični in vitičasti ornamenti ter svitkovje in zavojčevje, ki prepreda ostenja oken, zunanjščino loka slavoloka, ploskve slopov in ponekod tudi pete ob odsečnih kapah. Vrtnica zavzema osrednje mesto v cvetlični in vitičasti ornamentiki, ki prepreda zahodno stran loka banjastega oboka; premišljeno je postavljena ob bok motiva Vera icon, torej Kristusovi podobi na temenu loka z upodobitvami pametnih in nespametnih devic, s čimer je jasno

Evangelist Luka.

.....

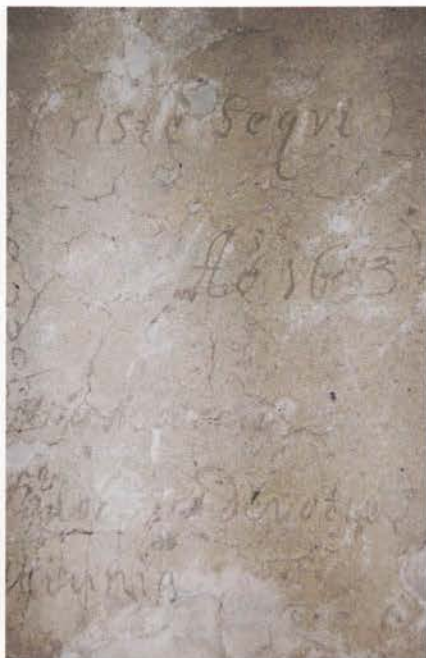
Starozavezni kralj David.

izražena ne le pripadnost Lutrovemu nauku, ampak tudi eno izmed poglavitnih načel protestantizma – *solus Christus*.

Prostor naj bi bil po mnenju Emilijana Cevca¹ prvotno zgrajen za grobno kapelo plemiške družine Inocenca Moscona, ki je leta 1595 kupil in že leta 1597 v duhu renesanse obnovil sevnški grad. Vendar omenjeni plemič naj ne bi bil protestant, ampak kot svetovalec protireformacijskega nadvojvode Ferdinanda katoličan. Mosconu torej grobnice ne bi bilo treba skrivati – pritličje nadstropnega gospodarskega poslopja na zunaj namreč ne izdaja kulturnega značaja – in bi si lahko postavil javno grobnico, tako kot drugi plemiči. Vendar se je glede na arhivske vire izkazalo, da je tudi Inocenc Moscon pod plaščem zavednega katolika – njegovo častno funkcijo svetovalca nadvojvode Ferdinanda je razglašala tudi nagrobna plošča v kapeli – prikrito prisegal na *ново vero*.² Viri namreč poročajo, da se je grof leta 1609 obrnil na graškega nuncija Janeza Krstnika Salvaga (1606–1610), ki je tedaj vizitiral Dolenjsko stran, da bi mu priskrbel iz Rima dovoljenje, da si sme zgraditi kapelo, da bo v njej pokopan, ko bo umrl (Cevc, 1996, str. 131), kot je poročal Salvago kardinalu Borgheseju 2. februarja 1609. Kot navaja Emilijan Cevc, se je nuncij v dvomu, kaj naj bi mu odgovoril, obrnil kar na Rim, saj je vedel, da se Inocenc samo prikriva s katoliškim plaščem in da je v resnici heretik, kakor je sporočil Borgheseju že 16. marca 1608 (Cevc, 1996, str. 131). Tako bi glede na pisno izraženi dvom nuncija Salvaga, ne nazadnje tudi glede na

¹ Cevc, 1996, str. 131. France Stele je, nasprotno, menil, da je bil pritlični, že pred tem za luteranske kulturne namene prirejeni prostor nadstropne stavbe okrog leta 1600 le adaptiran za grobnico Inocenca Moscona (cf. Stele, 1952, str. 142).

² Nemško besedilo na nagrobni plošči se je namreč končalo z zaključkom Pavlovega pisma Rimljanom, ki je značilen ravno za protestantske nagrobnike. (cf. Cevc, 1996, str. 131)

Med drugimi grafiti v omet vrisana letnica 1603 na jugozahodnem polju stene.

nagrobno ploščo, katere napis ustreza luteranskim nagrobnikom – naročil jo je še živeči Moscon in je tako nastala po njemu ustreza-jočem konceptu –, smeli upravičeno sklepati, da je baron Inocenc hotel pod pretvezo njemu namenjenega pokopnega prostora prek graškega nuncija Salvaga formalno urediti obstoj kapele, dejanske protestantske molilnice, in jo prilagoditi za svoj mavzolej.³

Za samo postavitev in poslikavo protestanske molilnice v Sevnici pa je po vsej verjetnosti zaslužen odkriti pristaš nove vere in velik umetnostni mecen, baron Janez Khisl, ki je gospostvo Sevnica od barona Balthasara von Lamberg prevzel leta 1590, šele leta 1595 pa torej grof Inocenc Moscon (Pirchegger, 1962, str. 255-256). Khisli so bili zgodnji privrženci protestantizma, ki so s svojo hitro rastočo veljavo v plemiški hierarhiji močno okrepili družbeni ugled Protestantske cerkve na Kranjskem. Janez je bil pomemben podpornik protestantizma, še bolj znan pa je bil kot sila pomemben pokrovitelj umetnosti, zato se zdi najbližje resnici domneva, da je za protestantskemu bogoslužju namenjeni prostor in njegovo okrasitev z izjemno kakovostno poslikavo s premišljeno izbrano novoversko vsebino dejansko odgovoren Janez Khisl. Tako bi kljub mnenju Emilijana Cevca, ki je glede na omenjene arhivske vire poslikavo datiral v čas okoli leta 1610 (Cevc, 1996, str. 146),⁴ morali poslikavo Lutrove molilnice v Sevnici postaviti v čas po letu 1590; za to govori tudi na jugozahodnem polju stene med drugimi grafiti v omet vrisana letnica 1603 – tam, kjer je bil domnevno predviden prizor

3 Domnevo, da je bil pritlični prostor nadstropne stavbe sprva prirejen za luteranske kulturne namene in šele okrog leta 1600 adaptiran za grobnico Inocenca Moscona, je postavil že France Stele (cf. Stele, 1952, str. 142).

4 France Stele je poslikavo sprva datiral v zadnji dve desetletji 16. stoletja (cf. Stele, 1952, str. 146), dobro desetletje zatem pa okoli leta 1580 (cf. Stele, 1965, str. 207).

Kristusovega vstajenja –, ki priča, da je v tem času že potekala okra-sitev prostora s poslikavami, gotovo pa je bila takrat prostornina pritličja gospodarskega objekta že prirejena za protestantsko bogoslužje. V prid zgodnejši dataciji ne nazadnje govori tudi slogovna analiza poslikave, saj je slikarije najbrž ustvarjal človek starejše generacije, ki je dobro poznal italijansko slikarstvo prve polovice 16. stoletja. Pri slikarskem delu namreč kažejo posamezne figure na odvisnost od vzorov klasične italijanske renesanse: na Raffaellove (Bog Oče), Michelangelove (figure Vstajenja od mrtvih) in Tizianove prototipe (Janez Krstnik), (Stele, 1951, str. 55–60 in Rozman, 1964, str. 60) ornamentalni del – svitkasti in okovasti motivi – pa je že značilen za čas ob koncu 16. stoletja, ko je predvidoma nastala poslikava znamenite protestantske cerkve pri gradu v Sevnici.

SIMONA MENONI

fotografija: MATEJA NEŽA SITAR razen stran 99 spodaj VALENTIN BENEDIK

Literatura

.....

CEVC, EMILIJAN. Reformacija na Slovenskem in likovna umetnost, III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996.

JANISCH, JOSEF ANDREAS. *Topograpisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*, II. Band, Gradec 1878.

PAHOR, DAŠA. Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XLI, Ljubljana 2005.

PAHOR, DAŠA. Podružnična cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah – protestantska kapela po načrtih italijanskega arhitekta?, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XLII, Ljubljana 2006.

PIRCHEGGER, HANS. *Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*, München 1962.

ROZMAN, KSENIJA. *Stensko slikarstvo od 15. do srede 17. stoletja na Slovenskem. Problem prostora* (doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana 1964.

STELE, France. *Zapiski CXXII*, 26. 8. 1951

STELE, FRANCE. Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952.

STELE, FRANCE. Slikarstvo v Sloveniji v XVI. in XVII. stoletju, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. VII, Ljubljana 1965.

9 789616 420402

